

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2001.

nyár

BOROS LÁSZLÓ

KULTIKUS HAGYOMÁNYOK A PÉCSI DÓM ALTEMPLOMÁBAN

110 évvel ezelőtt, 1891. június 22-én Ferenc József jelenlétében szentelték fel a **Friedrich Schmidt** által átépített pécsi székesegyházat. Az építkezést kiváltó okokat a Pécsi Szemle 1998. ősztéli számában már ismertettük. Az évforduló jó alkalmat kínál arra, hogy ezúttal a távolabbi múltra, az épület történetének kezdeti szakaszára, sőt telepítésének helyét kijelölő indítékok vizsgálatára fordítsuk figyelmünket.

Számos kutató megkísérelte már, hogy Pécs székesegyházának építéstörténetét a kezdetektől feltárja, s hogy az épületnek a 12. századi Pécs lélekszáma-hoz viszonyított nagy méreteit, továbbá a négy torony építésének funkcionális indítékait magyarázza. A 19-20. századi történeti, művészettörténeti elemzések – a legújabb törekvésekkel együtt – napjainkig nem jutottak közös nevezőre a telepítés- és építéstörténeti részletek kérdéshalmazában.

Mindebből következik, hogy ezen összeállítás nem tűzhet ki céljaul az építkezés fázissorrendjének megállapítását és művészeti elemzését. Mindössze arra törekedett, hogy a 9. századbeli állítólagos pécsi (Quinque Basilicae) templomszentelés hagyományát megkérdőjelezze, hogy Sopianae temetője és a „regia basilica” helyének kiválasztása közötti összefüggésekre rávilágítson, továbbá, hogy a helyi kultikus szokások, valamint a székesegyház 18. és 19. századi alaprajzai alapján vizsgált építészeti részletek összevetéséből levonható következtetéseket az olvasó elé tárja.

A szükségszerű történelmi visszpillantás elején Pécs építészeti és művészeti ritkaságait, a városnak a Világörökség rangjára emelésében meghatározó jelentőséget hordozó emlékeit helyezzük előtérbe.

A három-öt méter mélységben nyugvó római járósínt ellenére a temetőterület teraszos kialakítása miatt a felszínhez közelebbi rétegekből 1780-tól kerültek elő a 4. századi kultikus épületek maradványai. A népvándorlás korszakát megért épületek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a Kr. e. 35-ben a római birodalom részévé lett Pannónia Valéria tartományának székhelyén, *Sopianae*-ban a tehetősebb polgárok sírkamrákba temetkeztek. Ezen építmények több esetben festett felépítményi része áldozatok bemutatására, a hozzátartozóknak a halott lelkével való találkozásra (cella memoriae), illetve a nagyobb méretűek, istentiszteletek tartására is alkalmasak voltak.

A birodalom bukását követő századok átvonuló vagy rövidebb-hosszabb időre letelepedett népessége használatba vette a sírkamrákat vagy felszíni részüket, amelyek a kereszténységgel együtt átvészelték a hun-avar uralmat, s megérték a bizonytalan kiterjedésű Nagy Károly-féle hódítást is, 796-ban.

Napjainkig a történelemkutatás azt az álláspontot képviselte, hogy a keresztény területfoglalást követő 803. esztendőben Pannóniát a salzburgi érsekség alá rendelték. Ehhez fűződik a sokat emlegetett adat, miszerint **Liupram** salzburgi ér-

sek 853-ban templomot szentelt „ad Quinque Basilicas” a salzburgi birtok területén. A forrást értékelő kutatók egy része a helyet Péccsel azonosítja, mivel e területet a templomokat építő **Pribina** hercegségének fennhatósága alá tartozónak véli. Más nézet szerint **Nagy Károly** birodalma nem terjedt ki a Dunántúl nyugati részének kisebb területére sem, mivelhogy a *Pannonia* megnevezés nem csak a mai Dunántúlra vonatkozott. Magába foglalta az alsó ausztriai Enns folyóig, dél felől pedig a tágabb értelemben vett Száva völgyének vonalában Triesztig nyúló területet is. Nagy Károlynak kemény avar ellenállással kellett számolnia, ha a Pannonia Inferior nyugati részeit (Limes Pannonicus) és Noricumot követően a mai Dunántúlt is birodalma részévé akarta volna tenni. Amennyiben ezen állítást tényként fogadjuk el, abban az esetben a salzburgi érsekség sem terjedhetett ki az egész Dunántúlra. Legfőképpen nem érinthette a volt Valéria-tartomány területét, tehát Liupram érsek templomszentelésével kapcsolatban említett Quinque Basilica megnevezés alatt sem Péccset kell értenünk, mint ahogy Mosaburg (Zalavár) sokkal inkább az ausztriai Moosburgot jelöli, amely Klagenfurt közelében helyezkedik el.¹

Pécs története szempontjából lényeges, hogy e 9. századra vonatkozó, gyakran előforduló adat valós vagy hiteltelen voltát tisztázzuk, mert több, bizonytalanságot keltő írott és íratlan vélemény látott napvilágot, amely a Liupram által 853-ban szentelt templomot a korai székesegyházban, a cella trichorában vagy más helyen állott templomban véli felismerni. Ezért a már bennünk korábban kétségeket ébresztő adatot a vele szemben állást foglaló szerzőkkel kívánjuk cáfolni.

Pribina 840 körül a bajoroktól hűbérbirtokot kapott Mosaburgban. Az itteni Zalavár-récéskúti szigeten feltárt templom építészeti szempontból az észak-itáliai Aquilea, s nem pedig Salzburg felé mutat, akárcsak a várszigeten feltárt köemlékek, amelyek szintén déli kapcsolatokra utalnak.² E templom párhuzamai a Rajna völgyében található. Hasonló nagy méretű fa- és cölöpépítmények „avar gyűrű”-ként váltak ismertté.³ A salzburgi érsekség megbízásából templomot szentelő Liupram működése már csak azért is kérdéses, mert a 9. században „a Dunántúl nyugati fele a keleti frank birodalom része volt, s ez az uralom nem terjedt ki a Duna vonaláig.”⁴ A történészek a honfoglalás időpontjául a **Pauler Gyula** által megjelölt 895. évet fogadják el és tanítják napjainkban is. Ezzel szemben **László Gyula** ezt írja: „Nem számolnak azzal, hogy **Kézai Simon** 700-ra, a Képes Krónika pedig 677-re teszi a honfoglalást. Magam a két utóbb idézett évszámban az első honfoglalás népének megjelenését ismerem fel.” Majd így folytatja: „Árpád katonanépe itt földműves-állattenyésztő onogur-magyarokat talált.”⁵ Mindebből kitűnik, hogy a

¹ *Conversio Bagoarium et Carantanorum* című, Salzburgban őrzött bajor irat (870 körül) In: A magyar honfoglalás kútfői. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (szerk.). Budapest, 1900. 311. p.; Az újabb kutatás Quinque Basilicae-t Mosaburggal (Zalavár) azonosította. Lásd: Tóth Endre: A Quinque Basilicae-Quinque Ecclesiae helynevek lokalizálásához és értelmezéséhez. In: JPMÉ 36. 101-107. p.; Moosburg újabb azonosításához lásd: Hunnivári Zoltán: Moosburg fekvése - Pribina országa. Hely nélkül, 2000.

² Magyarország története I. Budapest, 1971. 26. p.

³ László Gyula: A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest, 1974. 60. p.

⁴ László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1986. 32. p.

⁵ Uo. 33. p.

Quinque Basilicae, illetve Liupram tevékenysége Pécsre nem vonatkozhatott. Mindezekon túl még Zalavár-Mosaburgra sem, mert e két helynév közötti összefüggést **Bakay Kornél** szakszerű régészeti cáfolatban tagadja.⁶

A város bizonytalan időben keletkezett Quinque Ecclesiae neve az ókeresztény szentélyek emlékét fenntartotta a honfoglaláson túl a középkor végéig, sőt *Fünfkirchen* formájában napjainkig. A város megnevezésében meghatározó jelentőségű volt, talán éppen a ma is ismert öt nagyobb sírkápolna, vagyis a cella trichora, a cella septichora, az úgynevezett ókeresztény mauzóleum, az Apáca utcai sírkamra felépítménye, s a feltételezésünk szerint egykor létező kápolna, amely a mai székesegyházi altemplom tengelyében állott.

A Quinque Ecclesiae megnevezés szerepel a pécsi püspökség 1009-ben, Győrben kelt alapítólevelében is. Az irat templomalapításról nem szól ugyan, mégis valószínű, hogy a püspökség telepítését nem kizárólag az egykori vallási centrum területe, hanem az ott adott, már meglévő romos vagy istentiszteletra alkalmassá tett épület, épületek megléte is indokolta.

Építészetiileg megalapozható a nézet, amely feltételezi, hogy a mai altemplom kiindulópontját az az ókeresztény sírkápolna adta, amely a jelenlegi térrendszer tengelyében a főapszis, valamint a négy főpillér által meghatározott vagy ahhoz közelítő szélességben a nyugati falig terjedt. E reális alapokon nyugvó elképzelés nem megy túl az elfogadhatóság határán, ha figyelembe vesszük a székesegyháztól délre feltárt ókeresztény mauzóleum megegyező tájolását, alaprajzi sajátosságait és arányait.⁷

A hazai gyakorlattól eltérő jelenség, hogy az egyházmegye főtemplomát a székhely temetője területére telepítsék. Pécsen ennek három szükségszerű indítéka is volt:

1. Meghatározó tényezőként a Sopianae temetőjében a 10-11. század fordulóján még fennálló sírkápolnákat vehetjük számba, amelyek kultikus jelentőségükben, hagyománytisztelési vonatkozásukban vezérelték a "megszentelt föld"-re telepítés gondolatát.

2. Az előbbieket kapcsán érveként értékelhető a halott- és ereklyekultusból levezethető feltevés, amely szerint a székesegyház altemplomának őstét egy keresztény mártír sírja vagy csontereklyéi fölé építették.

3. Nem elhanyagolható szempont, hogy a nagy kiterjedésű egykori temető sírkövei az építkezéshez helyben szolgáltattak jelentős mennyiségű kőanyagot.⁸

⁶ Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai. II. 253-267.p.; Salamon Ferenc: Mosaburg és megyéje (kútfő tanulmány), Pertz, Wattenbach közlése: De conversione Bagoarium et Carantanorum libellus. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, Tom. XI. Századok, 1882. II.

⁷ A jelentősebb pécsi ókeresztény épületek belméretei: Cella trichora 6,5 x 4,60 m; a Megyei Könyvtár telkén lévő sírkamra 800 x 4,10 m; az Apáca utcai 7,60 x 6,00 m; az ókeresztény mauzóleum 13,80 x 4,80 m; a Cella septichora 20,35 x 15,15 m; az altemplomban feltételezett épület legnagyobb lehetséges mérete 25 x 11,70 m

⁸ A székesegyház alapozásában másodlagos beépítésű római kori faragott kövek vannak. Például a Jézus Szíve kápolna alatti szakaszban egy profilozott ajtó-, vagy ablakkeret sarokszöglete, a Mária kápolna alatt egy „M” betűs faragott (sír-?)kő. Továbbá ismeretes, hogy a székesegyház román kori nyugati kapukerete is római sírkövekből készült

A székesegyház helyének kiválasztását indokoló fenti érveinket a történeti körülmények támogatják. Szent Pál leveleiből ismert, hogy már az apostolok korában megszerveződtek az első keresztény közösségek Dalmáciában⁹. A 3. századra a Földközi-tenger körzetében a kereszténység mindenütt jelen volt, majd rövid idő alatt a távolabbi provinciák felé terjedt.

A keresztényüldözés a hatalmi szempontból kiemelt helyekre koncentráldott. A legkorábbi ismert vértanú provinciáinkban **Eusebius**, Cibalae (Vinkovce) püspöke volt.¹⁰ Nem tervszerű üldözés áldozataiként tartják számon azt a négy vagy öt kőfaragót, akiket **Diocletianus** pannóniai tartózkodása alatt végeztek ki 293 körül, mert megtagadták Aesculapius szobrának elkészítését. A mártírok története a hagyomány szerint Sopianaéhez kötődik, akiknek tetemeit az 5. század közepe táján a hunok elől menekülő keresztények Rómába vitték, ahol a Monte Coeliön bazilikát emeltek tiszteletükre.

Hasonló kultikus jelentősége miatt említjük meg Siscia (Sziszek) püspökét, **Quirinust**, akit Pannonia Prima kevesebb vértanúhalált látott keresztényeinek megfélemlítésére Savariába (Szombathely) hurcoltak és kivégeztek. A holttest megtalálásának helyén a püspök tiszteletére kápolnát, majd bazilikát emeltek.¹¹

A Sirmiumban (Száva-szentdemeter) megkínzott és megölt keresztények között olyanok neveit is ismerjük, akiket már a középkori egyház jelentős szentjei között tiszteltek. Közülük **Demetrius** és **Irenaeus** sirmiumi püspökök, s az ugyanitt különleges helyi kultusznak örvendő **Fortunatus** és **Donatus** neveit említjük, akiknek sírhelyeit megkülönböztetett tisztelet övezte. Ennek jeleként e vértanúk sírja köré temetkező keresztények Sirmium egyik nagy temetőjét hozták létre.¹²

A keresztényüldözések alapján, azok helyi előfordulásaiából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a provinciális centrumokban a 3. század végén püspökökkel az élükön szervezett kereszténység létezett. Az eddig feltárt ókeresztény emlékek a források hiánya ellenére igazolni látszanak, hogy Savaria és Sopianae éppúgy püspöki székhely volt, mint Siscia, Sirmium, Mursa (Eszék) vagy Cibalae, ahol a püspökség létéről, sőt a püspökök neveit megemlítő írásos anyag létezik.

A Szent István-i egyházszervezés során Pécs püspöki székhelyé választásában elsődleges szerepet tulajdonítunk a 4. századi vallásközösségi előzményeknek, az ókeresztény temetőterületen használható vagy helyreállított templomok, kápolnák kultikus jelentőségének. Tekintettel az egyházalapítás első évtizedeinek építési igényeire, elfogadjuk azon kutatók véleményét, akik **Bonipertus** első pécsi püspök (1009-1036) székesegyházát az itt talált alkalmas vagy kiegészítéssel felhasználható épületben vélik. A fentiekkel, azaz a székesegyház helyének, a megszentelt föld (terra sacer) megválasztását indokoló tényezőkkel kapcsolatos a második szempont a megszentelt hely (locus sacer), amely a mártírsírra építkezés lehetőségét veti fel.

⁹ Ap. Csel.16., Filipp.4.

¹⁰ Mócsi András: Pannónia a késői császárkorban. Budapest, 1975. 160. p.

¹¹ Kiss Gábor–Tóth Endre: A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984-1992. In: Communicationes Archaeologicae Hungariae 1993. 175. p.

¹² Mócsi... i.m. 169.p.

A kérdést, hogy miért építették a székesegyházat egy temető területére, a 4. századi előzmények, a kereszténység fennmaradása, illetőleg a pécsi püspökség 1009-ben történt alapítása közötti összefüggés világította meg. Az épület elődjének lokalizálását azonban bizonyosan a provinciákban gyakorlattá vált jelenség magyarázza. Nevezetesen, hogy minden eddig feltárt ókeresztény temető, így a pécsi is centrális szerkezetű. Sopianae temetője a teraszos domborzati kiképzés miatt sem alkotott sűrűn telepített, összefüggő sírmezőt.¹³ A **Nagy Konstantin** (306-337) alatt egyre nagyobb teret hódító kereszténység új temetkezési szokásokat honosított meg Pannóniában. Az egyszerű tapasztott és téglasiroktól övezett festetlen vagy festett sírkamrák fölé épült kápolnában feltehetőleg olyan vértanú vagy egyházi előljáró nyugodott, akit az e sírhely köré temetkezők életükben megkülönböztetett módon tiszteltek.

A 7-8. század során a szentek tisztelete erőteljesen fellendült.¹⁴ A róluk írt legendás életrajzok e jelenséget csak fokozták éppúgy, mint a liturgikus könyvek, adománylevelek és regulák szentekre vonatkozó részletei.¹⁵ A szentek kultuszának következményeként ereklyéiknek tisztelete is felerősödött, s egyre jelentősebb erkölcsi értéket képviseltek. A 4. századi sírkamrák ereklyetartó fülkéi azonban bizonyosságul szolgálnak arra, hogy az ereklyetisztelet az ókeresztények közösségeiben is elterjedt, azzal a különbséggel, hogy a halottkultusszal volt szerves kapcsolatban.

Az erkölcsök javítása érdekében a bűnbánati fegyelem előírásait Szent **Bo-nifác** (680-754) Bűnbánattartási Könyve (Liber Poenitentialis) szabályozta. Nagy Károly a nyilvános vezeklés szigorú előírásairól rendelkezett. A böjtölést és a zarándoklatot a vezeklés fontos eszközeiként fogadták el, illetve írták elő. A szentek nyughelyeinek felkeresését a Szent Imre herceg legendája is megemlíti.¹⁶

Mindezen egyházi rendelkezések, előírások, kultikus szokások a sírok, sírkápolnák, templomok építészeti részleteiben is tükröződnek. Az ókeresztény épületek maradványaiból is megállapítható a kétszintű térszerkezet. A föld alatti részben helyezték el a halottakat és az ereklyefülkét, a felső szinten az elhunytak emléknapjain a hozzátartozók leróhatták kegyeletüket.

Lényegében a császári és a keresztény építészet szintéziséből kialakult tértípus, a bazilika-rendszer egyik alapformájának, az emléksír-templomnak (basilica qua coemeterium) a térszerkezete is hasonló, amelynek súlyponti részében a szent vagy mártír sírja foglal helyet. A krypta (altéplom) és az oltár vertikális irányú összefüggése, akár eredeti, akár későbbi ráépítéses kiegészítésként a centrális térnek nemcsak építészeti, hanem eszmei-kegyeleti (martyrium) elgondolását is tükrözi. Nem ritka a

¹³ Fülep Ferenc–Sz. Burger Alice: Baranya megye a római korban. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Bándi Gábor (szerk.) Pécs, 1979. 251. p.

¹⁴ A szenttéavatás (kanonizáció) eleinte püspöki jogkör alá tartozott. Az első szent, akinek a szentté nyilvánítása a pápa által történt, Ulrich, augsburgi püspök (+973) volt. Lásd: XV. János pápa Cum Conventus kezdetű, 993-ban kelt bullája. In: Szántó Konrád: A katolikus egyház története. Budapest, 1987. 335.p.

¹⁵ Bayerns Kirche im Mittelalter. Handschriften und Urkunden. Ausstellungs Katalog. München, 1960.

¹⁶ Árpád-kori legendák és intelmek. Érszegi Géza (szerk.) Budapest, é.n. Szent Imre herceg legendája. 66-67.p.

felső szint padozatát áttörő kerek nyílás, az oculus, azaz szem, amelyen keresztül a kriptában nyugvó szent sírját a hozzá zárandoklók áhítattal szemlélhették.

A pécsi székesegyház múltjának kutatása kapcsán vizsgált 18-19. századi alaprajzokon, hosszmetseteken feltűnt egy, a korábról ismert levéltári adatokkal összefüggést mutató részlet.¹⁷

Ez, a szentély középtengelyében a padozatot áttörő kerek nyílás, amelyen keresztül az altemplomba lehetett letekinteni. Az altemplomból szemlélve a mennyezetnek a nyugati faltól számított harmadik boltozati szakaszába nyílt az 50 cm sugarú környílás, amely a 19. század végi átépítésig látható volt. A francia és más európai dómok példája alapján a letekintő alatt, az altemplom középvonalában egy eddig ismeretlen sír létrehozását követeltük. Ebben megerősít bennünket, hogy a padozat kopogtatásával egy megközelítőleg 2x1 méter kiterjedésű padló alatti üreg (?), de legalábbis eltérő minőségű talajsűrűség érzékelhető. E terület közelében az 1891-ben lerakott kőlapok fellazultak, ugyanis másodlagos rögzítésük nyomai látszanak. Az előbbieket szerint nem alaptalan a feltevés, hogy az eddig még feltáratlan pécsi altemplomban is nyugodnia kell a 4. századtól egy köztiszteletben álló szentéletű vagy mártír személynek, akinek sírhelye a székesegyház korai építéstörténetében, a hely kijelölésében meghatározó volt, s akinek sírjához az egykori vezekló zárandokok sokasága ellátogatott.

A középkori székesegyház zárandokhelyként ez ideig nem volt ismert. Ezért a szentélyből az altemplomba szolgáló letekintő nyílás egykori léte alapján további, a kultikus helyre utaló megerősítés után kutattunk. Egyik erre vonatkozó adat a pécsi dómnak, mint búcsújáró helynek jelentőségére utal **VI. Kelemen** pápa 1345 októberében **Kórogyi László** püspökhöz (1312-1345) írt levele, amelyben a székesegyházat látogatók számára évenként száznapi búcsút engedélyez nagycsütörtökön, a templom felszentelésének, valamint június 29-én, Péter és Pál napján, tehát a székesegyház titulus-szentjeinek ünnepén.¹⁸ Egy másik forrás arról számol be, hogy Bergzaberni **Vilmos** püspök (1360-1374) a temploma számára újabb búcsú tartása iránti kérvényt nyújtott be **V. Orbán** pápához.¹⁹ A zárandoklatok a 7. századtól váltak általánossá, majd a keresztes hadjáratok idején, a 11., majd a 13. században a Magyarországon átvonult sokaság a búcsújáró- és zárandokhelyeket, közöttük a pécsi székesegyházat is felkereste.

Szólnunk kell az altemplomi sírral kapcsolatban arról, hogy a török uralom kezdetén a székesegyházat a megszállók katonai célokra használták. A döntő-földes altemplomban gabonarakart rendeztek be. Bizonyára addig, amíg az állandó nedvesség kárt nem tett a készletben. Az ott lévő sírok és síremlékek elpusztításáról nincsenek adataink, de más hasonló helyek (pl. Aranyos Mária kápol-

¹⁷ Krammer János alaprajza 1783-1786 között. Egri Érseki Levéltár. Rajzok 164.; Buck József alaprajza 1805. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzgyűjtemény; Friedrich Schmidt hosszmetseti felvétele a székesegyházról. Uo. Tervrajzok; Továbbá Pécsi Káptalani Magánlevéltár. Fasc. 151. No. 22., Fasc. 426. Székesegyházi Számadások, 1751.

¹⁸ Koller, Josephus: Historia Episcopatus Quinque Ecclesiensis. Posonii, 1782. II. 493.p.

¹⁹ Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. I. 409. sz.1366. június 19.

na) tapasztalataiból következtetve valószínű, hogy ez időben az altemplom is jelentős károkat szenvedett. Ha a török alatti másfél évszázad meg is kímélte volna a berendezést és a felszerelést, a felszabadító keresztény sereg elvégezte a pusztító munkát. A sírok feldúlásáról számolnak be a török utáni első püspököknek, **Radanay Mátyás**-nak (1687-1703) az udvarhoz küldött panaszlevelei, amelyek **Gabriele Vecchi** generális garázdalkodásait taglalják.²⁰

A székesegyházat ért kártételek a 18. század elején folytatódtak. A város történetének tragikus emlékü eseményei között tartják számon 1704. február 1-től a **Sándor László** vezette kuruc csapatok három napig tartó rablásait. Húsvét másnapján **Herberstein** generális rác serege tetőzte be a pusztítást, amikor a házakat felgyújtották, a székesegyházat kifosztották, még a kriptában nyugvókat is kiforgatták, kirabolták. Mindezek után kevés lehetett a rongálástól megmenekült sírok száma. Ezek közé tartozhattak a török előtti időben létesültek közül azok, amelyeket a vizesedés miatti feltöltés eltakart a sírrablók elől.²¹

Az altemplom közepén feltételezett sírral kapcsolatban felmerülhet a középkori krónikák szerint a székesegyházba temetkezett Péter király személye is. Tekintettel a forráshely megjelölésével kapcsolatos értelmezési nézetkülönbségekre és vitákra, e kérdésben nem helyezkedhetünk határozott álláspontra. A krónikák e témában előfordult közlései egymástól való átvételek, ezért a legkorábbi, a Gallus krónika (1058-1080 között) szövege lehet irányadó.²² Az ebben előforduló Bazoario megjelölés véleményünk szerint sem Pécszet jelöli, mögötte sokkal inkább Vasoario-Vasvario – Vasvár neve húzódik meg, amely az Esztergom környéki királyi székhely neve volt. Emlékét napjainkban falmaradványok, a régi nevén Vasvári forrásként ismert vízelelő hely, illetve a századok alatt átalakult Vasvár – Vasarc-Basarc, mai formájában Basaharc nevű község őrzi.²³

Továbbra is rejtély marad tehát annak illetősége, akinek sírját vagy ereklyéit a székesegyház altemplomának főhelyén jelölhetjük meg. Kiemelkedő és a székesegyház telepítésének kérdésében meghatározó jelentősége vitathatatlan. A sírhely a halottkultusz fennmaradásának a jelenben is tiszteletre méltó, és a kereszténység nagybecsű emlékeként értékelendő. Ha ott, ma is érintetlen állapotában maradt, netán attribuíható személy maradványai nyugszanak, abban az esetben a megszentelt hely olyan megkülönböztetett eszmei jelentőségre tesz szert, amely méltán tarthat számot a hazai és külföldi zarándoklatok, a legmagasabb egyházi és világi körök kitüntető érdeklődésére.

²⁰ Pécsi Káptalani Levéltár. Fasc. XIII., XIV.

²¹ Ezért menekült meg a pusztulástól Szekcsői János magister 1435-ből származó címeres sírköve is, amely 1991 tavaszán került napvilágra az altemplom padozata alól

²² A Gallus krónika írja: Petrus Veneticus Ungariae regnum recepit, qui ecclesiam Sancti Petri de Bazoario inchoavit, quam nullus rex admodum inchoationis usque hodie consummavit, azaz: a velencei Péter nyerte el Magyarországot, aki Szent Péternek Pauler szerint pécsi [t.i. Pécsvár], Karácsonyi szerint viszont budai [t.i. Budavár] egyházát kezdte építeni, de ezt máig a megkezdett módon egyik király sem fejezte be

²³ Noszlopi Németh Péter: Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Budapest, 1988. 47.p.

BODOGÁN LÁSZLÓ

A PÉCSI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG

A téma kifejtése a város közelmúltja megismertetésének része, hiszen „csak“ három évtized történéseiről lehet beszélni a pécsi görög katolikus egyházzal kapcsolatban. Hogy ez közérthető legyen, szükséges a távolabbi előzmények ismerete. Ehhez nyújt segítséget a keleti és nyugati egyház kialakulásának és fejlődésének megismerése, illetve a görög katolikus magyarság történetének vázlatos bemutatása. Gyakran tapasztalom, hogy hallva megnevezést, *görög katolikus*, sokan a görög keletivel (ortodox)-, vagy a római katolikus egyház valamilyen kisebb részével azonosítanak bennünket. Mindkettőben van igazság. Valójában a két nagy egyház uniójából jött létre egyházunk.

AZ EGYHÁZ KELETI ÉS NYUGATI RÉSZE

A Jézus Krisztus által alapított egy Egyház kezdetben teljesen egységes volt. A római birodalom léte, annak közös nyelve (görög) nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kereszténység gyorsan elterjedjen. Diocletianus császár a Római Birodalom egységének megtartása mellett 285-ben az uralmat megosztotta Maximianus társ-császárral. A felosztással megkezdődött a nyugati és a keleti rész önálló élete s ezzel megteremtődött a lehetősége annak is, hogy a birodalmon belül kétféle vallási fejlődés induljon meg. Az egységes és egyetemes egyházon belül keleti és nyugati *joghatósági terület* alakult ki. Az egyház két részén egymástól eltérő liturgikus szokások és fegyelmi előírások alakultak ki. Ennek számos történeti, kulturális, néprajzi és egyéb oka volt, mely a keleti és nyugati szertartások, rítusok kialakulásához vezetett. Az eltérő fejlődés következménye, hogy a Jézus Krisztusra épülő apostoli hagyományt folyamatosan és töretlenül megőrizve, kétféle egyházi szervezet épült ki; Nyugaton Róma központtal a katolikus egyház (latin), Keleten Konstantinápoly (Bizánc) központtal az ortodox egyház (görög).

A rítusok különbözősége eleinte semmiféle problémát nem jelentett, az egyház egységét nem bontotta meg. Később azonban fokozódtak a különbségek a liturgiában, az egyházi szervezetben, dogmatikai- és fegyelmi kérdésekben; nem értették egymás nyelvét sem. Nyugaton a 9. században általánossá vált a kovászos kenyér helyett az ostya használata, a keletiek emiatt vitatni kezdték az áldozat érvényességét. Nyugaton a primátust úgy értelmezték, hogy a pápa joghatósága mindenre és mindenkire kiterjed, ezt Keleten nem fogadták el, hanem éppen ellenkezőleg, a bizánci patriarcha tekintélyét akarták növelni.¹ Bizáncban az is ellenérzést váltott ki, hogy **VIII. Benedek** pápa a Hiszekegybe hivatalosan is beiktatta a Filioque-t, amit Bizáncban már dogmatikai különbségként értékelték Kelet és Nyugat viszonyában.² Ezeken kívül még számtalan kisebb eltérés volt a két egyház kö-

¹ Primátus: elsőség; Róma püspöke a pápa, az egész egyetemes egyház feje. Keleten négy, egymással egyenrangú patriarchátus volt: Alexandria, Antiochia, Bizánc, Jeruzsálem, nyugaton egy: Róma

² filioque: és Fiútól. A nicea-konstantinápolyi hitvallás szerint a Szentlélek az Atyától származik. Nyugaton az arianizmus Krisztus istenségét tagadó eretneksége miatt azzal akarták kidomborítani Krisztus isteni tekintélyét, hogy a hitvallás szövegébe betoldották a Filioque kifejezést; tehát a Szentlélek „az Atyától és Fiútól származik“

zött, melyek a sajnálatos meg nem értések és emberi kicsinyességek miatt végül a keleti és nyugati egyház szakadásához vezettek. Ez 1054. július 16-án következett be, de már jóval korábban elkezdődött és a keresztes hadjáratok alatt lett teljessé.

A MAGYAROK ÉS A KELETI KERESZTÉNYSÉG

A magyarság ősei az 5. században a kaukázusi hazában találkoztak először a kereszténységgel, annak is a keleti szertartásával.³ A vándorlás évszázadaiban ismételen kapcsolatba kerültek velük, majd a 10. század közepén a magyar vezérek Bizáncban megkeresztelkedtek.⁴ A bizánci patriarcha Hierotheosz püspököt küldte a magyarokhoz, aki a vele jött szerzetesek segítségével elkezdte őseink megtérítését, aminek eredményeképp a vezérek és a nép egy része megkeresztelkedett. Szerte az országban létesültek női és férfikolostorok. A veszprémvölgyi apácázárda hiteles görög másolatban és latin fordításban fennmaradt alapítólevele szerint az alapító nyelve görög volt, s az eredeti görög nyelvű oklevelet Kálmán megbízásából **Simon** pécsi püspök bontotta fel és másolta le.⁵ A Gellért-legendából ismerjük a marosvári és az oroslámosi kolostor alapítását. Ugyanebben az időben keleti szertartású szerzetesek éltek Tihanyban a ma is meglévő barlangokban, valamint a pilisi és a zebegényi hegyekben. Ez utóbbiak központja a visegrádi kolostor volt. Bazilita (keleti szertartású férfi szerzetes) kolostor működött Pásztón és Száva-szentdemeteren, Dunapentelén pedig apácázárda épült Szent Pantaleimón tiszteletére. Később a bizánci-magyar viszony ellenségessége (970) miatt a megindult hittérítés megakadt, majd a szerzetesi utánpótlás miatt meg is szűnt. A bizánci egyház által megkezdett térítést a nyugati egyház fejezte be. **Géza** fejedelem Nyugatról kért segítséget, **Szent István** pedig nyugati szertartású egyházmegyéket alapított. A megmaradt bizánci szerzeteseket nem űzték el hazánkból, hanem a latin szertartású főpásztorok joghatósága alatt tovább folytathatták működésüket⁶. E kolostorok sorsáról hiányosak az ismereteink, de a 13. századra hanyatlásnak indultak, szerzeteseik kihaltak, s vagy elpusztultak, vagy latin szertartásúak lettek.

A tatárjárás után újra megindul a keleti szertartású népek beköltözése. Erdély területére a románok, az ország északkeleti részére a ruszinok települnek be. A 14. században közepén a törökök elől menekülő szerbek a Tiszántúlra, majd később az ország déli részére érkeznek nagy számban. Ebben a században érkeztek hazánkba a görög nemzetiségek is, de nem alakítottak ki zárt településeket, hanem a városokban éltek. Őket leszámítva minden nemzetiség kialakította az új területen a maga kolostori központját, püspökségét, mely a hit megőrzésének és fejlődésének fontos része volt. Az Árpád-házi kolostorok kihalása után a keleti szertartású magyaroknak nem volt egyházi szervezetük, ezért számukra két lehetőség maradt: vagy áttérnek a latin szertartásra, vagy a bevándorolt ortodox nemzetiségekhez csatlakoznak. A keleti szertartású magyarok a nemzetiségi püspökök jog-

³ Pirigy István: A magyarországi görög katolikusok története. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1991. 9.p.

⁴ A források csak Bulcsu és a gyula megkereszteléséről beszélnek, de biztosra vehető, hogy Termacsu (Tolmács) is felvette a keresztiséget. Pirigy... i. m. 19.p.

⁵ Pirigy:... i. m. 48.p.

⁶ Pirigy:... i. m. 30.p.

hatósága alá kerültek. Hazánk mai területén élő magyar görög szertartásúak túlnyomó többsége a munkácsi püspökök joghatósága alá került. Maradt egy kis létszámú közösség, amely megőrizte szertartását és anyanyelvét, de a törökkel vívott háborúk után ennek a közösségnek a továbbélése nem bizonyítható.

Biztos azonban, hogy a mohácsi vész után Kelet-Magyarországon és Erdélyben léteznek olyan bizánci szertartású közösségek, amelyek azzal adnak életjelt magukról, hogy szertartásaikat magyar nyelven akarják végezni.⁷ Velük kezdődik a keleti szertartású magyarság újjáéledése. Erdélyben - akik nem akartak protestáns hitre térni - nagy számban tértek át a görög keleti egyházba. Bocskai István fejedelem ortodox vallású hajdúkat telepít Dorogra, akik néhány évtized elteltével az egyik legjelentősebb magyar egyházközséget, Hajdúdorogot hozzák létre. A török kiűzése után a Tiszántúlra beáramló görögök, ruszinok, románok, rácok, macedónok a magyar szórványokban élők egy részét beolvasztják, de ahol a magyarság volt túlsúlyban, ott a nemzetiségek magyarosodtak el.

AZ UNIÓS MOZGALMAK; GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZAK LÉTREJÖTTE

A 17. század elején a katolicizmus megerősödött. Több főnemesi család - köztük a ruszinok által lakott területek földesurainak jelentős része - katolikus hitre tért. Ez utóbbiak birtokain (Ungvár, Homonna, Huszt, Szatmár stb.) szerzetesek telepedtek le, akik a lutheránusokat, reformátusokat és a szakadároknak nevezett keleti szertartásúakat egyaránt eretneknek tekintették, és meg akarták őket téríteni⁸. Az uralkodó körök által támogatott térítéssel szemben a keleti egyház védtelen volt. Az unió kezdeményezői úgy vélték, hogy e folyamatnak csak az unió vethet véget. A kezdeményezőket mélységesen áthatotta az egyház egységének eszméje is. Az 1054-ben kettészakadt egyház súlyos seb volt a kereszténység testén, melyet így próbáltak orvosolni.

1596-ban a mai lengyel állam keleti-délkeleti vidékein és mindenekelőtt Ukrajna nagy részén, valamint Belorussziában kezdődött meg a keleti szertartásúaknak a római katolikus egyházzal való hivatalos és tömeges egyesülése. Ekkor kezdett kihajtani a katolikus egyház bizánci (görög) szertartású ága. 1596-ban Lengyelországban, pontosabban a lengyel-litván államban megkötik a breszti uniót, amelynek eredményeként az egyház keleti ágához tartozó ortodoxok egy része csatlakozott a nyugati ághoz. Így jött létre a bizánci szertartású katolikus, később gyakran - ezért az egyszerűség kedvéért e cikkben is - használt nevén görög katolikus egyház; valójában az egységes katolikus egyház egyik ága. A lengyelországi eredményeken felbuzdulva a történelmi Magyarország területén 1646-ban az ungvári, majd 1664-ben a munkácsi egyházmegye teljes egészében egyesült Rómával. *A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a keleti egyház szertartása és fegyelme (pl. a böjt, kovászos kenyér használata, papi nősülés) sértetlen maradt, ugyanakkor elfogadták a pápa főségét (primátusát).* Így a görög katolikus egyház híd lett Kelet és Nyugat között; egységbe hozta a római katolikus egyházszervezetet az ortodox liturgikus és patrisztikus hagyományokkal.

⁷ Pirigy... i. m. 77.p.

⁸ A század első éveiben megjelent jezsuita évkönyvek községek szerint tüntetik fel a római katolikus vallásra térített lutheránusok, reformátusok és skizmatikusok számát

A görög katolikus identitás része a keleti szertartáshoz való tartozás tudata, a keleti hagyományok ápolása, a keleti teológia és lelkiség iránti érdeklődés, valamint a keleti egyház jogi szemléletével és egyházképével való rokonszenv, ahol ez nem érinti a pápa főségét. Ugyanakkor kifejezi az egyetlen krisztusi egyházhhoz való tartozást, mely a pápához való hűségben nyilvánul meg.

A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ

A magyar görög katolikusok önálló egyházmegyével az unió után sem rendelkeztek, a hívek az eperjesi, munkácsi, balázsfalvi és a szamosújvári egyházmegyékben éltek. Hosszas küzdelem árán sikerült elérni, hogy 1912-ben **I. Ferenc József** király megalapítsa, **X. Pius** pápa pedig kanonizálja a *Hajdúdorogi Egyházmegyét*. Ebben nagy szerepet vállaltak a hajdúdorogiak, ezért a nevéet az ő városukról kapta a püspökség, bár tényleges székhely sohasem volt ott. Az első püspök, **Miklós István** a jobb infrastruktúrával rendelkező Debrecen választotta székhelyül. Egy 1914. évi püspökségi bombamerénylet után - melyben hárman meghaltak, többen megsebesültek, de a püspök sértetlen maradt - átköltözött Nyíregyházára, s azóta itt van a hajdúdorogi püspök székhelye, akinek joghatósága az egész ország görög katolikusaira kiterjed. Az eperjesi egyházmegye Trianon utáni Magyarországhoz tartozó része önálló kormányzati egység, ún. apostoli kormányzóság, Miskolc központtal. Ezt a „rész-egyházmegyét“ is a hajdúdorogi püspök, dr. **Keresztes Szilárd** kormányozza. A görög katolikus hívek nagyobb létszámban Borsod-, Hajdú- és Szabolcs megyében élnek. Szórványban élnek még Budapest, Szeged és Szolnok környékén. A Dunántúlon három parókia van: Győr, Veszprém és Pécs. Létszámunk becslések szerint a magyarországi evangélikusok létszámával azonos: kb. háromszázezer fő.

A PÉCSI EGYHÁZKÖZSÉG

Létrejöttét az ország „szocializmus útján“ való elindulásának „köszönheti“. Az ötvenes évek elejének az országot a korábbi fejletlen agrár-ipari országból fejlett ipari-agrár országgá, a vas- és acélgégyártás hazájává akarták fejleszteni. A mecseki szén- és uránbányászat hihetetlen mérvű fölfejlesztése magas kereseti lehetőséget és könnyű lakáshoz jutást biztosított az itt munkát vállalóknak. A jobb megélhetés reményében sok család hagyta ott szülőfaluját, ősei lakhelyét, és átköltözött erre a vidékre, s lett a ma mintegy kétezer hívőt számláló közösség alapítója.

Ők saját rítusukat nem gyakorolhatták, nem élhették meg, ezért **Dudás Miklós**, az egyházmegye második püspöke 1969-ben **Szántai Miklós** szegedi parókuszt bízta meg a pécsi egyházközség megszervezésével. Ő mintegy 200 km-es távolságból járt át és kereste fel azokat a családokat, akiknek nevét és címét az otthoni egyházközségek papjai küldték el. 1972-ben megalakult a Pécsi Szórvány Egyházközség. Területe Baranya, Somogy és Tolna megye egész területére kiterjed. 1973. novemberében az Alkotmány utcában levő Xavéri Szent Ferenc kápolnát (Xavér-templomot) **Cserháti József** pécsi püspök átengedi „kizárólag görög szertartású istentiszteletek tartására.”⁹ Szántai Miklós pécsi szórvány parókusi kinevezése után, 1973-ban Pécsre költözött. 1975-ig azonban egy közeli kis faluban, Bakonyán lakott, azzal a kikötéssel, hogy az ott élő római katolikus hívek

⁹ Részlet az adásvételi szerződésből



pasztorális ellátását is végezze. Ez a kinevezés a mai napig fennáll: a pécsi görög katolikus parókus egyben bakonyai plébános is. 1974. január 1-től lehetőség nyílt arra, hogy ha csak részben is, de Miklós atya beköltözzön az Alajos utca 21. sz. alatti parókia épületébe, melyet a Pécsi Püspökségtől kapott parókia céljára. Az épület még lakott volt, de a bérlok fokozatos kiköltözésével korszerűsíteni és komfortosabbá lehetett tenni.

2000-ben 180 pécsi és 340 vidéki (Baranya-, Tolna- és Somogy megyében élő) család tartozik a pécsi egyházközséghez. Jelentősebb számú nyilvántartott görög katolikus hívó él a következő helységekben: Áta, Dombóvár, Komló, Harkány, Kaposvár, Mohács, Siklós, Siófok, Szekszárd, Szökéd. Ezek nagyobb részében évente a nagyobb ünnepek kapcsán, vagy havonta van görög katolikus Szent Liturgia.

Az egyházközség lelki életének gyarapodása mellett beszélni lehet az egyházközség külső szépségeiben való gyarapodásáról is. Miklós atya idejében megvalósult parókia-korszerűsítést és templom fűtését 1988-89-ben a templom külső- és belső felújítása (tetőszerkezet cseréje, külső- belső festés) követte, **Gulybán Ti-**

bor atya vezetésével. 1998-99-ben pedig sikerült a parókia épületet úgy bővíteni, hogy a közösségi élet helyszíne elkülönül a lelkészi lakástól. Azóta a kialakított közösségi termekben folyik a hitoktatás, felnőttekkel való foglalkozás, közösségi programok lebonyolítása, a messzebről érkező (főleg az ország keleti részéből,



vagy a határainkon túli) hittestvérek elszállásolása.

Terveink között szerepel a Péctől távol élőkkel való rendszeres személyes kapcsolat kialakítása és fenntartása, a közösségi élet fokozottabb szervezése. Az elmúlt években jelképesen kialakított ikonosztázion helyére templomunk stílusához és helyi adottságaihoz illő végleges ikonosztázion megépítését vettük tervbe. Az anyagi források megléte után remélhetőleg a közeljövőben ezt is meg tudjuk valósítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Pirigy István: Katolikus Egyháztörténelem. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1991.
- Pirigy István: A magyarországi görög katolikusok története. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1991.
- Király Ernő: Mi, görög katolikusok. Szent Gellért Kiadó, 1999.
- Timkó Imre (szerk.): A hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve. Nyíregyháza, 1987.
- Lakatos László: Ünnepi könyv a Bizánci egyház liturgikus évéhez. Máriapócs, 1997.
- Házad ékessége. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza

KÁROLY LÁSZLÓ

EGÉSZSÉGÜGY PÉCSETT A 18. SZÁZADBAN

Az egészségügyi ellátás különböző színvonala összefügg a helység nagyságával. Így a falvakhoz képest már a 18. században is a legjobb ellátást a városok egészségügyi szervezete nyújtotta. Pécssett a fürdős-sebész céh pecsétje 1701-ből származik. E kis létszáma ellenére is jól szervezett céh fogta össze a három dél-dunántúli megye felcsereit, vezette az inasok nyilvántartását és gondoskodott a vizsgáztatásról. Ez utóbbiról már 1706-ból van adat.¹ A sebészeknek “műremekként” kenőcsöt kellett készíteniük, míg anatómiai tudásuk iránt például nem ér-



*A fürdős-sebész
céh pecsétnyomója, 1701-ből
JPM Néprajzi Múzeum*

deklődtek.

Az 1690-es években már elérte a várost a pestisjárvány. Talán ezzel függ össze a Pécssett lakó megyei fizikus, doktor **Slirwius Rupert** 1703. évi működése. Kérvényében arra kérte a megyét, hogy fizetése fenntartása céljából folyósítsa járandóságát. Tehát már hosszabb ideje itt dolgozott! A vármegye ekkor évi 150 forintot biztosított neki.² Egyébként 1701-ben a város a pestisjárvány alatti fogadalom teljesítéseként a Havi Boldogasszony tiszteletére épülő kápolna építéséhez 75 forintot adott.

A Rákóczi-szabadságharc idején, miután Rákóczinak nem sikerült mozgalma mellé állítani a rácokat, akik az osztrák udvar szolgálatába álltak. A kurucok és a rácok közt öldöklő harc alakult ki a Dél-Dunántúlon, Tolnában, Baranyában, melynek folyamán az asszonyokat és a gyerekeket sem kímélték. Pécs 1704. évi

¹ Borbély-sebész céh nyilvántartásai, 1702-1769. Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban:BML)

² BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 241/1703

kurucok általi megsarcolásának, majd az azt követő rác csapatok rablásának több száz személy esett áldozatul. A harcok elmúltával a város újra benépesült.³ az 1707-1709 évek népesedési adatai egyébként lényegesen különböznek a későbbi korok arányaitól.

A kuruc-rác küzdelemben a szerbek győzedelmeskedtek, és a Dunántúlról kiszorították a kurucokat. A Duna partján olyan szoros kordont hoztak létre, amelyik nemcsak a kurucok átkelését akadályozta meg, hanem jó ideig gátját vetette a század leghosszabb ideig tartó és legtöbb áldozatot kívánó pestis elterjedésének is. Így Pécs a járvány csak 1710-ben érte el. Az ürögi megbetegedések miatt a Városi Tanács megtiltotta, hogy a város polgárai szőlőjük művelésére a faluba menjenek. Mikor a járvány mégis kitört a városban, a betegeket járványkórházban helyezték el. Ennek építésére a város 100 forintot biztosított. Az összes áldozat száma az intézkedések hatására csak 41 volt, miközben az előző évben Debrecenből 3000 halottról számoltak be.

Az 1697-ben alakult Szerecsen gyógyszerész 1704-ben, Pécs kuruc-rác feladásakor megszűnt, 1712-ben azonban újból megnyitották. Így a következő évben kitört járvány idején már tudtak gyógyszerrel gondoskodni.⁴

Ekkor már **Maximilian Joseph de Minzenriedt** doktor irányította a ragály elleni védekezést. A járvány kezdetén, járványügyi szempontból helytelenül, az idegeneket kizavarták a városból. Talán ennek tulajdonítható, hogy még 1715-ben is voltak szórványosan Baranya és Somogy vármegyében is megbetegedések. A betegeket járványkórházba szállították, ahol két frissiben alkalmazott sebész kezelte őket. A hozzátartozók elkülönítéséről, betegszállítókról és halottvivőkről (vespillo) is gondoskodtak. Pécsen 1713-ban 86 személy betegedett meg, közülük 76 meghalt, azaz a lakosság 2,5 %-a, köztük három felcser. A „hálás” város Minzenriedt doktornak fél évvel a járvány után felmondott. Fizetésével még távozásakor is tartoztak.⁵ Országosan a harcokban elhalt 85 000 személlyel szemben 410 000 fő volt a pestis okozta veszteség.

1714-ben gróf **Nesselrode Ferenc** püspök „az elaggottak és megsanyargattak számára alkalmas épületet emelt” (menedékház=xenodochium), melyet 1731-ben kórházzá fejlesztettek. Mindez nyolc évvel azután történt, hogy a szomszédos Tolna vármegye nemesi közgyűlése kijelentette, hogy kórház létesítésére nem lehet őket kötelezni.⁶ Pécsen volt erre igény. Itt már 1712-ben állandó sebész alkalmazását tervezték, aki többek között a létesítendő kórházra is felügyelne.

Baranya megyében fizikust a járványt követő években nem alkalmaztak. **Mojzen Ernőt** 1723-ban nevezték ki megyei sebésznek, 150 forint fizetéssel.⁷ Fizi-

³ Móró Mária Anna: Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Tanulmányok Pécs történetéből, 1. kötet. Pécs, 1995. 29.p.

⁴ Baranyai Aurél: Baranya megye gyógyszerészeti emlékeiből. In: Baranyai Helytörténetírás 1972. Pécs, 1973. 204-205.p.

⁵ Nagy Lajos: Az 1710. és 1713. évi pécsi pestisjárvány. In: Baranyai Helytörténetírás, 1981. Pécs, 1982. 115-146.p.

⁶ Regöly Mérei Gyula: Orvosi emlékek IV. Budapest, 1940. 45.p.

⁷ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 83/1723.

kus-választásra csak 1733-ban került sor, amikor az előző évben Tolna vármegyében fizikussá választott, **Sitter János** Fejér vármegyei fizikust baranyai főorvossá is megválasztották. Nesselrode püspök, mint főispán jelenlétében a Tolna vármegyei nemesi közgyűlés úgy határozott, hogy az orvos székhelye Pécssett legyen.⁸ Ugy látszik, erről nem sikerült Sitter doktorral megállapodniuk, így felmondtak neki, és 300 Ft fizetéssel **Ludovinszky Vencelt** választották megyei főorvossá.⁹

Pár év múlva a török háború kapcsán 1737-ben ismét behurcolták az országra a rettegett pestist. A Baranya és Tolna vármegyében gyorsan terjedő járvány 1739 februárban szinte egy időben jelentkezett Baranyában, Mohácson és környékén. Ez a zsoldosok által terjesztett pestis gyanúját veti fel, mert a terület a katonaság felvonulási területe volt.¹⁰ Így természetesnek tűnt, hogy Baranya vármegye meghívta a bécsi **Hackner Teophil** járványorvost egy sebésszel együtt. Sikeres működésüket jellemzi, hogy bár a pestis terjedését a helyi sebészek közreműködése mellett megakadályozni nem tudták teljesen, a megbetegedések száma csekély volt. Így a megyében csak elszórva jelentkezett a járvány.¹¹

Pécssett augusztusban ütötte fel a fejét a pestis. Elsősorban a budai külvárosban voltak betegek, de néhány esetben, a belvárosi házakban is terjedt a kór. Amint a pestis a Helytartótanács tudomására jutott, elsősorban a katonai megbetegedések felől érdeklődtek. Ennek ugyanis nemcsak járványtani, hanem hadászati jelentősége is volt. A város betegvívőket szerződtetett, megtiltotta a város elhagyását, kórházat és a hozzátartozók részére 14 napos megfigyelésre vesztegzáros házakat létesített. Ezek élelmezése meghaladta a város teherbíró képességét. E miatt a vármegyétől kölcsönt vet fel. Az élelmezést Baja környéki falvakból biztosították. Az időben elhúzódó megbetegedések miatt 1740. január 2-án ismét kölcsönért folyomadtak, az ünnepélyesen megígért visszafizetés elhalasztását kérve.¹²

Ebben a korszakban a kórokozóként elképzelt állati peték ellen füstöléssel védekeztek. Az érkezett iratokat is átszurkálás után füstölésnek vetették alá. Így az 1740 közepéig végzett irat-átszurkálás jelzi, hogy abban az időben meddig tartott a közvetlen járványveszély. Egyébként a közvetett veszély a szlavóniai megbetegedések miatt a járványorvos pécsi megbízatását meghosszabbították.

A betegség okát a peték hatására létrejött férgesedésben, vagy azok rothadásában látták. A peték elpusztítását remélték a füstölés által. Ez némileg használt is, mert a pestist terjesztő patkánybolhák elpusztultak. Igazán hatásos csak az égetés volt, amivel a károkozót is kiirtották. A betegség terjedésének ezt a leggyakoribb módját persze nem ismerték, csak 165 év múltán fedezték fel. A pestist az orvosok is Isten büntetésének tartották. Természetesen hasonló véleményen voltak az egyházak is. Az esztergomi és a kalocsai érsek, amellet, hogy az egyházi kötelezettségek (szentségek kiszolgáltatása, temetés, imádság) teljesítésére fel-

⁸ Tolna Megyei Levéltár (TML) nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 1732.

⁹ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 342 p/1733

¹⁰ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 39/1739; 147/1739.

¹¹ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 31/1739.

¹² BML Pécsi képviselőtestületi gyűlések jegyzőkönyvei: 1739. IX. 21.; 1740. II. 25.

hívták a papok figyelmét, szükségesnek tartották a védekezést. A betegekkel való érintkezést tiltották, hogy a test biztonságát megőrizték. A református **Soós Ferenc** püspök már 1720-ban azt írta, hogy „minden ember tehetsége szerint adja erejét a gonoszt megtestesítő járvány elfordítására.” 1739-ben viszont a predestináció sajátos értelmezése miatt a Mohács környéki reformátusok kellőképpen nem védték magukat a pestis ellen.

Számítások szerint a járvány Baranya vármegyében 2.5%-os halálozással járt. A pestisben elhalt pécsiek pontos számát nem ismerjük, mindössze azt tudjuk, hogy 1739-ben 89 halálozási többlet volt kimutatható. Ezek egy részét azonban nem csupán pestis okozta. De még így is százon alul maradt, szemben a fekete halál következtében elpusztult több Tolna vármegyei község kétszázon felüli, köztük az igen magas paksi 845 fős veszteséggel. **Pápai Páriz Ferenc** már az előző század végén kiadott *Pax corporis* című művében figyelmeztetett arra, hogy a járványügyi intézkedésekkel nem lehet takarékoskodni. Pécs ennek szellemében járt el eredményesen mindkét járványos időszakban.¹³ Országosan 310 000 személy esett a pestis áldozatául.

Ebben az időben emelték a szekszárdi és a pécsi Szentháromság szobrot majdnem hasonló okok következtében. Míg Szekszárdon azért, mert a járvány elkerülte a mezővárost, addig Pécsen az alacsony halálozási arány miatt. A pécsi emlékmű alapkövetétele már 1740-ben megtörtént.¹⁴ Míg a szekszárdi eset csodaszámba ment, vagy másképpen kifejezve, ismeretlen tényezők hatásának tulajdonítható, addig a pécsi járvány alacsony veszteségi mutatója emberi okokkal magyarázható: jól irányító járványorvos, a helyi egészségügyiek tevékenységének a hatékony volta és az utasításokat végrehajtó lakosság helyes hozzáállása. A járványügyi intézkedések hatékonyságában fontos szerepet játszott az a tény is, hogy a város fallal volt körülvéve. Az 1739-es pestisnek a szokott népmozgalmi adatokra nem volt lényeges hatása, hisz két évvel azelőtt, pestismentes időszakban is majdnem ugyanakkora volt a halálozási szám.

Az 1741-1750 közti időszak anyakönyvi adatai nagyjából megfelelnek az egyik Tolna megyei mezőváros, Tolna arányainak, csupán a csecsemőhalálozás volt itt magasabb. Az átlagéletkori adatok és az öregkori halálozás aránya a helység lélekszámának növekedésével nő. Ez akkor is igaz, ha a bemondáson alapuló számokat csak iránymutatónak tekintjük.

1745-ben a püspök javaslatára ismét Fehérváron lakó orvost, **Bully Jakabot** választották megyei fizikussá, 200 forint fizetéssel.¹⁵ 1748-ban, miután Tolna megye is főorvosként alkalmazta, Bully Pécsre költözött. Működése idején, 1750-től Pécsen

¹³Bodosi Mihály: Dunántúli 18. századi pestisjárványok, különös tekintettel Somogyra. In: Somogy megye múltjából, 24. kötet. Kaposvár, 1993. 77-101.p.

Károly László: A Tolna megyei 1739-1740-es pestisjárvány. In: Orvosi Hetilap, 140. 1999.; 1895; Gábor, kalocsai érsek: Pastoralis instructio cum praecautioibus. 1739.

Soós Ferenc: A döghalál harca az emberekkel. Kolozsvár 1720.

¹⁴BML Pécsi képviselőtestületi gyűlések jegyzőkönyvei: 1740. X. 6.

¹⁵BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 186/1945.

már városi bába is tevékenykedett. Baranyában Bully munkájával meg lehettek elégedve, ellentétben Tolna megyével, ahol fizetést sem utaltak ki számára, mert szerződésében ugyan az szerepelt, hogy munkaidejének felét Tolna megyének szenteli, mégis alig látogatott el oda. Csak akkor fizettek neki, amikor nagyritkán a megyében is tevékenykedett.¹⁶ A főorvos feladatai közé tartozott, a járványgyanús esetek vizsgálatán kívül, hogy rendszeres megyei körútjai alkalmával a betegeket is kezelje. Ezeket a kezeléseket a szintén Pécssett lakó **Queissar Ignác** doktor végezte. A sebész céhvizsga hiányossága miatt az évtizedenként 22-40 személyt felszabadító céh helyett 1756-tól a főorvosnak kellett a felcsereket vizsgáztatni. A sebészek osztályozását 1764-ben Tolna megyében Queissar doktor intézte, akit ekkor már a megye fizikusává választottak.¹⁷ 1769-ben Queissar Baranyában a nyugdíjba vonuló Bully Jakabot váltotta fel, akinek 25 évi szolgálat után évi 100 forint nyugdíjat szavaztak meg, amit haláláig, 1774-ig kapott.¹⁸ Queissar működése az egészségügy első reform korszakába esik, amit a Mária Terézia által 1770-ben kiadott *Generale normativum in re sanitatis* fémjelez.

Megindult a nagyszombati orvosképzés, majd 1771-ben a vidék szempontjából fontosabb egyetemi sebészképzés. A vármegyei főorvos megszervezte a hat járási sebészi és a megyei szülésznői állásokat. A megbízatás elnyerésének feltétele az egyetemi vizsga letétele volt. Queissar 1778-tól már évi 600 forint fizetést kapott.¹⁹



NOS MARIA THERESIA
DEI Gratia Romanorum Imperatrix, Vidua, Hungariae; Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae; & Sclavoniae &c. Regina Apostolica; Archidux Austriae; Dux Burgundiae; Magni Princeps Transylvanicae; Dux Mediolani, Mantuae, Parmae, &c. Comes Habsburgi, Flandriae, Tyrolis &c. Vidua Dux Lotharingiae, & Bärri: Magna Dux Hecruviae &c.

Univerſis, & ſingulis Fidelibus, Statibus, Incolis, & Subditis cujuſcumque Dignitatis, Status, Gradus, vel Officii, qui in univerſis Ditionibus Noſtris Hereditariis exiſtunt, prout & aliis Exteris, & Alienigenis, ad modum Hereditarias Provincias Noſtras adventantibus, vel in iuſdem componantibus, vel inde alio proficiſcentibus Gratiam Noſtram Caſarum-Regiam, & omne Bonum. Inter Maternas Curas quibus Regnum, & Ditionumque Noſtrarum Hereditarium Incoluntati vigilans, praecipua illa eſt, quae ſubditorum Populorum Sanitatem conſervandam complectitur, conſtituti in eam rem in qualibet Provincia Magiſtratus, qui officio Officio ſuo praesident, & multitudine Expenſae, in commune Bonum ſolum collatae, Maternam Noſtram Sollicitudinem benevolentiter exhibent.

Omnia

A Generale normativum első lapja

¹⁶ TML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 1750. X. 26.; BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 46/1768.

¹⁷ TML nemesi közgyűlési iratok 3: 187/1764.; BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 46/1768.

¹⁸ TML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 173/1768.; BML Pécsi képviselőtestületi gyűlések jegyzőkönyvei: 316/1768.

¹⁹ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 416/1768.

1781-ben bekövetkezett haláláig viselte hivatalát.

Már a Generale normativum is fele részben a járványok elleni védekezéssel foglalkozott. A pestis veszélye azonban még a század végén is fennállt. Mikor a Szerémségben, 1795-ben ilyen betegeket észleltek, a szokásos járványügyi intézkedések mellett megtiltották, hogy Pécs polgárai nyájaikat a házuknál tartsák, mert az a levegőt mérgezi.²⁰

1783-ban és 1786-ban az új főorvos (ordinarius physicus), **Petkovics Boldizsár** beszámolót készített. Ebből kiderült, hogy ekkor ő volt a megyében az egyetlen orvosdoktor. Ebben az időben a megyében harminchárom sebész dolgozott, köztük nyolc vizsgázott, I. osztályú sebész. Pécssett ekkor öt felcser tevékenykedett. A megyei és a járási sebészi állás elnyeréséhez egyetemi tanfolyamon megszereshető szülészmesteri képesítés volt szükséges. 1783-ban két megyei bába dolgozott, 100 forint fizetéssel. Számuk 1786-ra eggyel bővült. Még ebben az évben megszervezték mind a hat járásban a járási bába-állásokat. Petkovics megjegyezte, hogy a bábák nem tudnak megélni a jövedelmükből.²¹

Úgy látszik, a főorvos betegeskedése miatt szervezték meg 1790-ben a másod-főorvosi állást. 1792-ben Tolna vármegye fősebése, **Madarász Antal**, egyúttal Baranya megye első sebésze is lett. 300 forint fizetésért a helyettes fizikussal felváltva látták el a járások ellenőrzését. Petkovics 1797-ben mondott le állásáról.²²

A gyógyszerárakat a főorvosok ellenőrizték. Bully Jakab már 1752-ben vizsgálta a Szerecsen Patikát, a megye fél évszázada működő egyetlen gyógyszerárát. Queissar 1778-ban és 1779-ben nézte meg az Eszékről származó nemes, **Hölbíng György** patikáját. Ő a pécsi ürmösbor készítésével növelte gazdagságát. Hölbíng a nemesi közgyűléseken, a kilencvenes években többször is részt vett. 1788-ban került sor az Arany Sas, majd 1796-ban, az Irgalmas Rend kórházának alapításával egy időben a Rend Gránátalma Gyógyszerárának megnyitására. A gyógyszerészek a gyógyszerek elkészítéséhez két-három könyvet használtak fel. Ez hosszú ideig nem változott, így a könyveket a gyógyszerészek egyik nemzedékről a másikra hagyományozták. Így maradt fenn a Szerecsen Patika három ilyen könyve napjainkig, köztük a *Pharmacopoea Würtembergica*.²³

A 18. században a városban három helyen: a dzsámi, a Mindenszentek temploma és a sörgyár környékén volt temető. A működő öt szerzetesrend kriptájába is temetkeztek. Az 1777-es, a Generale normativum kiegészítéseként kiadott temetkezéseket szabályozó utasítás folyamánként a helységeken kívül helyezték el a temetőket, Pécssett 1783-1786 között létesült a szigeti és a budai külvárosi te-

²⁰ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 768/1795.

²¹ Taba István: Baranya megye egészségügyi viszonyai II. József idején. In: Baranyai Helytörténetírás, 1977. Pécs, 1979. 103-129.p.

²² BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 677/1792.; 536/1797.

²³ BML nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek: 82/1782.; Romváry Ferenc: Pécs, Múzeumpatikák. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára. Budapest, 1991.



*Pharmacopoea Würtembergica első lapja
Szerecsen Múzeumpatika, Pécs*



*Weber Károly: Pécsvárosi kórház, 1714–1862.
v.o. 24x34 cm
Szerecsen Múzeumpatika, Pécs*

mető. Hogy a temetőben megakadályozzák az állatok legeltetését, körülárkolták. A halottakat csak kellő mélységű sírba, 48 óra után lehetett eltemetni.²⁴

A 18. századvégi népmozgalmi adatok elemzésekor úgy tűnik, hogy minél nagyobb egy helység, annál kisebb a születések és egyúttal a halálozások száma. Az átlagéletkor Pécsen, a más típusú településekhez képest, most is magasabb volt. A 18. századi Pécs egészségügyének története bizonyítja, hogy korának megfelelően, a maga hiányosságaival együtt, az ellátás felső szintjét képviselte. Az eredményességet tekintve, a gyógyításnak ekkor még kevés szerep jutott, figyelembe véve, hogy ez akkor kevésbé volt hatásos. A hatékonyságot a járványügyi intézkedések jelentették. Nagy volt annak a jelentősége is, hogy a város fallal volt körülvéve, ez növelte ugyanis a karantén teljességét. Előbb a szegényház - (xenodochium), majd a kórházak (lazarettek) elsősorban az elfekvő betegek ápolását szolgálták, és a túlélést biztosították. Járvány esetén a karanténba zárt személyek ellátásáról is gondoskodtak. A közösség vezetői, a lakosság egyetértésével, hajlandók voltak áldozni az egészségügyért. Ezek az intézkedések eredményezték Pécs lakosságának magasabb átlagéletkorát.

²⁴ Madas József: Pécs régi temetkezési helyei. In: A JPM Évkönyve, 32. kötet. Pécs, 1988. 61-82.p.

SZABÓ HELGA

PÉCS KÖZEGÉSZSÉGÜGYE AZ 1880-AS ÉVEKBEN

Pécs közegészségügyét nem lehet anélkül vizsgálni, hogy ne tekintsük át a korabeli Magyarország közegészségügyi állapotát, az erre vonatkozó rendeleteket.¹

Az ország a 19. század második felében lépett a modern fejlődés útjára. A fejlődésben határkő volt az 1867-es kiegyezés. Ekkor ezer orvosdoktor, ezerkét-száz sebész, ötszáz gyógyszerész és nyolc-kilencezer bába volt az országban.² Ezután szemmel látható változások következtek be, új korszak kezdődött. Mindez elsősorban három ember nevével függött össze: Balassa János, Markusovszky Lajos és Korányi Frigyes hatalmas tervezetet készítettek, amelyben kifejtették, hogy melyek a legsürgősebb tennivalók a magyar egészségügy terén.

A tervezet lett az alapja a közegészségügyi törvénynek, az 1876: XIV. tc-nek. Egységbe foglalta az egészségügy különböző ágait, meghatározta az állam, a törvényhatóság, a községek teendőit. Szabályozásra került az orvosi és a szülésznői gyakorlat. Kórház létesítéséhez belügyminiszteri engedély kellett. A törvény előírta a járványvédelem megszervezését, a halottvizsgálatot, és a temetőrendszet létrehozását. Biztosítani kellett a levegő és a talaj tisztaságát, az egészségre ártalmas anyagokat el kellett kobozni. A nagyobb községeknek községi orvost kellett tartani, a kisebbeket orvosi körökbe csoportosították. A törvényhatóságoknál tiszti főorvosokra, illetve járási tiszti orvosra bízta a tennivalókat.

Aki megszegte a közegészségügyi törvényt, az bíróság elé került. A törvényhatósági jogú városokban elsőfokon a rendőrkapitányi hivatal tárgyalta az ügyeket, másodfokon a városi tanács, harmadfokon a belügyminiszter. A közegészségügyi szolgálat közgei a szolgabíró, a törvényhatóság első tisztviselője, a törvényhatósági közgyűlés, a tiszti főorvos és az egészségügyi bizottság voltak.

A 1887. évi XII. törvénycikk bevezette a himlő elleni újraoltást és engedélyt adott a mulasztások megtorlására.³ A századfordulóra jelentős javulás következett be. A járványokat sikerült visszaszorítani, a halálozási arányszám csökkent, az egészségügyi kultúra fejlődött.

Pécs vonatkozásában összefoglaló munka még nem született. A korabeli sajtót olvasva kirajzolódott egy kép, amely bemutatja Pécs közegészségügyi viszonyait és tükrözi azokat a törekvéseket, amelyek annak javítását igyekeztek többkevesebb sikerrel elősegíteni.

¹ A dolgozat közel sem lehet teljes. A téma szinte kimeríthetetlen lehetőségeket nyújt. Az anyaggyűjtés során főként a sajtóra támaszkodtam, ahol az apró, éppen hogy tájékoztatást nyújtó pár soros cikkekől kezdve a vezércikkéig mindent igyekeztem átnézni, hogy egy megközelítőleg átfogó képet kapjak. Ezek tükrében Pécs város közegészségügye és köztisztasága, valamint gazdasága és népessége is úgy mutatkozik meg, mint egy fejlődő egység, ahol vannak buktatók, hátráltató erők, de ott van az igyekezet is a helyzet jobbá tételére

² Gortvay György: A magyar közegészségügy állapota és az egészségügyi fejlődés útja az utolsó évszázadban. Budapest, 1948. 9.p.

³ Uo. 10.p.

Az egészségügyi törvény éreztette hatását. Megindult a kórházak fejlesztése. 1893-ra 359-re emelkedett a számuk.⁴ Orvospkézés a budapesti és a kolozsvári egyetemen folyt.

Pécsett a városi közkórházat még 1714-ben alapította gróf **Nesselrode Ferenc** püspök.⁵ Ekkor még csak földszintes épület volt és 150 évig változatlan maradt. 1847-ben **Scitovszky János** püspöknek sikerült meggyőznie a közgyűlést a kórház bővítésének szükségességéről. Az épület ennek köszönhetően kétemeletesre bővült.

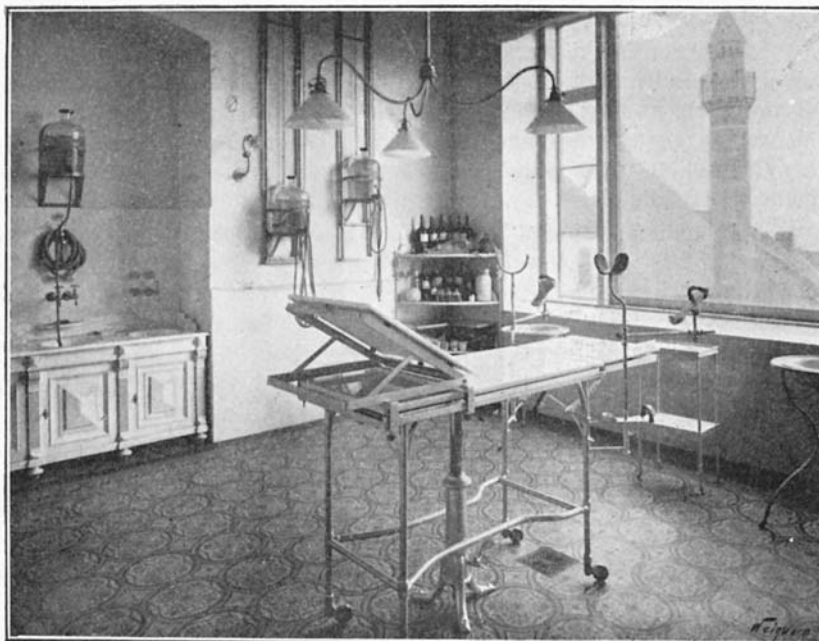


1878-ban **Erreth Lajos** vette át a kórház vezetését. Jelentős fejlesztések történtek, melynek eredményeképpen az épület elkülönítő épülettel, hullakamrával, városi fertőtlenítő kamrával, felvonóval, kazánházzal, jégveremmel és konyhával bővült ki. A kórtermek felszerelésénél figyelembe vették a higiéniai előírásokat. A fűtési-szellőzési rendszer következtében félóránként kicserélődött a termek levegője. A kórház forgalma a fővárosi és a pozsonyi kórházak után következett. A betegek ápolását 26 Szent Vincéről elnevezett rendi nővér, öt férfiápoló és három ápolónő látta el, az orvosi kar igazgatóból, főorvosból, helyettes főorvosból, osztályos orvosból és három másodorvosból állt.⁶ A nővérek felettése a főnőknő volt. A személyzetet kiegészítette gondnok, írnok, ellenőr, irodaszolga, gépész, fűtő, kertész, hullaszolga, 12 cseléd és 6 állandó napszámos. A kórházban volt szemészet, belgyógyászat, szülészet, sebészet, bujakóros és megfigyelőosztály.

⁴ Gortvay... i.m. 9.p.

⁵ Várady Ferenc: Közhasznú intézetek. In: Baranya múltja és jelenje, I. Pécs, 1896. 471.p.

⁶ Uo. 480.p.



A városi kórház műtője



*Városi kórház, belgyógyászati kórterem
Fotó: Zelesny Károly, Várady, 475.p.*

1889-ben Pécssett új császári és királyi csapatkórház épült a város költségén, mely megfelelt a kor követelményeinek.⁷ A téli és nyári hónapokra az éghajlatnak megfelelő szellőző készülékkel volt ellátva. Saját vízvezetékén a vizet a Bálicsban fakadó völgyi forrásból kapta. Melegvizet melegítő kályhákön átvezetve nyertek. Az orvosi személyzetet egy császári és királyi törzsorvos és egy ezredorvos, az ápoló személyzetet pedig egy egészségügyi altiszt vezénylete alatt, a csapatoktól berendelt és kiképzett sebesültvivők és gyógyszerolók alkották.



*Az 1889-ben épült Csapat kórház, ma Bőrgyógyászati Klinika
Borsy Károly gyűjteményéből*

Az irgalmas rend 1796-ban alapított pécsi kórháza a 19. században tovább bővült. Itt az orvosi ellátás ingyenes volt, míg a városi kórházban fizetni kellett érte. Három osztállyal működött: belgyógyászat, sebészet és a fertőző betegeknek kialakított osztály. A személyzetet igazgató, fő- és alorvos, valamint fogadott ápolók alkották.

Felmerült egy járványkórház felállításának kérdése is, annak kapcsán, hogy a katonák közt öt járványos jellegű agyhártyagyulladásos beteget regisztráltak, de helyhiány miatt nem tudták őket felvenni a csapatkórházba. Ezért a tisztí főorvos javaslatot tett a városi tanácsnak, hogy mielőbb intézkedjen egy járványkórház felállításáról. Ez azonban egyelőre csupán javaslat maradt.

⁷ Várady... i.m. 481.p.

1888-ban már működött Pécssett a Vöröskereszt is, bár rosszabb volt a helyzete, mint a többi városban. Csak 275 tagja volt, pedig a tagoknak csupán 1 forint évi tagdíjat kellett fizetniük.⁸

Ugyancsak 1888-ban jött létre Pécssett az önkéntes mentőtársulat. Budapesten mindössze egy évvel korábban szervezték meg Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület néven, **Kresz Gábor** fővárosi tisztiorvos vezetésével.⁹ Az induláshoz a tőkét a szabadkőművesek gyűjtötték össze. A személyzet egy orvosból, egy őrsvezetőből és hét mentőből állott.¹⁰ Pécssett a tűzoltótestület hozta létre a mentőtársulatot és vállalta, hogy a város tűzbiztonságának védelme mellett, maga köré gyűjtve az arra alkalmas embereket, mentőtársulattá is alakul. Az ötlet **Vaszary Gyula** rendőrkapitánytól (és egyúttal tűzoltóparancsnoktól) származott, melyet a testület lelkesen el is fogadott.¹¹

A különböző intézkedések ellenére megmutatkozott az egészségügyi törvény végrehajtásának lassúsága és vonatottsága. Különböző betegségek ütöttek fel a fejüket és a városban a köztisztasági viszonyok is rosszak voltak.

1884-ben a kolera tartotta rettegésben a várost.¹² A betegség először Franciaországban, Toulon kikötőjében ütötte fel a fejét. Pécssett ekkor még általános volt a közöny a tisztasággal szemben. A szemétdödrök fedetlenek voltak, az iparosok a munkájuk során keletkező szemetet az utcára dobálták, az ólakat, árnyékszékeket nem tisztították rendszeresen, ami mind melegágya volt a betegségeknek. Legjobb ellenszerük a közrend és a tisztaság lett volna, amelyet úgy tudtak volna megteremteni, hogy az utcáról, kutak mellől eltávolítanak minden szemetet, az illemhelyeket távol tartják a kúttól, a konyhától, és a szemétdödrökkel együtt fertőtlenítik karbolsavas mésszel vagy vas rézgáliccal. Ügyelni kellett volna a házak ruhák tisztaságára is. Kiváló táptalajt biztosított a betegség számára a többnapos poshadt szemét, a rekkenő hőség, amelyet sűrű esőzés előzött meg. A kolera nem egyszerre lepte el az egyes településeket, hanem kis helyre korlátozódott, így elterjedése megelőzhető volt.¹³ Pécs városát szerencsére elkerülte.

Megjelent viszont a diftéria. Főleg ősszel és télen terjedt a gyerekek közt, amikor a levegő hőmérséklete is kedvezett számára. Terjedését nagyban elősegítette a túlöltözöttség és a hiányos szellőztetés. Az áldozatok számát növelte, hogy nem volt a közelben orvos és gyógyszer. Az 5 %-os klóroladt, ha a betegség első két napjában adták, segített a betegen.¹⁴ Százból kilencvenöt betegnek használt, ha félóránként egy evőkanállal kapott az orvosságként ható szerből.

Először csak a külváros két iskolájában voltak betegek, majd a kór egyre inkább terjedt, melynek megfékezése komoly gondot okozott a hatóságoknak. Az iskola-

⁸ Pécsi Hírlap, 1888. január 19.

⁹ A Magyarok Krónikája. Glatz Ferenc (összeáll. és szerk.): Budapest, 1996. 460.,

¹⁰ 1902-ben a mentőtársulatot, elsőként Európában, gépkocsikkal látták el, de megmaradtak a lovaskocsik is

¹¹ Pécsi Hírlap, 1888. március 11.

¹² Pécs, 1884. július 2.

¹³ A betegség eredetét, terjedését, sőt megelőzését is elősegítő intézkedések ismertek voltak, mégsem tették meg a megfelelő intézkedéseket

¹⁴ Pécsi Hírlap, 1887. július 21.

igazgatók bejelentő cédulát kaptak, amit a beteget jelentett gyerek szüleinek adtak, és ők ezt aláírták a gyermeket kezelő orvossal. A szülő ezt visszaadta az igazgatónak, ő pedig a tisztiorvosi hivatalnak továbbította a jelentést. Ezután a kerületi orvos kiment a helyszínre, ellenőrizte az egészségügyi intézkedéseket, és ha helytelenek talált valamit, akkor utasítást adhatott a javításra. Az 1892-es évben decemberig 325 gyermek betegedett meg, és 143 halt meg közülük, a legtöbben októberben és novemberben.¹⁵ Decemberre már csökkenőben volt a betegek száma.

A vérszegénység, vagy ahogy akkoriban nevezték sápkór, főleg a fiatal lányoknál fordult elő, és a vörös vértestek hiánya okozta. Az arc fehér volt, étvágytalanság, fejfájás, fülzúgás kínozta a beteget, melynek oka a napfény és a levegő hiánya volt, valamint a fehérjeszegény táplálkozás.¹⁶ Egyesek divatos betegségnek tartották, mert elsősorban a magasabb műveltségűek, a jobb módúak között terjedt.¹⁷

1892-ben azonban már Pécsen is reális veszélyt jelentett a kolera. Budapesten ekkor már szedte áldozatait.¹⁸ A vasúton érkezőket tüzetes vizsgálatnak vetették alá, minden utast, poggyászt megvizsgáltak és fertőtlenítettek, tekintet nélkül arra, hogy az utasoknak tetszett-e vagy nem. Nemcsak a Budapestről érkezőket vizsgálták meg, hanem mindenkit, aki olyan területről jött, ahol a kolera felütötte a fejét. A belügyminiszter körrendelete alapján öt napig egészségügyi megfigyelés alatt kellett tartani ezeket a személyeket.¹⁹ A szállásadó köteles volt bejelenteni vendégét, akit az orvos felkeresett és megvizsgált. Ha koleragyanús tüneteket észlelt nála, azonnal elkülönítették. Egyéb esetekben szabadon járhatott-kelhetett, de továbbra is megfigyelés alatt tartották. A Vöröskereszt helyi fiókegylete a hatósággal együttműködve megtette a megfelelő intézkedéseket. A várost kerületekre osztották, az egyes kerületek élére felügyelőket állítottak. Biztosították a szükséges eszközöket: edényeket, pokrócokat, gyógyszereket, fertőtlenítő szereket: vasgálicot, karbolsavat, oltatlan meszet, valamint izzasztó teát. Ellenőrizték a problémás helyeket, amelyek a betegség melegágyai lehettek, figyelték a lakosság egészségügyi állapotát. Mindezekkel az óvintézkedésekkel sikerült megakadályozni, hogy a városban kibontakozzék a járvány.

Felütötte a fejét a tuberkulózis is, melynek a Pécsre oly sokáig nem jellemző rossz levegő volt az oka. Kezdtett ijesztő méreteket ölteni a por mennyisége, amit a nyári öntözés elhanyagolása és a rossz kövezés okozott. Ez az áldatlan állapot a makadám utak megjelenésének volt tulajdonítható, amelyek éles kavicsdarabokat és port termeltek, ami megtámadta és tönkretette a tüdőt. Az utak megépítése során elkövetett hanyagságokat nem ellenőrizte senki. Hiába adták ki az építésre a sok pénzt, a közlekedési viszonyok lehet, hogy javultak valamelyest, de a közeg-

¹⁵ Pécsi Figyelő, 1892. november 5.

¹⁶ Pécsi Hírlap, 1887. szeptember 25.

¹⁷ Pécsi Figyelő, 1892. október 8.

¹⁸ Pécsi Figyelő, 1892. október 8.

¹⁹ Pécsi Figyelő, 1892. október 19.

észségi állapotok romlottak. „Inkább sártenger, mint gyilkoló por!” – írja a korabeli sajtó elkeseredetten.²⁰

Ezeket a súlyos, több emberáldozatot követelő betegségeken kívül a „mindennapos” betegségek is jelen voltak, mint pl. a bányahimlő, a vörheny, az izületi bántalmak, a csúz, melyeket azonban már tudtak gyógyítani, ismerték a kezelés módját.

A fent felsorolt betegségek, járványok megjelenését – mint már említettem – az egészségügyi törvény lassú, vontatott végrehajtása, be nem tartása tette lehetővé. A városi hatóság munkája is hagyott kívánnivalót maga után: a helyi közegészségügyi rendeletek csak lassan készültek. 1884-ben még csak egy tervezet volt kész Pécsen. Eszerint a belvárosban a szemétdörmöket be kell temetni, helyettük hetente ürítendő városi szemétládák kerülnek. Erről a városi hatóság gondoskodik. Tilos lesz a sertéstartás a belváros területén, teheneket is csak istállóba lehet tartani. A külvárosban a szemétdörmöket havonta ki kell üríteni és házanként csak négy sertés tartása lesz megengedett, ezeknek pedig ólat kell építeni. A rendelet hamarosan elkészült, de nem igen volt fogantatja. Ugyanis nem volt megfelelő intézmény, amely a rendeletet végrehajtatta volna. „Nemcsak egészségügyi felügyelőkre, de egészségügyi csendőrségre volna szükség, hogy akik nem tesznek eleget a törvény szavának, azok megfelelő büntetésben részesüljenek”, írta a Pécs című újság elkeseredett cikkírója.²¹ Az írás próbált hatni a józan észre: „az ország célja az, hogy a fejlődésben elérje a nyugatot, ehhez azonban megfelelő mennyiségű emberre van szükség, akik ezen munkálkodnak.”²² Tehát azok, akik nem tartják be a törvényt, ellenségei a magyar fajnak és kultúrának.

A törvény figyelmen kívül hagyása azonban továbbra is probléma maradt. Az utcák és a levezető csatornák tele voltak szeméttel, amelyek bűzt árasztottak, az embereknél csömört, étvágytalanságot okoztak. A sajtó fontos szerepet töltött be az egészségügyi helyzet javításáért folytatott harcban. Amellett, hogy tudósított a különböző eseményekről, közzétett rendeleteket, észérvekkel élve felsorolta a hiányosságokat, tanácsokat osztott, elemezte az éppen fennálló viszonyokat. A sajtó a betegségek fő okának a piszkot tartotta. Javasolta, hogy a környezet és az élelmiszerek kifogástalanok legyenek. Fontosnak tartotta a szellőztetést, a fertőtlenítést, a hulladék eltávolítását. Újra és újra felsorolták a tennivalókat, a hatóságok kötelezéseit. Amíg nem teszik meg a megfelelő intézkedéseket, „addig pedig tovább is gyönyörködni fogunk a csatornában összegyülemlett ételhulladékokban s a közönségnek legalább meglesz az öröme, hogy így megtudja, melyik házban mit ettek az napon. Ez is élvezet – ilyen meleg időben.”²³

A betegségeknek a gyerekek és a szegények voltak fokozottan kiszolgáltatva. A gyermekhalandóságról készített térképen, a Duna-Tisza közén a Tisza-Maros szögben és a Duna mindkét partján levő megyéket jelölték a legsötétebb szín-

²⁰ Pécsi Hírlap, 1888. január 19.

²¹ Pécs, 1884. november 1.

²² A szerző megjegyzése: Szerintem a cikk írója túlzásba esett. Az ország lakosságának létszáma nem feltétlenül meghatározója a fejlettségnek

²³ Pécsi Hírlap, 1889. augusztus 11.

nel. A magyarok aránya ezekben a megyékben volt a legnagyobb. Az ország egészét nézve is nagy volt a gyermekhalandóság, melynek oka abban keresendő, hogy keveset törődtek a gyerekekkel, szakszerűtlen volt a velük való bánásmód, az emberek között uralkodó tudatlanság miatt. Legtöbbször gyomor bajban haltak meg, sokakat megégetett a kemence tüze, vagy a disznók tépték szét, mert nem figyeltek oda rájuk. „A magyar nép jobban törődik szarvasmarhájával, mint gyermekével,” hangozott a korabeli ítélet.²⁴

A városban sok nincstelen élt, akik főleg télen kényszerültek arra, hogy kéreghessenek. Lakást még könnyebben kaptak, mint ételt, mert sok család is éppen hogy fedezni tudta saját szükségleteit. A házról-házra járás nem volt egészséges, úgyszemint nem kaptak teljes értékű enni valót, csak rothadt húst, meg némi kenyeret. Ezért kell felállítani népkonyhát – javasolta az újság – nemcsak a koldusokon segítene, hanem a napszámosokon, szegény diákokon is.²⁵ Ha olcsón jutnának ételhez, az jobb lenne, mint a kegyelemkenyér. A megvalósítás viszont ez esetben is késedelmes és lassú volt. Nem volt egy erős kéz, amely az eszmét megvalósította volna. A *Pécsi Hírlap* ezért a Pécsi Jótékony Nőegylet felé fordult, hogy vegye fel céljai közé a népkonyha megvalósítását. Létrejöttével javulna a közegészségügy és megcsappanna a koldulási kedv.

Közhasznú információkat is közöltek. A dohányzás káros hatásait ecsetelve egy cikk, szintén a *Pécsi Hírlapban*.²⁶ Eszerint izgatóan hat az idegrendszerre, káros az emésztésre, száj- és torokhurutot okoz, az étvágy csökken és szívritmuszavar léphet fel. A dohányzásban is mértékletesnek kell lenni, káros tünetek észlelésekor azonnal orvoshoz kell fordulni. A szivar szétharapódását lehetőleg el kell kerülni, mert így sok kártékony anyagot lenyel az ember. Már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy kerülni kell a nyilvános helyen való dohányzást, mert az a nemdohányzókra káros hatással van.²⁷

A nyári melegben előkerülnek és elszaporodnak a legyek is. Az irtásuk fontos, de nem mindegy, hogy mivel, mert ha csak megmérgezik őket, beleeshetnek az ételbe. Ez gusztustalan és veszélyes. Ezért üveges légyfogókat kell használni, amelybe cukrot és szeszt lehet tenni, ajánlotta a *Pécsi Hírlap*. Szilézia sok vidékén pedig úgy tartják tisztán a szobáikat a parasztok a legyektől, hogy egy-két szelíd vörösbegyot tartanak, amelyek a legyeket föleszik.²⁸

Az alacsony illetve a magas vérnyomásra egy cikk olyan gyógymódot ajánlott, amelyet bárki kipróbálhat, mert ennél olcsóbb és kevésbé kártékony orvosság nincs.²⁹ Ez pedig a következő: hideg vizet kell felszüröcsölni, mivel ez gyorsítja az érverést, tehát alacsony vérnyomás esetén segít.

²⁴ Pécsi Hírlap, 1889. szeptember 22.

²⁵ Pécsi Hírlap, 1889. október 8.

²⁶ Pécsi Hírlap, 1889. július 12.

²⁷ Pécs, 1884. szeptember 6.

²⁸ Pécsi Hírlap, 1888. július 12.

²⁹ Pécsi Hírlap, 1889. szeptember 12.

A tuberkulózis enyhítésére gazdag tápértékű étrendet javasolt. Lehet alkalmazni tejkúrát, csukamájolajat, ügyelni kell a ruha és a lakás tisztaságára, valamint meghatározó az életmód – főleg ha sok porral járó munkát végeznek.

A házi gyógymódok mellett helyet kaptak az otthon is alkalmazható gyógyszerekről szóló cikkek és reklámok. A mézet mind betegségmegelőző szerként, mind gyógyszerként javasolták alkalmazni. Meghosszabbítja az életet és megtartja az egészséget. Elősegíti az emésztést, köptető, hurutoldószer, jó a rovarok szúrt sebeire is, melynek egyetlen jól berendezett háztartásból sem szabad hiányoznia.³⁰ Éppen így van a sósborzesszel is. Csúzos szaggatás, fogyás esetén, valamint fog- és fejfájdalmakra ajánlották. A fogakat fényesíti, a foghúst erősíti. Kiváló hajmosásra, mert megakadályozza a korpásodást. Még az orvosok is ajánlották a használatát, pedig ők elleneztek mindenféle házi szert. Kitűnő szolgálatot tesz a falvakban, ahol nincs a közelben orvos, azonban óvakodjunk az utánzatoktól, csak a Brázay-félét használjuk, és tartsuk be az utasításokat, ajánlotta 1887-ben a *Pécsi Hírlap*.³¹

Az 1880-as években tehát voltak próbálkozások a közegészségügy és a köztisztaság javításainak irányába. Az 1890-es évek elején már jelentős a javulás volt észlelhető az előző évekhez képest, de még nagyon sok a tennivaló akadt

A város fekvése, földrajzi helyzete kiemelkedő volt, kiváló éghajlati viszonyok uralkodtak, hegyi forrásai jó vízben bővelkedtek. A szűk görbe utcák, sűrűn épített házak, nedves lakások miatt mindez azonban kárba veszett. A kedvező talajviszonyok nem érvényesültek a sík részeken fekvő városrészekben, itt az ivóvíz sem volt igazán jó. Pécs város lakossága ekkor 35.200 fő volt.³² A legnépesebb a belváros, ennek tisztán tartása nehézségekbe ütközött, mert csak mintegy száz háznál volt bevezetve a víz az udvarba. A többi lakos 44 közkútról hordta a vizet. Nem is jutott minden utcába kút, ráadásul nyáron egy részük el is apadt.

Az udvarokban mindenhol tartottak állatot. Az istállók padlója döngölt föld volt, a trágyalé a földbe került, így szennyezte a talajt és nedvessé tette a falakat. A trágyadomb a primitív árnyékszékkel együtt szintén az udvaron volt. Minden szemetet az udvar talajának kellett felvennie, a kutak vize sokszor szinte ihatatlan volt. Ezen a problémán segíthetett a vízvezeték megépítése. Azért, hogy az emberi hulladék ne kerüljön a talajba, csak körbefalazott pócegdöröket lehetett építeni. Kevés volt belőlük, mert a tisztításuk bűzös és drága volt. A csatornázás ezért szinte elodázhatatlanná vált. A belvárosból a szabályrendeletnek köszönhetően ekkorra már eltűntek a szemétdöröök. A külvárosban viszont még minden portán ott volt a szemétdomb, amelyet ősze és tavasszal szoktak kihordani a város határán kívül lévő szemétlérakó helyre. Azt azonban senki sem ellenőrizte, hogy valóban oda viszik-e a szemetet, és ezért sok volt a kihágás. A város határán belül is jöttek létre kisebb szeméttárolók. A vendéglők, kocsmák tisztán tartását szintén törvény szabályozta, de ennek sem nagyon volt fogatja, főleg a szellőztetés nem valósult meg. A népkonyha terve

³⁰ Pécsi Hírlap, 1888. május 17.

³¹ Pécsi Hírlap, 1887. szeptember 18.

³² Pécsi Figyelő, 1892. október 26.

még mindig nem jutott el a megvalósulásig, és kevés volt a szórakozást, művelődést nyújtó hely is.

Fürdők viszont voltak, modern berendezéssel. Két gőzfürdő működött nyári, téli úszófürdővel, három nyári úszófürdő, és egy úszófürdő a szegények számára.

Az utcák, utak, terek szerepe nagyon fontos volt, mert szélességüktől, burkolatuktól, tisztántartásuktól függött a lakosság egészsége. Az utak meglehetősen nagy problémát okoztak. Tisztántartásukra adópótlékot kellett fizetni, de ezt elhanyagolták. A város északnyugat felől nem védték hegyek, ezért, a szél a városban felverte az út porát, amely viszont szennyezett lakást, ruházatot, tüdőt. A por rengeteg fertőző anyagot hordozott, ami tuberkulózisos megbetegedéseket idézett elő. A problémát elsősorban az utak burkolata okozta. A város főutcáját már aszfaltozták. Ez az anyag azért jó, mert nem engedi át a talajba a szennyező anyagokat, a szennyezett talajból pedig a fertőző kórokozókat. Ezen kívül nem termel port sem, a közlekedés nem jár robajjal, viszont ha nedves, akkor csúszik. A város lakosságának is tetszett az újfajta útburkolat. A főutca esténként valóságos korzóvá fejlődött.

A makadám burkolatú utcák köztisztasági állapota sanyarú volt. Ezt a megoldást sok helyen gazdaságos kivitelezhetősége miatt alkalmazták, de az utcákat vastag por fedte, ráadásul takarításuk is kívánni valót hagyott maga után. A belvárosban hetente, a külvárosban havonta egyszer söpörtek. Ez kevésnek bizonyult, többször kellett volna takarítani és szigorúbban kellett volna ellenőrizni.

A fásított terület jelentéktelen aránya volt a további oka a por keletkezésének. Az utakat, a Sétátér kivételével nem szegélyezték fák, amelyek elnyelték volna a port, nem voltak játszóterek és parkok.

Az építkezési szabályrendelet betartása is fontos volt. A régi beosztást a múlttól örökölte a város, ezen nem tudott változtatni, de az újonnan épített városrészeket már modernné, egészségessé lehetett tenni.

A közegészségügyi állapotok a századfordulóra javultak. Ez megmutatkozott a lakosság számának gyarapodásában is, 1870 és 1890 között a növekedés évente 1,7%-os volt.³³ A lakosság száma a korabeli területen 1880-ban 29 672 fő volt.³⁴

Bácskai Vera és **Nagy Lajos** Pécszet a városok hierarchiájában a 138 piaci központ közül már 1828-ban a tíz legerősebb, legfejlettebb és legsokrétűbb város közé sorolta.³⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Magyar Művelődéstörténet. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti: Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre, Balanyi György, Mályusz Elemér, Varjú Elemér, V. kötet, Az új Magyarország. Budapest, 1991.

³³ Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs, 1995. 40.p.

³⁴ Uo. 60.p.

³⁵ Uo. 58.p.

még mindig nem jutott el a megvalósulásig, és kevés volt a szórakozást, művelődést nyújtó hely is.

Fürdők viszont voltak, modern berendezéssel. Két gőzfürdő működött nyári, téli úszófürdővel, három nyári úszófürdő, és egy úszófürdő a szegények számára.

Az utcák, utak, terek szerepe nagyon fontos volt, mert szélességüktől, burkolatuktól, tisztántartásuktól függött a lakosság egészsége. Az utak meglehetősen nagy problémát okoztak. Tisztántartásukra adópótlékot kellett fizetni, de ezt elhanyagolták. A város északnyugat felől nem védték hegyek, ezért, a szél a városban felverte az út porát, amely viszont szennyezett lakást, ruházatot, tüdőt. A por rengeteg fertőző anyagot hordozott, ami tuberkulózisos megbetegedéseket idézett elő. A problémát elsősorban az utak burkolata okozta. A város főutcáját már aszfaltozták. Ez az anyag azért jó, mert nem engedi át a talajba a szennyező anyagokat, a szennyezett talajból pedig a fertőző kórokozókat. Ezen kívül nem termel port sem, a közlekedés nem jár robajjal, viszont ha nedves, akkor csúszik. A város lakosságának is tetszett az újfajta útburkolat. A főutca esténként valóságos korzóvá fejlődött.

A makadám burkolatú utcák köztisztasági állapota sanyarú volt. Ezt a megoldást sok helyen gazdaságos kivitelezhetősége miatt alkalmazták, de az utcákat vastag por fedte, ráadásul takarításuk is kívánni valót hagyott maga után. A belvárosban hetente, a külvárosban havonta egyszer söpörtek. Ez kevésnek bizonyult, többször kellett volna takarítani és szigorúbban kellett volna ellenőrizni.

A fásított terület jelentéktelen aránya volt a további oka a por keletkezésének. Az utakat, a Sétátér kivételével nem szegélyezték fák, amelyek elnyelték volna a port, nem voltak játszóterek és parkok.

Az építkezési szabályrendelet betartása is fontos volt. A régi beosztást a múlttól örökölte a város, ezen nem tudott változtatni, de az újonnan épített városrészeket már modernné, egészségessé lehetett tenni.

A közegészségügyi állapotok a századfordulóra javultak. Ez megmutatkozott a lakosság számának gyarapodásában is, 1870 és 1890 között a növekedés évente 1,7%-os volt.³³ A lakosság száma a korabeli területen 1880-ban 29 672 fő volt.³⁴

Bácskai Vera és **Nagy Lajos** Pécszet a városok hierarchiájában a 138 piaci központ közül már 1828-ban a tíz legerősebb, legfejlettebb és legsokrétűbb város közé sorolta.³⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Magyar Művelődéstörténet. A Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti: Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre, Balanyi György, Mályusz Elemér, Varjú Elemér, V. kötet, Az új Magyarország. Budapest, 1991.

³³ Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs, 1995. 40.p.

³⁴ Uo. 60.p.

³⁵ Uo. 58.p.

BÁNHEGYI MIHÁLY

A MECSEKI SZÉNMEDENCE BÁNYAVESZÉLYEI

*Szerencse fel! Szerencse le!
Ilyen a bányász élete.
Váratlan vész rohanja meg,
Mint bérctetőt a fergeget.*

Az elmúlt években egy jelképes könyv utolsó fejezetei íródtak meg, majd miután 2000-ben, az utolsó mondatvégi pontra is sor került, végérvényesen elfoglalta helyét Pécs-környék történelmének könyvespolcán. Ebben a vaskos könyvben, amelynek első sorait a több mint kétszáz éve Pécs-Vasason kikapált szén első kikapari hasznosítása, befejező mondatát pedig az utolsó mélyművelésű Zobáki bánya bezárása jelentette, a mecseki szénmedence mélybányászatának története található. Ennek a történetnek lényegi részei azok a fejezetek, amelyek az ember változó sikerrel vívott küzdelmét írják le az általa megbolygatott természet erőivel. A végkifejletet akár tragikusnak is tekinthetnénk. 195 millió tonna szén, több mint félezer halálos áldozat és végül az ember visszavonul, elhagyja a küzdelem helyszínét. Ez az összevetés viszont alapvetően történelmietlen lenne, mint ahogy nincs helye a mérlegkészítésnek az ember többi nagy vállalkozása esetén sem. A történet szűkebb pátériánk gazdaságának szükségszerű, így megkerülhetetlen, egyúttal általános és szakmai kultúráját gazdagító része, egy időben felvirágzásának motorja volt.¹

Az ember és a természet első összecsapása már a föld felszíne alatt néhány tíz méterrel megkezdődött és egyre elkeseredettebbé vált, ahogy a bányaművelés közelítette az 1000 m-es mélységet. Az egy napra sem szünetelő küzdelem sokszínű emberi, társadalmi és műszaki vonatkozásait, szájhagyománnyal terjedő bányász történetek, szépirodalmi művek, szociográfiák és műszaki-tudományos művek százai tartalmazzák. Ezek egészéről adni átfogó, hű képet, reménytelen vállalkozás. Sőt nehéznek látszik az a feladat is, hogy ennek műszaki-tudományos részét, nevezetesen a mecseki szénmedence bányászatát kísérő, sok tekintetben sajátos jellegű bányaveszélyek megismerése, megelőzése és elhárítása terén végzett, több évtizedes erőfeszítéseket és ezek eredményeit, e folyóirat olvasói számára közérthető formában bemutassuk. Nem könnyű a feladat annak ellenére, hogy bizonyos körülmények segítségünkre vannak. Segítő körülmény mindenek előtt az, hogy a közelmúltban a bányabiztonság különböző területeinek avatott szakértői egy emlékülés alkalmából értékes szakmai tanulmányokat állítottak össze, amelyek alapját képezik ennek az anyagnak is.²

Megkönnyíti a vállalkozást az is, hogy 1953-ben egy külön intézmény feladattá tették a Mecsekben előforduló bányaveszélyek műszaki-tudományos kutatá-

¹ Bezerédy Győző: A szénbányászat szerepe Pécs 19. századi fejlődésében. In: Pécsi Szemle, 2000. TÉL

² Búcsúzik a mecseki szénbányászat, emlékülés Komlón, 2000. augusztus 29-30-án

sát, amely munkának e cikk szerzője 38 éven keresztül részese, ezen belül 20 évig vezetője volt. A kutató intézmény megszervezéséhez vezető indokok megértéséhez tudnunk kell, hogy az ötvenes évek közepén egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az addigi módon a pécsi mélyművelés már nem folytatható. A bányaveszélyek ebben az időben szinte elviselhetetlen tehertételt jelentettek, és a bányák további mélyülése a teljes ellehetetlenülés képét vetítette előre.³

A helyzet orvoslására született koncepciónak két eleme volt, egyrészt a felsőbb szinteken korábban bennmaradt szénmezők lefejtésével fékezni a további mélyülést, másrészt az így nyert lélegzetvételi szünetben felkészülni a bányaveszélyek hatásos leküzdésére. Az utóbbi cél megvalósításának volt konkrét lépése egy főhivatású kutató-fejlesztő intézmény megszervezése a bányavállalat keretében, a legnagyobb bányaveszélyeket lefedő tevékenységi területekkel. Így az 1953-ban, minisztériumi rendelettel létrejött Kutatási Osztály kutató-fejlesztő munkáját a váratlan szén- és gázkitörésveszély, a bányabeli tűz- és robbanásveszély és a szilikózisveszély területén kezdte meg, amely témakörök rövidesen a bányászati geofizikával és a környezetvédelemmel bővültek.⁴

Az intézmény a külső társadalmi és gazdasági körülmények változásával szervezeti és gazdálkodási módosulásokon ment át, így 1985-től önálló gazdálkodású Kutatási Központként, majd 1990-től, mint a GEOPARD Geotechnikai, Környezetvédelmi Kutató-Fejlesztő és Szolgáltató Kft. tevékenykedett tovább.

A vállalat szervezeti keretében működő, a nyolcvanas években 110 főt, ezen belül 30 felsőfokú végzettségű foglalkoztató intézmény, az idők folyamán változó arányban vállalati és minisztériumi forrásokból gazdálkodott és a kifejezetten kutatási-fejlesztési tevékenységén túl, az üzemek és a külső bányavállalatok részére szolgáltatásokat is végzett. 1990-ben, gazdasági társasággá történt átalakulása után, természetesen mind a szakmai terület, mind a gazdálkodás vonatkozásában a vállalati kötődés fokozatosan lazult, majd véglegesen megszűnt.

Helytelen lenne nem megemlíteni, hogy az a közös szervezeti keret, amely a kutatóintézményt a termelő vállalathoz és még fokozottabban a bányüzemekhez fűzte, felmérhetetlen előnyt jelentett az elért műszaki és tudományos eredmények gyakorlati átültetésében. Ezért a később taglalt eredményeket úgy tekinthetjük, mint egy közös munka termékeit.

ALAPVETŐ ISMERETEK A MECSEKI SZÉNMEDENCE BÁNYAVESZÉLYEIRŐL

Az érdemi munkák bemutatása előtt ismerkedjünk meg a szóban forgó bányaveszélyek természetével és kialakulásuk feltételeivel.

Az embernek az a törekvése, hogy a föld kérgének néhány száz, esetenként néhány ezer méteres mélységében található ásványkincseket hasznosítás céljából felszínre hozza, néhány speciális technológiától eltekintve (pl. föld alatti szénel-

³ Tamásy István: A gázveszély, a váratlan gázkitörés, mint a mecseki bányaművelést döntően befolyásoló tényező. In: Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Szirtes Béla (szerk.) Komló, 2000. 222.p.

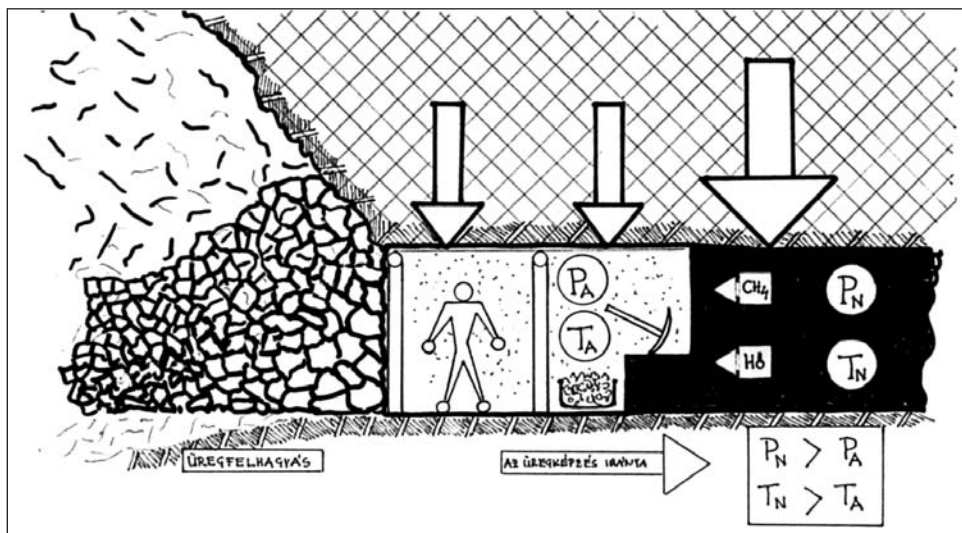
⁴ Bánhegyi Mihály: A Mecseki Szénbányák kutatási osztályának 25 éves tevékenysége és mai feladatai. In: Bányászati Kohászati Lapok – Bányászat 1979/5. 302.p.

gázosítás) azzal jár, hogy a föld mélyére hatol, és ott üreget képez. Üregképzéssel jár a hasznosvány megközelítése (feltárása), de üreg marad vissza a külszínre szállított hasznosítható- és meddő kőzetek helyein is.

A föld kérgében a bányászati beavatkozás előtt, eltekintve a föld tektonikailag aktív területeitől, gyakorlatilag egyensúly áll fenn. Ez az egyensúly a földtörténet évmilliói során (a mecseki kőszén esetén mintegy 150 millió év alatt) alakult ki és ez első közelítésben azt jelenti, hogy a földkéreg belsejének adott pontján, a külszínig terjedő kőzet terhelését a kőzetben uralkodó nyomás éppen ellensúlyozza. (Mint ahogy a mélytengeri halak szervezetében uralkodó nyomás is egyensúlyban van a fölötte levő vízszlappal. Ha nem így volna, a halak vagy összepréselődnének, vagy felfúvódnának.)

A bányáskodással együtt járó üregképzés ezt az ősi egyensúlyt bontja meg, és ezáltal olyan folyamatokat vált ki, amelyek egy új egyensúlyi helyzetet igyekeznek kialakítani. Mivel a bányáskodás folyamatos üregképzést jelent, ezek az ún. kiegyenlítődési folyamatok sohasem szakadnak meg, végigkísérik a bányászatot és egyúttal forrásai, okozói is a legkülönbözőbb bányaveszélyeknek.

Mivel a bányaveszélyek körét, jellegét és mértékét az adott természeti környezet és az emberi beavatkozás (bányászati rendszer) egymásra gyakorolt kölcsönhatásban határozza meg, a továbbiakban ezeket úgy mutatjuk be, hogy a lehető legjobban leegyszerűsítve, jellemzőek legyenek a mecseki szénmedence viszonyaira.



Elvi séma az elemi bányaveszélyek kialakulásához

Az üregképzés a jelölés szerint halad azáltal, hogy a biztosítással átmenetileg nyitva tartott üregben az ember a szénhomlokról lefejt (jövészti) és elszállítja a szenet (csákány, szállítóeszköz). A nyitott bányatérségben, mesterséges szellőz-

tetés révén levegő áramlik, amely közel légköri nyomású (P_A) és emberi tartózkodásra alkalmas hőmérsékletű (T_A). Az üreg előtti széntelep még nem bolygatott pontjain a kőzetterhelésből (függőleges nyilak) és a mélységből adódó nyomás (P_N) és hőmérséklet (T_N) uralkodik. Mindkettő lényegesen nagyobb, mint a nyitott bányatérség megfelelő jellemzői.

Az átmenetileg nyitva tartott (biztosított) bányatérség mögött, a kőzetterhelés hatására az üreg beomlik, a beomló darabos kőzet és a maradék szén fokozatosan tömörödik, egyúttal a fölötte lévő kőzetek megrepedeznek, fellazulnak.

Egy bányászati munkahely leegyszerűsített jellemzőinek megismerése után vegyük sorra melyek a már említett kiegyenlítődési folyamatok, amelyek a bányaveszélyeket okozzák. A bányászat céljából létesített üregek a kőzetterhelés hatására összezáródnak, amely jelenség üregbiztosítási kényszert, más oldalról omlásveszélyt okoz.

A szénkőzet pórusaiban és repedéseiben, a szénképződési (ún. szénülési) folyamataiból származó és nyomás alatt (P_N) levő metán a légköri nyomású nyitott bányatérség felé áramlik. Vagy lassú szivárgással, ez a metánveszély. Vagy hirtelen, erőművi hatással, kőzetkidobással kísért módon, ez pedig a váratlan szén- és gázkitörésveszély.

A metánon kívül, a mélységgel együtt növekvő közethőmérséklet (T_N) miatt jelentős hőmennyiség is áramlik a nyitott bányatérség felé, ezért a bányászok légzéséhez szükséges levegőn kívül, nagyságrendileg több levegőt kell biztosítani a metán felhígítására és a munkahely hűtésére.

Azáltal, hogy a nyitott bányatérség a biztosítás megszűnése után összezáródik, a környező szén- és kőzetrétegek fellazulnak, megrepedeznek és beomlanak. E miatt a szellőztető levegő egy része a kőzet- és szénhalmazon szivárog át, öngyulladás eredetű bányatűzveszélyt okozva. Fokozzák a tűzveszélyt a korszerűbb bányászati technológiákkal a bányába került éghető anyagok (olaj, gumi, kenőanyag).

A hegységképző erők hatására korábban részben töredezett, valamint a szén fejtésével és szállításával járó mechanikai hatásra tovább aprózódott szén- és kőzetpor a szellőztető légáramba, onnan az emberi tüdőbe jut. Ott felhalmozódva kristályos kovasav tartalma révén szilikózisveszélyt okoz.

A szellőztető levegőbe kerülő metán és az aprózódott szén finom pora külön-külön a sújtólég- és szénporrobbanás-veszélyt, együttesen a bányarobbanás-veszélyt hozza létre.

A bányaveszélyek és az egészségi ártalmak előbbi összefoglalása nem teljes körű, hiányzik például a helyenként meghatározó jelentőségű. Vízveszély, kőzetkitörés-veszély, vibrációs ártalom, mozgásszervi megbetegedések stb. A válogatásban egyrészt az adott bányaveszély mecseki előfordulása és a bányászat biztonságában játszott szerepe vezetett bennünket, másrészt – és ez a továbbiakra is érvényes lesz – elsősorban azokra a bányaveszélyekre és elhárításukra fordítjuk figyelmünket, amelyeknek megismerésében, kifejlesztésében, esetleg helyi adaptációjában műszaki szakembereink és kutatóink a mecseki régió keretét meghaladó, országos, sőt nemzetközi jelentőségű szellemi hozzájárulással vettek részt.

A bányaveszélyek soron következő egyenkénti, részletesebb ismertetésénél azonos felépítésű tárgyalási menetet követünk, éspedig a jelenség jellemzése és sajátosságai után megismerjük a szóban forgó bányaveszély gyakoriságát, szerepét a mecseki bányaművelésben, annak korlátozásában. Ezután sorra vesszük a bányaveszély megelőzésére és elhárítására kifejlesztett védekezési módokat, majd azok alkalmazásának eredményességét, a bányaveszély számszerű, vagy egyéb módon meghatározható csökkenésében.

GÁZVESZÉLY, A VÁRATLAN SZÉN- ÉS GÁZKITÖRÉSVESZÉLY⁵

A két bányaveszély jellemzéseként elmondhatjuk, hogy mindkét jelenségben fellelhető egy közös vonás, nevezetesen a szénképződés során keletkező és a szénközet pórusaiban, repedéseiben esetleg szerkezetében felhalmozódott, nyomás alatt lévő metán távozni igyekszik a légköri nyomású nyitott bányatértség felé. A gázkitörésveszély esetében viszont e jelenség mellett jelentős szerepe van a kőzetekben kialakuló, oldódni nem képes feszültségeknek is.

A két veszély eredetében mutatkozó közös vonások ellenére a gáz kiáramlásának módja és kísérő jelenségei alapvetően eltérőek. A gázveszélyt okozó gázszívárgás folyamatos, minden dinamikai hatástól mentes, továbbá a bánya minden olyan helyén megfigyelhető, amely a bányaművelés lazító hatása alá került. Emiatt a gáz zöme nem is az éppen lefejtett szénből, hanem annak tágabb, megbolygatott környezetéből származik. Ezt a körülményt szemléletesen igazolja, hogy amíg egy tonna szén 15-20 m³ metánt képes a mérések szerint magában megkötni, a lefejtett szén egy tonnájára számolva helyenként és időnként akár 70-80 m³ metán is bejut a szellőztető légáramba jelezve, hogy a különbségnek a művelés tágabb környezetéből kell származnia.⁶

Az elmondottakból következik, hogy ez a jelenség két okból idéz elő közvetlen veszélyt. Egyrészt rossz szellőztetés esetén a gáz egy adott munkahelyen úgy felhíghatja a levegő oxigénjét, hogy az légzésre alkalmatlanná válik, tehát fulladást okoz, másrészt, mint a földgáz általános lakossági alkalmazása óta közismert, bizonyos koncentrációhatárok között robbanásveszélyt idéz elő. A váratlan szén- és gázkitörés esetében a folyamatos gázkiáramlástól alapvetően eltérő jelenséggel állunk szemben. Mint a megnevezésében szereplő „váratlan” jelző is utal rá, ez a jelenség nem folyamatos kísérője a bányaművelésnek, hanem létrejötte meghatározott feltételekhez kötődik. Ezeket a feltételeket viszont előre pontosan nem ismerjük, ezért bekövetkezete váratlan lehet. Váratlanságában és a folyamatot kísérő dinamikai jelenségek jellegében mutatkozik meg páratlan veszélyessége.

Ugyanis, mint ezt a mecseki szénmedencében előfordult legnagyobb szén és gázkitörés adatai érzékeltetik, hatásai minden képzeletet felülmúlhatnak. Az 1957-ben István-akna V. szintjén bekövetkezett gázkitörésnél 193 000 m³ metán szabadult fel,

⁵ Tamásy... I.m. 2000.219.p.; Nyers József: gázkitörések megelőzésére alkalmazott lokális védekezési eljárások kialakulás. In: Búcsúzik a... 2000.227.p.; Szűcs István: A bányászati geofizika szerepe a mecseki szénbányászat biztonsági és földtani döntéseinek szolgálatában. In: Búcsúzik a... 2000. 235.p.

⁶ Uo.

amely által kidobott 1070 m³ térfogatú szén és kőzet egy 22 m hosszú vízszintes és 32 m magasságban egy függőleges térséget (aknát) töltött fel. A nagy tömegű metán átmenetileg az egész bánya szellőztető légáramát is megfordította.⁷

Maga a gázkitörés másodpercek alatt játszódik le, előjelei nem mindig ismerhetők fel, ezért az adott munkahelyen dolgozók menekülésére esetenként minimális a lehetőség. (Szerencsére az előbbi esetben ez nem így volt.) Mindemellett, a szabaddá váló nagy gáztömeg az egész bányát eláraszthatja, robbanásveszélyt okozva. Természetesen a legnagyobbként említett gázkitörés adatai nem jellemzőek az esetek átlagára, de a jelenség jellege, a váratlanság, a pillanatszerű lefolyás, a kidobott nagy kőzet- és gáztömeg és mindezek következtében a nagy potenciális veszélyeztetés, viszont igen.

A medence bizonyos vonatkozásban előnyös jellemzője, hogy fejtésekben, ahol egyidejűleg sok ember tartózkodik és a menekülés feltételei is rosszabbak, nem fordult elő gázkitörés. A gázkitörések jellemző helyei a vágathajtások és ott is elsősorban a széntelepek megközelítése, harántolása esetén, valamint szénben haladó vágatok kihajtásánál, ahol a széntelepet geológiai rendellenesség (vető, gyűrődés, vulkanikus hatás stb.) zavarja meg.⁸ A gázveszélynek és a váratlan szén- és gázkitörésveszélynek a mecseki szénmedence bányászatában játszott szerepét vizsgálva rögtön leszögezhetjük, hogy korlátozó hatásuk minden más bányaveszélyt megelőzőt és nincs a bányaművelés biztonságának és gazdaságosságának olyan területe, amelyet hátrányosan ne befolyásoltak volna.⁹

Mindkét bányaveszélyre jellemző, hogy a jelenségek a bányászkodás egy bizonyos mélységénél kezdődtek, és a nagyobb mélységek felé haladva a veszély egyre nagyobb lett. Amíg azonban a szivárgó metán a felszín alatt 30-50 m-re már megjelent, a váratlan szén- és gázkitörés a pécsi területen 200 m mélységben, a komlói területen 280 m mélységben fordult elő első ízben.¹⁰ Az egy tonna szén kitermelésére eső gázmennyiség, ezáltal a gázveszély a bányák mélyülésével arányosan növekedett. Több évtizedes pécsi megfigyelés szerint, miközben a művelés súlypontja 100 m-el mélyebbre helyeződött át, a gázfejlődés tonnánként 15-19 m³-rel nőtt, és például Vasason már elérte a tonnánkénti 80 m³-t.¹¹

Hasonló tendencia mondható el a gázkitörésveszélyről is, ugyanis a mélységgel egyaránt nőtt mind a gázkitörések száma, mind azok intenzitása, azaz egy-egy jelenségnél felszabaduló gáz és kidobott kőzet mennyisége. A művelési mélységnek, a széntermelés nagyságának és a veszély elleni védekezés eredményességének együttes hatása olvasható le a következő ábráról, amely az évenkénti esetek számának változását mutatja be az 1894-es első gázkitöréstől 2000-ig.¹² Az ábrán

⁷ Koncsag Károly–Székely Gábor–Ebinger József: A magyar szénbányászat legnagyobb gázkitörése. In: Bányászati Kohászati Lapok – Bányászat 1958/8-9.

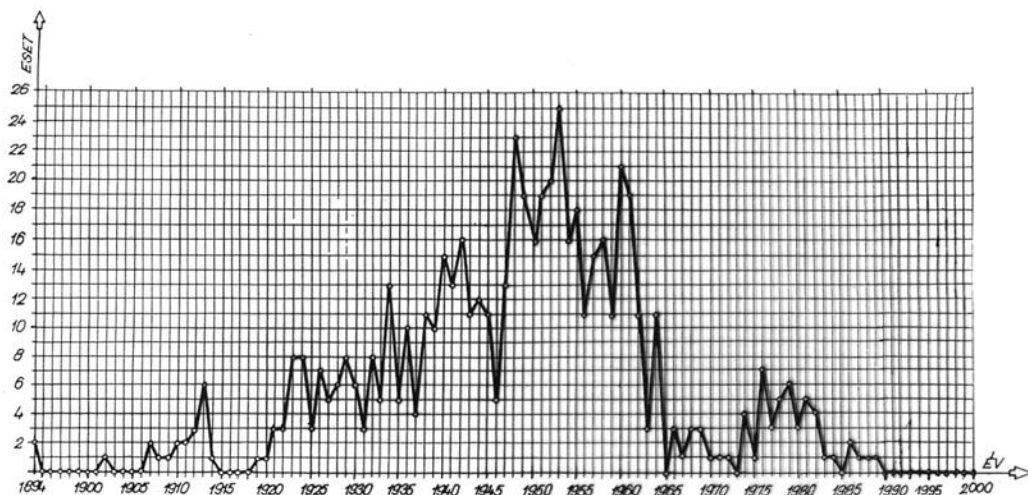
⁸ Szirtes Lajos... i.m. 1971. 105.p.

⁹ Tamásy... i.m. 2000. 219.p.

¹⁰ Szirtes Béla (szerk.): A mecseki kőszénbányászat, VI. Pécs, 1993. 199.p.

¹¹ Szirtes Lajos... i.m. 1971. 36.p.

¹² Nyers... i.m. 2000. 227.p.



A gázkitörések évenkénti számának változása 1894-2000 között

látható, hogy a Mecsekben nagyiparivá váló széntermelés kezdetétől, 1920-tól számítva, a gázkitörések száma az ötvenes évekig rohamosan nőtt, 20-24 eset fordult elő évente, majd a hatvanas évektől ugyanilyen ütemben csökkent.

Már az első gázkitörés két vājár életét követelte, majd a további egyre gyakoribbá váló gázkitörések is amellet, hogy zavarták a széntermelés folyamatosságát, váratlan jellegük folytán folyamatos életveszélyt jelentettek. Természetes, hogy emiatt a bányatársaság, a **DGT**, az **Első Dunagőzhajózási Társaság** vezetői azonnal keresni kezdték az újkeletű veszély elleni védekezés lehetőségét. Elsősorban a francia és belga tapasztalatok átvételével a jelenség váratlan jellegét igyekeztek megszüntetni, mégpedig a gázkitörés olyan időpontra történő időzítésével, amely időpontban a munkahelyen emberek nem tartózkodnak.¹³ Ennek módszeréül az ún. provokációs robbantás látszott alkalmasnak azzal a megfontolással, hogy a robbantással járó rázkódtató hatás, amennyiben ehhez a feltételek adottak, a gázkitörést a robbantás időpontjában váltja ki

Mint azonban kiderült a mecseki viszonyok különböztek a mintaként tekintett francia és belga bányászattól, ami abban nyilvánult meg, hogy gyakoriak voltak az ún. késve jelentkező gázkitörések, azaz az olyan esetek, amelyek nem a robbantás időpontjában, hanem a munkahely újratelepítése után következtek be. További biztonsági és gazdasági teherterelt okoztak a provokációs robbantásokkal együtt járó szigorú termeléskorlátozó intézkedések, valamint a bányászat mélyülésével egyre szaporodó és intenzívebbé váló kiprovokált gázkitörések.¹⁴

Emiatt az ötvenes évek közepén a helyi bányászat létkérdésévé vált egy új védekezési koncepció kidolgozása, és az erre irányuló törekvések eredményt is hoztak.

¹³ Nyers... i.m. 2000. 227.p.

¹⁴ Szirtes Lajos ... i.m. 1971. 105.p.

Az új elméleti alapon nyugvó védekezési eljárások célja már nem a gázkitörések kiváltására, hanem létrejöttük előfeltételeinek megszüntetésére, azok megelőzésére irányult. A bevezető részben láttuk, hogy a bányaművelést úgy tekinthetjük, mint a természet egyensúlyának megbontását, amit az új egyensúly irányába törekvő kiegyenlítődési folyamatok követnek. Amennyiben ezeknek a spontán folyamatoknak a végbemenetelét valamilyen tényező akadályozza, akkor feszültségek halmozódnak fel, bizonyos esetekben addig a mértékig, amíg a feltorlódozó feszültségek már meghaladják az akadály ellenállását és ezáltal hirtelen feszültség-kiegyenlítődési folyamat következik be.

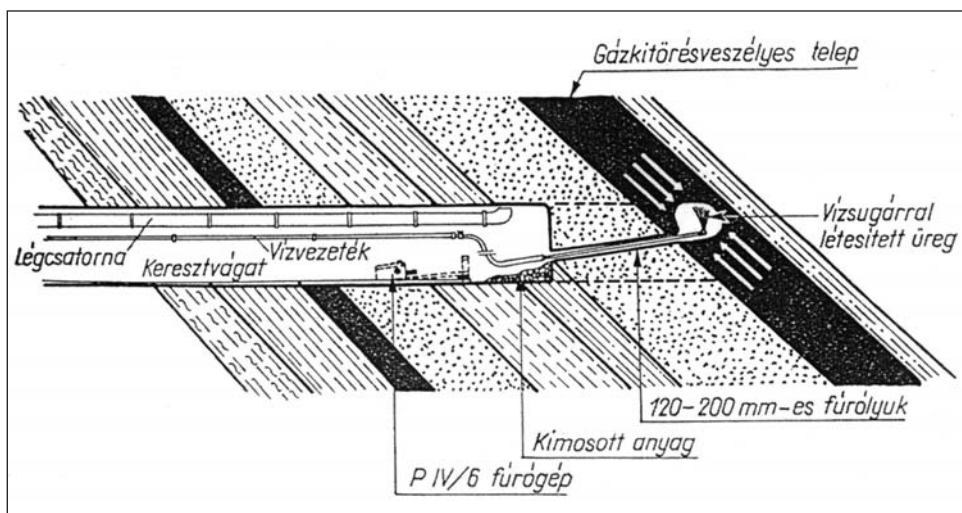
Ezek a folyamatok, amivel a természetben számos helyen, sőt egyes társadalomfilozófiai elméletekben is találkozhatunk, értelemszerűen behelyettesíthetőnek bizonyultak a gázkitörések esetére is. A gázkitörésnél a kiegyenlítődési folyamat egyik megnyilvánulása a szén- és kőzetkörnyezetnek az a mozgása (kúszása), aminek révén a bányászati üreget igyekszik kitölteni, miközben folyamatos gázkiáramlás megy végbe. Ezzel a spontán folyamattal áll szemben, mint akadály, például a szilárd kőzetfal (telep-harántolásnál), egy geológiai rendellenesség, vagy éppen egy vulkanikus eredetű szénszerkezet változás. Ennek akadálynak a legyőzésével, pillanatszerűen bekövetkező kiegyenlítődési folyamat pedig maga a gázkitörés.¹⁵

Ezt az ún. feszültségtorlódozó elméletet, amely kiválóan alkalmazható volt a mecseki gázkitörésekre, sőt az ebből levezethető védekezési eljárások is hatásosnak bizonyultak, **Szirtes Lajos** bányamérnök a bányavállalat Kutatási Osztályának akkori vezetője dolgozta ki, jelentős elismertséget szerezve ezzel a hazai és nemzetközi szakmai körökben. Miután a tapasztalatokkal mindenben összecsengő elmélet rendelkezésre állt, keresni kellett azt a védekezési módot, amely technikailag lehetővé teszi a feltorlódozó feszültségek feloldását. Szintén a helyi viszonyok alapos tanulmányozása az addig bekövetkezett esetek adatainak feldolgozása vezetett arra a felismerésre, hogy a sok tekintetben sajátos pécsi viszonyok mellett a gáz- és kőzetfeszültség csökkentésének leginkább járható útja a hidraulikus úton végzett előzetes anyagkivétel (szénkimosítás). A módszer lényege abban áll, hogy a munkahely homloka mögötti telepszakaszból, biztonságos előtét védelmében, nagynyomású vízszugárral üreget kell képezni, amelynek hatására feszültség-átrendeződési folyamat következik be és azon a telepszakaszon, ahonnan egy bizonyos arányban az anyagkivétel megtörtént, a veszély megszűnik. Ez az eljárás egyaránt alkalmazható volt szénben haladó vágatok és telep-harántolás esetén is.¹⁶

A hidraulikus anyagkivétel lehetőségét elősegítette, elsősorban a pécsi területen a puha, laza szén. Ebből eredően a beavatkozásnál az üregben szinte szabályozhatóan, kisebb fajta gázkitöréses jelenségek sorozata játszódott le, nagy gázfelszabadulás kíséretében, egészen a veszély elmúltáig. A komlói területen, ahol a szén keményebb és vulkanikus hatásra, a szén szerkezete is módosult (kokszosodott), a szénkimosítás korlátozottabb körben volt alkalmazható. Itt különböző eljá-

¹⁵ Szirtes Lajos ... i.m. 1971. 105.p.

¹⁶ Uo.



A gázkitörésveszély megszüntetése hidraulikus anyagkivétellel, telepharántolásnál

rásk kombinációja, így a hosszú lyukas, növelt töltet tömegű robbantás, továbbá az ún. hidraulikus rétegrepszítés hozta meg a kívánt eredményt.¹⁷ Azok az eljárások, amelyekről eddig szó volt egy munkahelyre és annak is egy szakaszára voltak alkalmazhatóak, így a munkahely előrehaladásával azokat meg kellett ismételni. Ezért ezek a módszerek, a lokális védekezési eljárások családjába tartoztak. Kialakult a védekezési lehetőségeknek egy másik csoportja, amelyek egyidejűleg több munkahelyen, esetenként egész bányarészekben szüntetnek meg a veszélyt. Ezek a regionális védekezési eljárások, amelyeknek leggyakoribb, a mecseki medencében kizárólagos megvalósítási módja az ún. védőtelepes művelés volt.¹⁸

Már megismertük a bányaművelésnek azt a hatását, hogy környezetének egy részében a kőzetek fellazulnak. Ez azzal is együtt jár, hogy ebben a zónában a nyomás és az esetleges veszélyes feszültségek lecsökkennek, így a gázkitörés feltételei is megszűnnek. Meg kell jegyezni, hogy ugyanakkor, törvényszerűen más területeken többletterhelés alakul ki megnövekedett nyomással és kőzetfeszültséggel, mert hiszen a kőzetterhelést a környezetnek változatlanul viselnie kell. Hogy miként alakulnak egy fejtés környezetében a nyomás-viszonyok, függ a fejtés geometriájától, térbeli helyzetétől és a kőzetek minőségétől. A lazult zóna, a tapasztalatok és mérések szerint is többször tíz, sőt akár száz méter is lehet.¹⁹

Ez a jelenség ad lehetőséget az említett védőtelepes művelés megvalósítására, ami azt jelenti, hogy a párhuzamosan elhelyezkedő telepeket olyan sorrendben műveljük le, hogy a lehető legtöbb (és elsősorban veszélyes), később telepí-

¹⁷ Nyers... i.m. 2000. 227.p.

¹⁸ Tamásy... i.m. 2000. 219.p.

¹⁹ Szirtes Lajos ... i.m. 1971. 105.p.

tendő munkahely (telep-harántolás, vágathajtás) már a veszélytelenné vált zónában kerülhessen kihajtásra. A védőtelepes művelési rendszer már a század első felében ismert volt a pécsi bányákban, majd a nyolcvanas évektől a komlói területen is széleskörű alkalmazást nyert. Elterjedéséhez hozzájárultak azok a mérési és megfigyelési lehetőségek, amelyeket a bányaművelési gyakorlatban egyre jelentősebb szerepet játszó bányászati geofizika, mint új tudományág nyújtott.²⁰

A geofizika módszereinek mélybányászati alkalmazásában a kutatóbázis út-törő szerepet töltött be azáltal, hogy a telephullám kutatást, a szeizmo-akusztikus megfigyelést és a szeizmikus tomográfiát olyan területeken hasznosította, amelyek új lehetőségeket teremtettek a gázkitörésveszély vizsgálatában. Mivel bányabiztonsági összefüggései elsősorban az utóbbi két módszernek vannak, röviden ezek szerepét mutatjuk be. A szeizmoakusztikus megfigyelések a lokális védekezések eredményességének minősítésében jutottak jelentős szerephez, miután hozzásegítettek ahhoz, hogy a biztonság és a gazdaságosság szempontjainak együttes érvényesítése érdekében az adott munkahelyen a helyi védekezési eljárás a szükséges, egyúttal elégséges mértékig legyen elvégezhető.

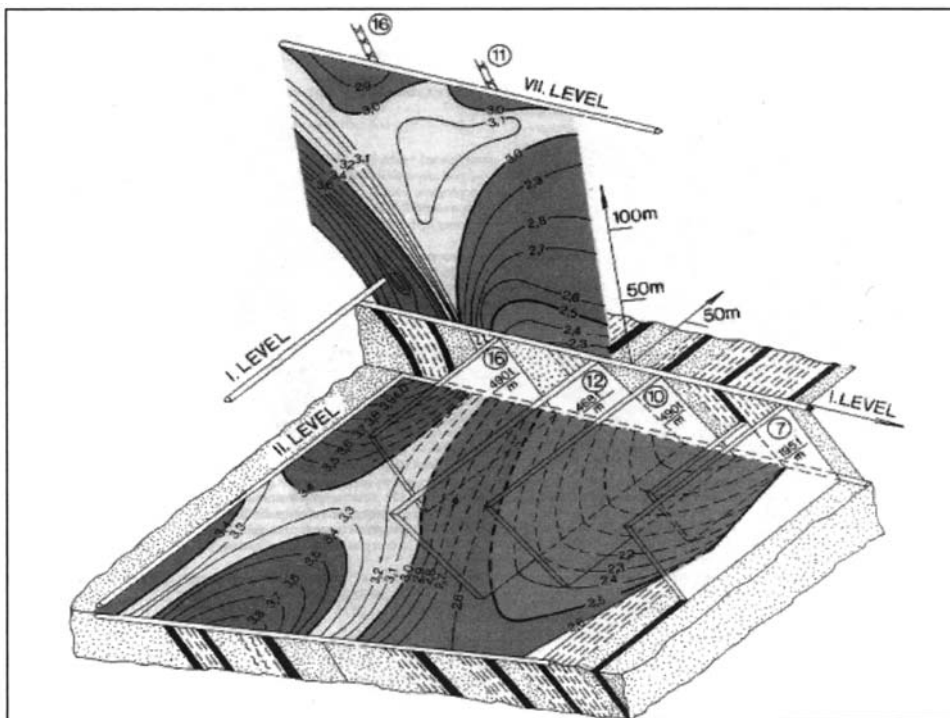
Az eddigiekből is kitűnt, hogy a védekezés során feszültségátrendeződés következik be, amely a széntelep és a kísérő kőzetek törésével, mozgásával, kúszásával jár együtt. Ezek egy része emberi fül számára is érzékelhető, de a folyamatot kísérő ún. szeizmoakusztikus jelek nagyobb része, már nem. Főként nem teszi lehetővé az emberi megfigyelés azt a megbízhatóságot, gyorsaságot és információ-tömörítést, amit a helyben kifejlesztett ún. gördülő színképes elemzési módszer, a számítógépes háttér révén biztosít. Ennek a tanulmánynak a keretében nem részletezhető szeizmo-akusztikus megfigyelések és azok értelmezése, különösen a mecseki szénbányászat utolsó évtizedeiben járultak jelentősen hozzá a lokális védekezési eljárások megbízható és gazdaságos alkalmazásához.

A bányageofizika másik kiemelendő területe a gázkitörésveszély csökkentésében az ún. szeizmikus tomográfia, amelynek világviszonylatban elsőként itt kifejlesztett módszerei a védőtelepes művelési rendszer hatásosságának megítélésében, térbeli kiterjedésének meghatározásában voltak segítségünkre. A bányában alkalmazott szeizmikus tomográfia elvében hasonló az orvosi tomográfiához, de módszertanában természetesen egészen más. A másság egyebek mellett adódik a méretbeli különbségből (akár több száz méteres térrészről is szó lehet), a hozzáférhetőség korlátaiból (egy bányarész nem járható úgy körül, mint pl. egy emberi koponya), de mindenek előtt az átvilágításra alkalmazott erőter jellegéből.

A robbantással gerjesztett rugalmas hullámok beérkezési idejéből ún. sebesség-tomográfiai térképek szerkeszthetők, amelyek adott sík mentén a kőzetminőséget (szén, különböző kőzetfélések) és azok feszültségállapotát együtt jelelik meg. Ha ezeket a méréseket időszakonként megismételjük, mivel a kőzetminőség közben nem változik, a térképek összehasonlításával képet kapunk az időközben lezajlott bányaműveletek feszültségátrendező hatásáról. Belátható, hogy

²⁰ Szűcs... i.m. 2000. 235.p.

ezzel elvileg olyan eszköz birtokába jutottunk, amellyel a bányaművelés mindenkori környezeti hatása, így a gázkitörésveszély is folyamatosan nyomon kísérhető. Ez természetesen elvi lehetőség, amit a bánya adott viszonyai, sok esetben a körülhatároltság elégtelensége hátrányosan befolyásoltak, esetenként megakadályoztak. Ezek ellenére a szeizmikus tomográfia alkalmazásával, a lokális védekezések elhagyásából elért megtakarítások a nyolcvanas évek árszintjén százmilliókkal volt mérhető.²¹



A fejtések környezetében lejátszódó kőzetfeszültség változások vizsgálata szeizmikus sebesség tomográfiával

A gázkitörésveszély elhárítására a 60-as évektől fokozatosan bevezetett új védekezési módok eredményességét egyértelműen tükrözi az előző ábra, miszerint 1960-tól a gázkitörések évenkénti száma látványosan csökkent. Ezt a csökkenést azonban nem szabad mechanikusan értelmezni, mert ebben olyan, a korábbi időszakhoz képest változást jelentő tényezők is szerepet kaptak, mint pl., hogy az új védekezési módok a gázkitörések kiváltása helyett azok megelőzését szolgálták, a bányaművelés súlypontja a pécsi területen átmenetileg a veszélytelenebb, felső szintekre tevődött át. Másrésztől 1965-től a mélyülés következtében a komló

²¹ Szűcs... i.m. 2000. 235.p.

terület is gázkitörés-veszélyessé vált, végül pedig a művelési mélység tendenciájában az egész medencében nőtt.

Az ellenkező előjelű hatások figyelembe vétele mellett is nyilvánvaló, hogy a váratlan szén- és gázkitörésveszély egészében kezelhetőbbé vált, az esetek száma, különösen, ha azokat a kitermelt szén tömegére vonatkoztatjuk, a korábbi időszak töredékére csökkent. Egyúttal sikerült ennek a bányaveszélynek a termelés gazdaságosságát rontó hatását is mérsékelni, de pusztán a veszély meglétéből, sőt a bányászat mélyüléséből eredő fokozódásával járó korlátok és járulékos költségek továbbra is súlyos tehertertelek maradtak.²²

BÁNYAROBBANÁS-VESZÉLY

Mint láttuk a mecseki szénbányászat elkerülhetetlen velejárója, hogy a jövesztett szénből és a fellazult kőzetkörnyezetből folyamatosan metán jut a nyitott bányatérsegekbe.²³ A bányaszellőztetés feladata egyebek mellett az, hogy ezt a metánt kellő mértékben felhígítsa, és a külszínre juttassa. A kellő felhígítás azt jelenti, hogy a metán koncentrációjának a bányalevegőben megnyugtató biztonságga kisebbnek kell lennie, mint a metán-levegő keverék alsó robbanási határkoncentrációja, ami tudvalevően 5 térfogat %. Az 5 és 15 térfogat % közötti metántartalmú levegő, amit a bányászat sújtólégnek nevez, ha gyújtóforrás éri, a sújtólég-robbanás okozója lehet.

Ugyancsak elkerülhetetlen, hogy a jövesztés és a külszínre szállítás során a szén egy része ne aprózódjon fel olyan mértékig, amit az áramló levegő már képes magával ragadni, majd helyenként porréteg formájában újra lerakni. Leülepedett szénpor gyakorlatilag a bányában mindenütt megtalálható, amit egy nagyobb lég-lökés ismételtelen felkeverhet, átmenetileg sűrű porfelhőt képezve. Az ilyen sűrű szénporfelhőben kialakuló erősebb gyújtóforrás, a sújtólég-robbanásnál is pusztítóbb szénporrobbanás előidézője lehet. Miután szénbányákban mindkét veszélyes keverék adott, de szerencsére ritkán előforduló feltételekhez kötötten egyidejűleg jelen lehet, együttesen is okozhatnak robbanásokat, melyeket összefoglalóan bányarobbanásoknak nevezünk.²⁴

A bányarobbanásokban, legalábbis az esetek többségében sajátos szerepmegosztás figyelhető meg. A robbanások jellemzően sújtólég-robbanásként indulnak, majd mint szénporrobbanás folytatódnak a következő, könnyen belátható okok miatt. Azt a követelményt, hogy sújtólégkeverék nyitott bányatérsegekben tartósan, nagyobb térfogatban ne alakulhasson ki, szellőztetési és légellenőrzési rendszabályok egész sora szolgálja, amelyeknek ismertetése meghaladja a tanulmány kereteit. További szigorú műszaki feltételek hivatottak annak megakadályozására, hogy az esetlegesen létrejövő sújtólég keveréket gyújtóforrás érhesse.

²² Tamásy... i.m. 2000. 219.p.

²³ Bánhegyi Mihály: A bányarobbanások lokalizálására alkalmazott módszerek történeti áttekintése. In: Búcsúzik a ... 2000. 245.p.

²⁴ Uo.

Ezekből eredően a mégis létrejövő sújtólégrobbanások döntő hányada helyi jellegű, általában egy munkahelyre korlátozódik. Másrészről viszont a helyi sújtólég-robbanások is rendelkeznek azokkal a jellemzőkkel, amelyek szénpor-robbanások előidézői lehetnek. Ezek pedig a léglökés, amely a leülepedett porból sűrű porfelhőt képezhet és a nagy energiájú, nyílt láng, amely a porfelhőt meggyújthatja.

A szénporrobbanás viszont a vágatok hálózatán terjedhet végig, mindenütt ahol szénpor van jelen. Sőt akár száz méteres pormentes szakaszon is képes átcsapni, majd új táphoz jutva, továbbterjedni. A szénporrobbanás legveszedelmesebb sajátossága ebből ered, továbbá abból, hogy utógázaiban olykor a 10 térfogat %-ot is meghaladja a szén-monoxid tartalom, amely a robbanás környezetétől távoli, további bányarészek levegőjét képes mérgezővé tenni. Ez ad magyarázatot arra, hogy a világ szénbányászatában nem voltak ritkák a több száz áldozattal járó robbanások, sőt két esetben a szerencsétlenül jártak száma az ezret is meghaladta.



A kísérleti robbantótárból kicsapódó láng-, por-, füst-, és gázfelhő mesterségesen létesített szénporrobbanásnál

A bányarobbanások jellegzetességeit és a többi bányaveszélytől eltérő jezeit jól jellemzik a következő hazai adatok: az 1930-1980 között eltelt 50 évben az esetek száma szerint a tömeges bányaszerencsétlenségek 10 %-át adták a bányarobbanások, az áldozatok számát tekintve viszont 50 %-át. Ezek között orszá-

gosan az 1950 decemberében, Tatabánya XII. aknájában, 81 áldozattal járó robbanás volt a legsúlyosabb. A mecseki bányákban a legtragikusabb következménnyel az 1953 szeptemberében, István-aknán bekövetkezett robbanás járt, amely 11 áldozatot követelt. Ezek az adatok is megerősítik a korábban elmondottakat, nevezetesen a robbanások hatásai jellegük folytán nagy területre terjednek ki, sok embert érintenek, ennél fogva jellemzően tömeges jellegűek. A halálessel járó hazai robbanásokra átlagosan kilenc áldozat jutott.

A robbanásos balesetek jellemző vonása az is, hogy a vágatokban pillanatszerűen szétterjedő, egyre hevesebb robbanásokkal szemben az egyes ember, bármilyen képzett és fegyelmezett is, önmaga már semmit sem tehet. Ezért született meg a szénbányászat első robbanásos tömegszerencsétlenségei nyomán az a felismerés, hogy a megelőzést szolgáló rendszabályokon túl, a robbanások szétterjedése ellen a védelmet előzetesen és intézményesen kell biztosítani. Ezt a feladatot az ún. robbanásfojtó záruk töltik be.

A robbanásfojtó zár lényegében a vágathálózat célszerűen kiválasztott helyein erre a célra szolgáló szerkezetekben (polc, edény) felhalmozott oltóanyag (kőpor, víz), amely a robbanás lángfrontja előtt futó léglökés hatására olyan tömegben és sűrűségben jut a bányatérség légterébe, hogy abban a robbanás elfojtódik, tovább nem terjed.

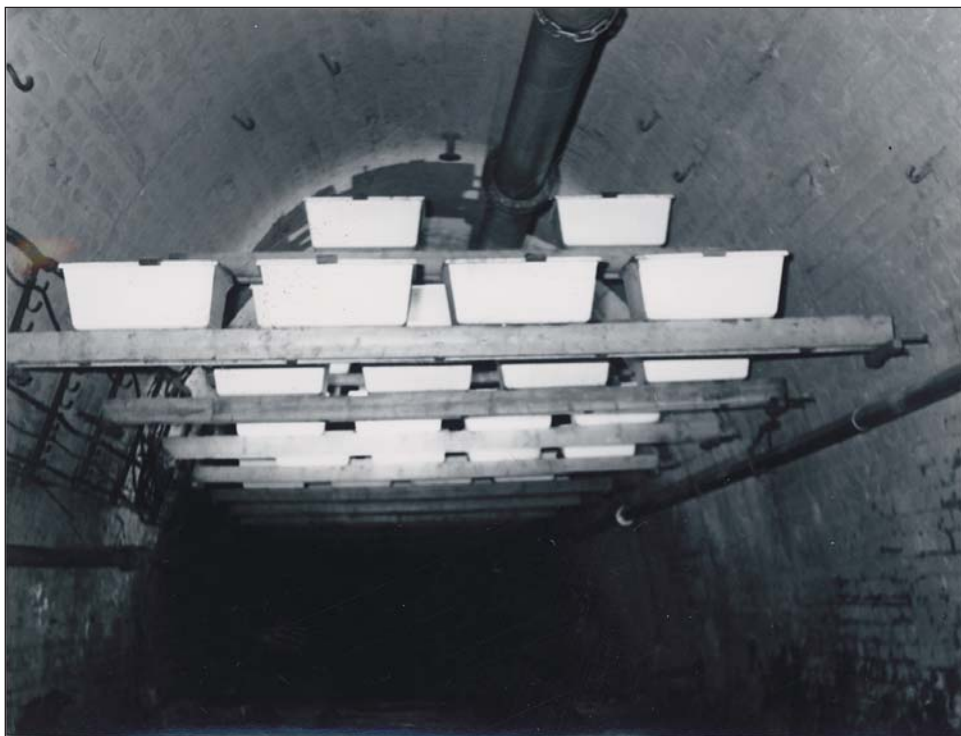
A robbanások elfojtásán kívül számos eszköz és eljárás szolgálja a bányarobbanások lehetőségének megelőzését. Ezeknek a rendszabályoknak összefoglalóan az a célja, hogy egyrészt robbanásveszélyes gázkeverék és abban gyújtóforrás ne alakulhasson ki, másrészt a porképződés csökkentése, a porlerakódások megszüntetése folytán a szénporrobbanás feltételei ne jöhessenek létre. Ezek részleteit mellőzve a továbbiakban a robbanásfojtó záruk történetével foglalkozunk. A robbanásfojtó záruk első változatát a 20. század elején kezdték alkalmazni, azt követően, hogy a franciaországi Courrieres-ben 1099 halálos áldozattal járó bányarobbanás következett be. Mivel nem ez volt az utolsó bánya-szerencsétlenség, amely érzelmileg egész Európát megrázta a záruk fejlesztése mindig is a bányabiztonsági kutatások homlokterében volt.

A század első felében, az osztrák érdekeltségbe tartozó pécsi bányákban a védelem követte az európai példákat (Taffanel-edények, dortmundi polc), majd 1945 után a szovjet (MAKNII-típusú) kőporzár került bevezetésre.

A hatvanas évek elejétől töltött be szakértői és szakmai irányító szerepet a Vállalat Kutatási Osztálya a bányarobbanások hazai kutatása terén. 1965-ben felépült a György-aknai kísérleti telep, a 60 m hosszú robbantótárával és a robbanásveszélyes anyagok, illetve robbanási jelenségek tudományos kutatására alkalmas speciális laboratóriummal, amely az évek során nem csak a bányászat, hanem más iparágak hasonló természetű problémáinak, az országban egyedüli felszereltséggel rendelkező szak-intézményévé vált.²⁵ A megvalósult technikai háttér megnyitotta az utat, egyebek mellett, a robbanásfojtó záruk önálló fejlesztése előtt is.

²⁵ Bánhegyi Mihály–Egyedi József: A szénpor robbanásveszélyességének meghatározása a bányák minősítéséhez. In: BKL – Bányászat. 1984/7.

Ez a fejlesztés a nemzetközi tendenciának megfelelően a törékeny víztartó edényekből felépített robbanásfojtó vízzár kialakítására irányult és a nyolcvanas években sikerrel is zárult. Ezt követően a vízzár az ország valamennyi szénporrobbanás-veszélyes bányájában általánosan bevezetésre került.²⁶ A műszaki részletek mellőzésével ez a vízzár az üzemvitel és a biztonság igen szerencsés kompromisszumaként valósult meg. A 80 literes, habosított polisztirolból készült víztartó edények úgy építhetők be a vágatokba, hogy a közlekedést, a szellőztetést, a szállítását a lehető legkisebb mértékben zavarják. Ellenőrzésük egyszerű, járulékos tűzveszélyt nem okoznak (nehezen éghető), 80⁰C hőmérséklet hatására (bányatűz) sem deformálódnak és a különböző hevedességű robbanásokat nagy megbízhatósággal elfojtják. Országos bevezetésüket követően jó néhány tényleges bányarobbanás során igazolódott a záruk hatékony működése, szerepük a robbanások térbeli lehatárolásában: Béta-bánya (1983), Márkushegy (1983), Kossuth-bánya (1984), Béta-bánya (1984).



Robbanásfojtó vízzár egy bányavágatban.

²⁶ Bánhegyi Mihály: Új eredmények a szénporrobbanás-veszély leküzdésében. In: BKL – Bányászat 1979/8.

Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a mecseki bányákban a bányarobbanások elleni védekezés az évszázad egészében, nem nagy késéssel követte Európa élenjáró bányászatát. A hatvanas évektől a felzárkózásban jelentős szerepe volt a vállalatnál folyó kutatómunkának, melynek a magyar szénbányászat biztonságának egészére, sőt a környező országok (Jugoszlávia, Románia, Bulgária) bányabiztonságára is kihatása volt. Ha igazolni nem is tudjuk, jogos ennek a körülménynek is szerepet tulajdonítani abban, hogy a medencét jellemző nagyfokú metán- és szénporveszély ellenére, a Mecsekben a külföldiekhez, de akár a hazaiakhoz mérhető nagy tragédiák nem fordultak elő.

BÁNYATŰZVESZÉLY²⁷

A szénbányákban előforduló tüzek sajátos, egyúttal legjellegzetesebb formája, amely spontán módon, a szén ún. öngyulladásai hajlama folytán alakul ki. Az öngyulladás folyamat, amely a bányászaton kívüli területeken sem ismeretlen fogalom, azáltal jön létre, hogy tartósan elfekvő, nem bolygatott szemcsés anyagok halmazán folyamatosan levegő szivárog át. A szemcsék felületén meginduló oxidáció következtében kezdetben lassú, majd egyre gyorsuló melegedés veszi kezdetét, amely végül az anyag meggyulladásához, nyílt tűzhöz vezet. Az öngyulladás kialakulásához nagyszámú, itt nem részletezett feltétel együttes, tartós megléte szükséges, amely feltételek a mecseki bányaviszonyok között, adott helyeken megvalósulhattak. Ilyen helyek a fejtések omladékai, a vágatok és fejtések környezetének fellazult, ezáltal lassú légárammal átöblített részei. Belátható, hogy a lappangó, öngyulladás eredetű tüzek bányákban több okból veszélyesebbek, mint a külszínen kialakult hasonló folyamatok. Elég arra gondolni, a lappangó tűz a folyamatos légáramban könnyen nyílt tűzzé alakulhat, amelynek égéstermékei (füst, szén-monoxid) kizárólag a további bányatérsegeken keresztül távozhatnak, ahol emberek tartózkodnak, gázveszélyes bányákban a nyílt tűz sújtólég- és szénporrobbanást válthat ki, a tűz csak az odaáramló levegő irányából közelíthető meg, így oltás céljából nehezen hozzáférhető, hogy csak néhány szempontot említsünk.

A felsorolt sajátos körülmények okozták, hogy a mecseki szénmedence történetében számos tűz súlyos következményekkel, nagy kapacitású fejtések, több ezer méteres vágatok lezárásával, kiégésével, sorozatos sújtólégrobbanásokkal, emberi áldozatokkal járt együtt. Bányatüzek létrejöhetnek a szén öngyulladásától függetlenül is, így nyílt láng (pl. hegesztés), súrlódási hő, villamos ív vagy szikra stb. hatására. A tűzveszélyt növelő körülmény, hogy a bányászat technológiai korszerűsítésével számos, korábban nem használt gyúlékony anyag került a bánya szinte minden pontjára (olajok, gumi, műanyagok) növelve a potenciális tűzveszélyt.

A bányatüzek gyakoriságáról a mecseki bányászokdás kezdeti időszakából nincsenek adataink, de egészen biztos, hogy mindvégig kísérője volt a bányászat történetének. Sőt amíg a külszín közelsége miatt a gázveszély kisebb, a gázkitörésveszély pedig ismeretlen fogalom volt, a bányászat legádázabb ellensége a bányatűz volt.

²⁷ Gombos Andor: A bányatűzveszély megelőzésében, leküzdésében alkalmazott eljárások. In: Búcsúzik a ... 2000. 265.p.

Az öngyulladásos tüzek gyakoriságát csökkentette a kezdeti időkben a kis mélység, ezáltal alacsonyabb a közethőmérséklet. De növelte a tüzek fajlagos számát az egyidejűleg művelt, egyenként kis kapacitású munkahelyek nagyobb száma, a kis művelési sebesség, a rossz szellőztetés, és a tüzek kezelésére szolgáló eszközök hiánya. Kiragadott adat az ötvenes évek elejéről, hogy Széchenyi-aknán negyven hónap alatt 38 bányatűz következett be, amelyek közül többet sorozatos bányarobbanás követett, halálos áldozatokkal.

Rendszeres, összesített adataink az ötvenes évektől vannak, amelyek azt mutatják, hogy akkor egy millió tonna szén kitermelésére harmincegy tüzeset jutott. A gyakoriság a hetvenes évek elején hat és félre, a nyolcvanas évek első felében pedig háromra csökkent. A tüzek gyakoriságának csökkenő tendenciája imponáló és tükrözi az időközben tett műszaki, tudományos és szervezeti erőfeszítéseket. Ugyanakkor ezen belül fellelhető a valamennyi bányaveszély előfordulására oly jellemző periódikusság, amely az egy-egy, országos visszhangot kiváltó tragédiát követő, anyagiakban is megnyilvánuló fokozott figyelemmel, majd az idő multával, annak rohamos lanyhulásával áll összefüggésben. A bányatüzek elleni védekezés fejlesztésében lényegi változás következett be a hatvanas és hetvenes években, amely két tényezőre vezethető vissza. Az egyik szervezeti jellegű lépés volt, nevezetesen létrejött a bányavállalat már említett kutatóintézménye, amely kiemelt feladatául kapta a bányatüzek leküzdését. A másik ellentmondásos, de egyúttal jellemző tényezőt az 1972-73-ban bekövetkezett két nagy komló, Kossuth-bányában bekövetkezett tűzkatasztrófa képviselte, amely központi pénzeszközök terhére jelentős, a világ bányászatából ismert, de addig nálunk hiányzó fejlesztésekre adott lehetőséget. Ekkor valósult meg külön állami keretből a tűzvédelmi vízvezeték gerinchálózatának kiépítése, a gumi szállítószalagok és kábelek cseréje nehezen éghető anyagúakra, az oxigénes (a külső légkörtől független) önmentő készülékek bevezetése és a föld alatti tűzoltó-szertárak létesítése. A nagyon jelentős munkát és anyagiakat igénylő fejlesztések mellett, ezt követően nagyobb figyelmet kaptak azok az évtizedek óta ismert műveléstechnikai, szellőztetési és művelésirányítási szabályok, amelyek csökkentik az öngyulladásos bányatüzek lehetőségét.

Megemlékezünk viszont azokról a helyben kezdeményezett, kifejlesztett és alkalmazott technológiákról és eszközökről, amelyekkel a későbbiekben a bányatűzvédelem eszköztára bővült. Új lehetőséget teremtett a bányatüzek természetének megismerésére, új eszközök és technológiák kipróbálására, a György-aknán létesített, több mint 100 m hosszú, különböző bányatérsegekről álló földalatti tűzkísérleti táró, amely a mesterségesen létrehozott, valóságos bányatüzek teljes lefolyásának műszeres megfigyelését (hőmérséklet, gázösszetétel stb.) tette lehetővé. Számos, később alkalmazásra kerülő szerkezeti anyag, tűzoltó eszköz ellenőrzése, hatékonyságuk kipróbálása történetek itt meg.²⁸ A szenek öngyulladás hajlamának megbízhatóbb minősítésére új módszer került kidolgozásra, amely révén folyamatosan tájékozódni lehetett az éppen művelt telepszakaszc

²⁸ Bánhegyi... i.m. 1979/5. 301.p.

szélyességéről, ezáltal a szükséges védekezés mikéntjéről. Olyan vegyszert (NaHCO_3) kerestünk, amelyet az omladékban elhagyott – tehát potenciálisan veszélyes – szénhez keverve, csökkenti annak öngyulladás hajlamát. A 80-as évek közepén az évenkénti vegyszerfelhasználás 900-1100 tonna volt.

Láttuk, hogy a fejtési öngyulladás kialakulásában nagy szerepe van, az omladékokon átszivárgó levegőnek. A megelőzés érdekében azért fontos annak mértékét és útvonalát ismerni, hogy útját (például gátolással, vagy köpenyezéssel) elzárhassuk. Az ún. kóbor légáramok indikálására radioizotópos nyomjelzési módszert fejlesztettünk ki.

Ennek, a bányatűz-kriminalisztikában oly fontos eljárásnak az elterjedtségét mutatja, hogy az ország többi bányái mellett, a Mecsekben évente átlag száz mérésre került sor. Már a bányászat kezdetén szükséges volt a káros légáthúzások, légáramok megszüntetése, aminek módszere, évszázadokig az agyagtapasztás volt. Ennek kiváltására szabadalommal védett, helyi eljárás született. A gyorsan keményedő, légzáró és rugalmas műanyag habból a helyi és országos felhasználás elérte az évenkénti 25.000 m^3 -t. A szénbányászati gyakorlatban évtizedek óta ismert, hagyományos tűzgátolási és oltási technológiák mellett (iszapolás, vizes elárasztás) új módszerek születtek azokra a speciális helyzetekre, amelyekre valamilyen ok miatt az előzőek nem adtak hatékony megoldást. Ezek közé tartozott a nagykiadósságú léghabbal, illetve folyékony nitrogénnel, nagyobb távolságról véghezvitelű oltás lehetősége.



Bányavágatban előrehömpölygő léghab-dugó, a nyílt bányatűzek oltására

A nyílt tüzek elfojtására kifejlesztett egyik eszközzel és technológiával akár $5000\text{-}6000 \text{ m}^3$ térfogatú, 50 m-es szintkülönbséggel felfelé terjedő bányatérsegeket lehetett léghabbal (amely m^3 -ként 2 liter vizet tartalmazott) elárasztani. A tűzmegelőzés és tűzoltás egy további elvi lehetőségét a folyékony nitrogén alkalmazása nyújtja azáltal, hogy egyszerre hűti és inertizálja a tűz környezetét. Az elvi lehetőség bányabeli megvalósításához megterveztük és beszereztük a szükséges speciális eszközöket, a külszíni tárolótartályt, a földalatti szállításra szolgáló konténereket, a lefejtő és injektáló csöveket, valamint a bányatűzek különböző feltételeire és a kifejlődés stádiumára kidolgoztuk használatuk technológiáját is. Mindezek éles esetekben alkalmazásra kerültek és beváltak, ezáltal a tüzek fajlagos gyakorisága a hatvanas évekhez viszonyítva,

kevesebb mint a felére csökkent. Gazdasági elemzés nélkül is belátható, hogy a bányatüzek megelőzésének és oltásának ismertetett új módszerei mind eszközökben, mind előmunkában, a korábbiaknál nagyobb ráfordítást igényeltek. Ez a többlet mégis eltörpült ahhoz az értékarányhoz képest, amit egy gépi biztosítású és gépi jövesztésű, nagy termelékenységgű fejtés, mint potenciális veszteség, a hagyományos fejtéshez képest képviselt. A választott út tehát költséges, de az elért eredmények tükrében az egyedüli célravezető út volt.

SZILIKÓZISVESZÉLY²⁹

A bányamunka elkerülhetetlenül porképződéssel jár. Por képződik a vágatok kihajtásánál, fejtésekben a szén jövesztésénél és a kibányászott szén illetve meddőközet külszínre szállítása során. A szénmedencében mind a meddőközet, mind a szén kvarcot tartalmaz (a meddőközet átlagosan 19%-ot, a szén 4-5%-ot), amely ennél fogva a mecseki mélyművelésű szénbányászat legsúlyosabb munkaegészségügyi problémáját, az itt dolgozók szilikózis megbetegedését okozta. A betegség lényegéről annyit, hogy a belélegzéssel a tüdőbe jutó és ott a tüdőhólyagocskákban felgyülemelő por, a tüdőszövet hegesedését indítja el. A folyamatos porexpozícióval a hegesedés mértéke is előrehalad, csökkenti a tüdő légző felületét, növeli a szív terhelését, így a szervezet fokozódó oxigénhiánnyal küzd, amely állandó légszomjhoz, végső esetben fulladáshoz vezet. A 19. században a szilikózis előfordulása, minthogy a porképződés, is jelentéktelen volt a külszín közeli nedvesebb szén és a kőzetek kezdetleges eszközökkel (csákány) történt jövesztése következtében. A 20. század elején a mecseki bányákban végrehajtott technikai váltás (robbantás, gépi szerszámok) növelte a foglalkoztatottak porterhelését, gyakoribbá váltak légzőszervi panaszok is.

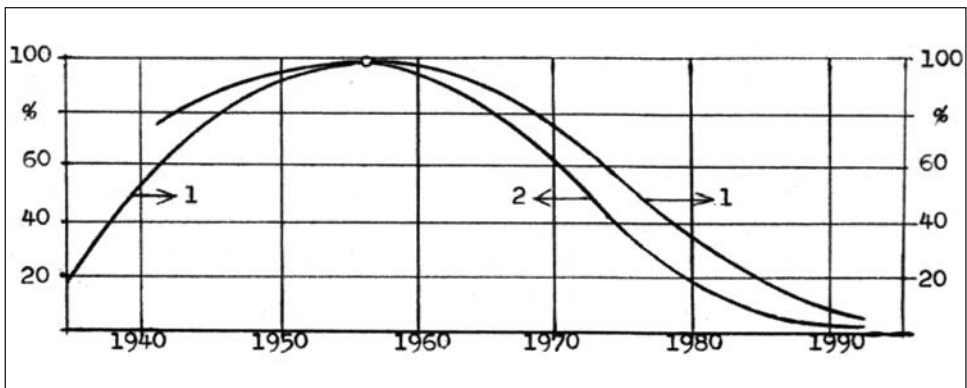
Az első szülesebb körű, röntgennel történt tüdőszűrés szerint a harmincas évek közepén a szilikózis gyakorisága, a teljes állományhoz viszonyítottan 6% volt és ezek az esetek is jellemzően a szolgálati kor végén, enyhe formában jelentkeztek. Ebben a tekintetben alapvető változást hoztak a háború utáni, „vas és acél országa” jegyében, szénecatákkal, munkaversennyel eltelt évek. Ebben a légkörben legkevésbé sem fordítottak figyelmet a súlyosbodó porviszonyokra, amelyek következtében az ötvenes évek közepén végzett felmérés szerint már a vizsgált bányászok egynegyede szenvedett szilikózisos megbetegedésben, ezen belül pedig a húsz évet meghaladó szolgálati viszonytal rendelkezők $\frac{3}{4}$ része volt beteg. Különösen megrázó volt azok helyzete, akik meddőközetben dolgoztak. Jellemző életútjuk szerint 13-15 év munkaviszony után rokkantsági nyugállományba kerültek, majd 2-4 nyugdíjas év után, 34-37 évesen meghaltak. Ez a tragikus helyzetkép az ötvenes évek végén sürgős intézkedést igényelt, amely nem is váratott magára. A tarthatatlan helyzet gyökeres megváltoztatást célzó intézkedések a problémakör valamennyi területét felölelték. Mivel a szilikózis nem gyógyítható és gyógyszeresen sem előzhető meg, a porártalom elleni küzdelem alapvető módszere csak a

²⁹ Vékény Henrik: A portüdő-megbetegedések műszaki prevenciója és ennek eredménye a Mecsek mélyművelésű szénbányáiban. In: Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Komló, 2000. 253.p.

porképződés műszaki prevenciója lehetett, éspedig a porképző anyagnak (szén, meddő) a bányaművelés minden fázisára kiterjedő nedvesítése segítségével. Részben orvosi, részben műszaki feladat volt a foglalkoztatottak állapotának visszatérő időszakos ellenőrzése (SI-szűrés), munkahelyeken a porterheltség rendszeres műszeres vizsgálata és nyilvántartása. Ezek együtt adtak lehetőséget a dolgozók irányított munkahelyi, azaz egészségi állapotuknak megfelelő telepítésére. Szervezeti intézkedésekre is sor került. Ezek közül kettőt kiemelve: létrejött a Bányászati Szilikózis Bizottság, amely a szilikózis elleni védekezés országos hatáskörű szervezőjévé vált, valamint megkezdte munkáját a Kutatási Osztályon belül a bányászati porvédelmi kutatóbázis, zömmel műszaki, részben orvosi tevékenységgel. Ez a bázis a kutatási jellegű feladatain túl, aminek finanszírozása nagyrészt központi forrásokból történt, szakmailag irányította a vállalati porvédelmi munkákat. A nagy elhivatottsággal végzett munka révén a bányászati tevékenységek mindegyikére kidolgozott porvédelmi eljárások a bányászati technológia szerves részévé váltak, amelyeknek folyamatos üzemi alkalmazását rendszeres ellenőrzések biztosították. Csupán felsorolásszerűen lássuk ezeket az eljárásokat:

- Meddővágat-hajtásban vízöblítéses lyukfúrás, vízfojtás, ködzáras robbantás, készletpermetezés
- Szénben haladó vágatban a szénpillér előzetes injektálása vízzel
- Fejtésekben injektálás rövid és hosszú lyukakkal
- Szállítópályákban automatizált vízpermetezés

Mint már említettük, a porvédelem alapvetően a leendő porforrások előzetes nedvesítésén alapul, a víznek azon sajátosságát kihasználva, hogy a szemcséket összetapasztja, így szállóképességüket megszünteti. A víz széleskörű, minden munkahelyre kiterjedő használatát mintegy 170 km hosszú bányabeli vízcsőhálózat tette lehetővé. A porvédelmi eljárások következetes üzemi alkalmazása folytán a bányabeli porviszonyok fokozatosan javultak. A javuló helyzetet pormérési adatokkal is alátámasztva, vágathajtásokban a porterhelés az ötvenes évekhez képest 1/6-ára, fejtésekben kevesebb, mint felére csökkent, ami természetesen a dolgozók porexpozíció-



A SI-veszélyeztetés változását bemutató index 1940-1990 között

jában és a szilikózis-szűrési adataikban is megmutatkoztak. A megbetegedés helyzetét mutató index, ha az 1950-es évek második felét 100-nak vesszük 1970-ben 60, 1980-ban 20, 1995-ben 1,4 volt, ami arra utal, hogy a szilikózis-veszélyeztetést mintegy 98 %-ban sikerült mérsékelni. Kijelenthetjük, hogy az egykoron sokak által joggal rettegett szilikózis megbetegedést úgy csökkentettük, hogy az a kilencvenes években csupán szórványosan és a legenyhébb fokozatban fordult elő.

ÖSSZEGEZŐ ÉRTÉKELÉS HELYETT

Ennek a tanulmánynak a megírására elsősorban az adott alkalmat, hogy a közelmúltban búcsúztunk a mecseki mélyművelésű szénbányászattól. Azok, akik még tanúi és részesei voltak e szakma utóbbi évtizedeinek úgy gondolják, hogy indokolt ez úton is emléket állítani a 200 éves helyi bányász kultúra részeként azoknak a rendkívüli bányabiztonsági nehézségeknek és az ezek elleni küzdelemnek, amelyek a kívülállókól, sőt néha még a más bányában dolgozó szakemberekből is, sokszor hitetlenkedést váltottak ki. **Tamásy István**, az elmúlt évtizedekben a mecseki szénbányászathoz szakmailag és érzelmileg szorosan kötődő bányamérnök visszaemlékezése alapján tanulságos felidézni **Stassen** belga professzor, neves bányamérnök szavait, amelyeket 1960-ban a magyar kormány felkért szakértőjeként mondott, miután bejárta a pécsi bányákat: „Kolléga, a látottak alapján csak egy tanácsot tudok adni, amint lehet, zárják be ezeket a bányákat”.³⁰

A mecseki bányák még további negyven évig dolgoztak. Ebben bizonyára szerepet játszottak a mögöttünk hagyott társadalmi rendszer gazdaság-politikai, esetleg politikai nézetei mellett, a méltányolandó szociál-politikai megfontolások. Mindezekon felül viszont azok a bányabiztonság területén elért eredmények is, amelyeket ennek a régiónak a szakemberei találtak ki, honosítottak meg és alkalmazták sikerrel. A mecseki bányák szakmai kultúrájának az elmúlt évtizedekben született produktumait semmilyen politikai akarat, vagy gazdasági kényszer sem helyettesíthette volna. Az ötven év előtti bányászat változatlan formában már nem volt folytatható. Napjainkat meghatározó új helyzetben, amelyet a versenyképesség dominanciája, a várható energialiberalizáció, az EU-integráció szabályoz, ezek az eredmények már kevésnek bizonyultak. Sajátos módon éppen azért, mert ilyen természeti viszonyok között az ember megvédhető ugyan és a szén is kitermelhető, de nagyon sokba kerül. Legalább egy nagyságrenddel többre, mint egyes versenytárs külföldi bányák esetében, és ez perdöntő szempont lett. A mecseki szénbányászattal a történelem malomkereke egyet fordult.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Búcsúzik a mecseki szénbányászat emlékülés előadásai. A mecseki feketekőszén-bányászat szerepe és jelentősége. Komló 2000. augusztus 29-30. Pécs, 2001.

³⁰ Tamásy... i.m. 2000. 225.p.

MÁRFI ATTILA

AZ ÚJ SZÍNHÁZPALOTA
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ FELÉPÍTÉSE
(1893-1895)

Amikor az 1871-ben megalakult Színügyi Bizottság 1880-ban úgy módosította alapszabályait, hogy ezentúl csak magyar színtársulatoknak adnak játszási lehetőséget. Az 1880. január 6-án megtartott ülésen többek közt fő törekvésüket így határozták meg: „A magyar színészet a nemzetiség, a nemzeti nyelv és általános műveltség terjesztése, másrészt a színigazgató és társulata megélhetésére és fenntartására közreműködni.”¹ Már akkor eldőlt; ha a városnak új színháza épül, annak nevében is kihangsúlyozzák a nemzeti jelleget. A Színügyi Bizottság azután döntött így, miután Julius Schultz személyében 1879-ben az utolsó német direktor társulata is befejezte a vendégszínházát. Igaz, Schultz még 1881-ben is kérvényezte társulata vendégszínházát, de a színházügyekért felelős testület a következő indokkal utasította el a német teátristákat: „A bizottság a magyar színészet állandósítását tűzte célul ki, s ennek értelmében az általa kibérelt színházban csakis magyar előadások tarthatók, s ha éppen ezen a hazai nyelv és nemzeti közművelődés előmozdítására szolgáló cél elérhetése tekintetéből hozott döntés szerint megengedhetőnek nem tartja, hogy az itteni színházban német előadások tarthassanak. Méltóztassék elutasítani, hogy német előadásokat sem az itteni színházban, de a fentebbi indokoknál fogva más helyiségben sem tarthat.” Ezzel a város kultúrtörténetében több, mint 150 éves múlttal rendelkező német színművészet véget ért. Lassú elhalásának oka a 19. században fokozódó mértékben jelentkező asszimiláció, amelynek következtében nézőközönségük fokozatosan csökkent. De fontos tényező még, hogy a nemzeti színjátszással ellentétben lassan elszigetelődtek az anyaországtól, s ennek következtében művészi fejlődésük is csökkent, és megszűnt a politikai színezetű támogatottságuk is.² Az hogy a színházat mégis fel kell építeni, pedig sokáig halogatták ezt a döntést, az 1886 áprilisában lezajlott tűzrendőri és rendőrkapitányi bejárás alkalmával dőlt el. Ekkor életveszélyessé nyilvánították a Mária utcai kőszínházat, s kapuit végleg bezárták.³ Bár ezt megelőzőleg is voltak elképzelések játszóhelyek biztosítására, főleg közös színiállomás és színikerület létrehozásán gondolkodtak, előbb Sopron, majd a többi nagyobb dunántúli város bevonásával.⁴ A helyi polgárok egyre erősödő igényét az új színház megteremtéséért először 1884-ben a *Pécs* című újság közvetítette Építsünk színházat című cikkében.⁵ Azután szinte folyamatosan foglalkozott a pécsi sajtó e kérdéssel, rendszeresen tájékoztat-

¹ Baranya Megyei Levéltár Pécs város tanácsának különkezelt iratai, 46. különksomó (továbbiakban BML Pécs város különiratai, 46. kcs.) 8911/1884.

² BML Pécs város különiratai, 46. kcs. 660/1881.; Márfi Attila: Színjátszás Pécsen az abszolutizmus idején. In: Színháztudományi Szemle 30–31. Kerényi Ferenc–Török Margit (szerk.) Budapest, 1996. 211-212.p.

³ BML Pécs város különiratai, 46. kcs. szám nélkül

⁴ BML Pécs város különiratai, 46. kcs. 6032./1874.

⁵ Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház felépítése. In: 100 pécsi évad. Bezeredy Győző-Simon István-Szirtes Gábor (szerk.) Pécs, 1995.12.p.



va a helyi lakosokat a színházi építkezésekről. Addig, amíg Thália új temploma fel nem épült, Somogyi Károly színigazgató saját költségén az egykori Kert (ma Dischka Győző) utcában, a Városi Tornacsarnok mellett 1887-ben épült nyári színkörében léptek fel a színészek.⁶ Így, ha ideiglenesen is, de biztosítani lehetett a színjátszás folyamatosságát városunkban. Még ugyanebben az esztendőben a leendő színház megteremtéséért megindult a majdnem egy évtizedig zajló küzdelem, amelynek főbb állomásait stílusosan öt felvonásra tagolhatjuk. Ennek a színház-létesítési, túlzás nélkül mondhatjuk, procedúrának első felvonásában a színházépítésre alkalmas telek kiválasztására került sor.

ELSŐ FELVONÁS – A SZÍNHÁZI TELEK

A színház felépítése része volt annak a városfejlesztési folyamatnak, építkezési hullámnak, amely során tulajdonképpen Pécs mostani arculata kibontakozott. A város fontos intézményei, hivatalai, köz- és magáncélú lakóépületei ebben az időszakban épültek fel. Ezért bizonyos szempontból nehéz feladatnak tűnt az alkalmas színházi telek kijelölése, hiszen figyelembe kellett venni, hogy ne terheljék meg nagyon a város pénztárát a költségek. Ugyanakkor központi helyen kellett feködni, s ilyen telket már nagyon nehéz volt találni ebben az időszakban. Ezért még a régi színházépület területe is szóba került, de kicsiny méretei miatt lemondtak erről a lehetőségről. A Mária utcai épületet végül is csak részben bontották le az 1890-ben elkezdődő munkálatok során, s falainak egy részét a mai bírósági palota felépítésénél hasznosították.⁷

A városvezetés ekkor a Majláth (a mai Kossuth) tér részben beépítetlen telkeit szemelte ki az Irgalmas Rend ajánlatát megvizsgálva.⁸ Az Irgalmasoknak a tér déli részén, a mai Konzum Áruház helyén két üzlethelyiségük is feködt, amelyek vételára viszont nagyon magas volt. De gondot okozott, hogy a nagy méretűre tervezett színház nem illett bele a Majláth tér akkor megkezdődő rendezési koncepciójába sem.⁹ Ekkor **Nendtvich Sándor** főmérnököt bízták meg azzal, hogy vizsgálja meg az irgalmasok másik ajánlatát is, ami az egykori Nepomuk (a mai Munkácsy) utcában fekövő gazdasági épületeket jelentette. Azonban sem a telkek nagysága, sem vételáruk nem felelt meg a kívánalmaknak.¹⁰ 1889-ben a Színügyi Bizottság eredményes tárgyalásait követően megtalálták az alkalmas színházi telket, a Király u. 16. számú régi Katonai Csapatkórház épületét és telkét kiszemelve.¹¹ A kórház épülete egykor dominikánus kolostor volt, s a rend megszűnését követően raktárként, katonai iskolaként, sőt bör-

⁶ Márfi Attila: A kert utcai játékszín története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. Vonyó József. (szerk.) Pécs, 1996. 126p.

⁷ Madas József: Pécs belvárosi telkei és házai. Pécs, 1978. 660-661.p.

⁸ Márfi Attila: Színház a Millennium tiszteletére. In: Baranya III. évf. 1990/1. Ódor Imre (szerk.) Pécs, 1990. 73.p.

⁹ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 164/1886 Az 1886. december 29-én megtartott közgyűlésen a testület úgy döntött, hogy a Majláth-téri telkekről lemond, helyette az Irgalmas Rend másik ajánlatát vizsgálják meg

¹⁰ A város, de maga Nendtvich is igen magasnak találta a felkínált 43 370 Ft vételárat, s ráadásul ezek a telkek nem központi helyen feködtek. BML Pécs város különiratai 46. kcs. 83/1887.

¹¹ BML Pécs város különiratai 46. kcs. 1310/1889.

tönként is hasznosították. Magáról az épületről már évtizedek óta tartottak a tárgyalások a város és a katonai tárca vezetői között, hogy a város tulajdonába kerülhessen. Ez a tulajdonlás viszont azt jelentette, hogy „a város szívében fekvő gócpontot meg kell szüntetni, az épület dísztelen és szépészeti szempontból sem megfelelő.”¹² A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a város közt létrejött szerződés értelmében ingyen városi tulajdonba kerülhet az elaggott épület, ha helyette egy modern csapatkórházat létesítenek. De a bontásnak is csak akkor foghattak hozzá, ha az új egészségügyi intézmény felépült, amely épületegyüttes helyéül a Xavér templom fölött, északra elterülő városi földtulajdon egy részét jelölték ki. Az új Csapatkórház épülete 1889-ben készült el **Ursits Lipót** és fia aradi építési vállalkozók kivitelezésében.¹³ A színházépítés csak 1893-ban kezdődhetett el, mert akkorra már megtörténtek azok az előkészületek, amelyek biztosították az építkezés anyagi és erkölcsi hátterét. Ezek közül az egyik legfontosabb feltétel, s egyben a színházlétesítés “második felvonása” is, az építkezési költségek megteremtése volt, amely igénybe vette a város, de a vármegye vezetését is.

MÁSODIK FELVONÁS – A SZÍNHÁZI ALAP MEGTEREMTÉSE

A város vezetői (tekintve, hogy számos építkezésük volt folyamatban volt) még akkora összeggel sem rendelkeztek, hogy az előkészületi munkálatokat finanszírozzák. A város pénztárát kimerítő nagyszabású beruházásoknál még a Farkas-Ratkó-féle alapítvány 2 000 forintját is felhasználták ideiglenesen, pedig ez eredetileg a színházépítést szolgálta.¹⁴ Az idő is sürgette az építőket, mert a színházépületet a milleniumi ünnepségek során kívánták átadni. Ebben a helyzetben a vármegye vezetőitől várhattak komoly anyagi segítséget, ugyanakkor számításba vették egy társadalmi gyűjtőakció és közadakozás lehetőségét is. Még 1889 januárjában kidolgozta a Színügyi Bizottság a színház javára történő gyűjtőakció tervezetét, amelyet a vármegye vezetése is elfogadott, sőt támogatott, s az egész vármegyére kiterjesztették a közadakozást.¹⁵ A gyűjtőakció azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, mert az így befolyt közel 8 000 forint csak elenyésző része volt a már akkor 250 000 forintra becsült építkezési költségeknek. Ráadásul az adakozásból a vármegye községei nagyon szerény mértékben vették csak ki részüket, mert összesen 544 Ft-ot gyűjtöttek össze a járási főszolgabírók.¹⁶

Ekkor Baranya vármegye vezetői komolyabb lépésre szánták el magukat, azaz készek voltak arra, hogy tetemes összeggel támogassák az építkezést, ha azonos súllyal szerepelnek az új színház vezetésében, mint a város vezetése. Ezért feltételül szabták meg, hogy az úgynevezett Építési és Színügyi Bizottságba a vármegye is annyi képviselőt delegáljon, mint a város közgyűlése. De kikötötték azt is, hogy a szín-

¹² BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 4/1886.

¹³ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei 62/1888. Pécs város különiratai, 12 400/1889.

¹⁴ A Városi Kórház építési költségeit fedezték ezzel, s ez az összeg csak 1891-ben térült vissza. BML Pécs város különiratai, 14 235/1891.

¹⁵ BML Pécs város különiratai, 26/1890.

¹⁶ BML Baranya vármegye alispánjának iratai, 212/1889.

ház elnevezésében a vármegye neve is szerepeljen, sőt a leendő épület homlokzatára tervezett címerben Baranya címer motívumait is szerepeltessék. Ennek fejében vállalták, hogy az építkezések megkezdésekor vármegyei pótdadót vetnek ki a költségek fedezésére.¹⁷ Ugyanis más pénzügyi kerettel nem rendelkezett a vármegye sem. De ez a kezdeményezés is kudarcra végződött, mert az 1890-től kezdődő és öt évre kivetendő vármegyei pótdadó ellen nagy volt a a zúgolódás, s nem akaródzott a képviselőtestületeknek külön adózni a “hazafias célra”. Egyedül csak Mágocs képviselőtestülete fellebbezett 1890 novemberében az újabb közteher ellenében.¹⁸ Igaz, ez elég is volt ahhoz, hogy a Belügyminisztérium kivizsgálta, majd felfüggeszse a vármegye határozatát. 1891 májusában pedig végleg leállították a szerintük amúgy is megterhelt falvak újabb adóztatását.¹⁹ Ezzel a vármegye színház-tulajdonosi lehetőségei szertefoszlottak, de továbbra is támogatták a maguk szerény anyagi eszközeivel és politikai befolyásukkal a megyeszékhely színház-alapítási törekvéseit. Nekik volt köszönhető például, hogy a város a helyi és országos pénzintézetektől komoly hiteleket vehetett fel, ezzel megteremtve a hőn áhított színház-építési pénzalapot.²⁰ Amely megteremtése után érkezett el a nagyszabású vállalkozás a “harmadik felvonáshoz”, azaz az építési tervpályázat kiírásához, illetve elbírálásához.

HARMADIK FELVONÁS – A TERVPÁLYÁZAT

Közben egy újabb koordináló testület alakult meg, a “Színház Felépítését Szervező Bizottság” **Sziebreich Ferenc** uradalmi főépítész, **Piacsek Gyula** városi építész és Somogyi Károly színingazgató részvételével.²¹ E testület 1890 májusában hirdette meg az országos tervpályázatot, amelynek sikeres lebonyolítását a Belügyminisztérium 120 000 ft-al támogatta.²² A jeligével ellátott pályázatokat 1890 novemberéig kellett leadni az építkezés fővédnökénél, **Jeszenszky Ferenc** alispánnál. **Ybl Miklós**, a Magyar Mérnök és Építész Egylet alelnöke jelölte ki a pályázatot elbíráló szakmai testületet, melynek élén **Czigler Győző**, a Budapesti Királyi József Műegyetem tanára állt. A tervpályázatra a következő, összesen hét pályamunka érkezett be:

1. Presens in Prefektum
2. Pártos és Lechner
3. „O” jelű pályázat
4. „S et L”
5. Seibreich Károly pályaterve
6. „Pro Patria”
7. „Próba” című pályamű.

¹⁷ BML Baranya vármegye alispánjának iratai, 212/1889.

¹⁸ Uo. 12 746/1890 és 2939/1893.

¹⁹ Uo. 2 224/1891 és 2 939/1893.

²⁰ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 44/1893.

²¹ BML Pécs város különiratai, 46. kcs. szám nélkül

²² BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 124/1890.

Két pályaművet tartott a szakmai bizottság különösen jól sikerültnek: Alaki hibáját leszámítva a Pártos-Lechner-féle tervrajzokat és az S et L szignóval ellátott terveket, amelyek alkotói **Steinhardt Antal** és **Lang Adolf** budapesti műépítészek voltak. E két legsikeresebb pályamű alkotóit ismét felkérték egy úgynevezett szűkebb pályázaton való részvételtre a megadott feltételek alapján.²³

Ennek eredményét 1892 januárjában hirdették ki, ismét a Steinhardt és Lang tervezőpáros munkáját kiemelve. A Lechner-Pártos-féle pályaművet 200 Ft tiszteletdíjjal jutalmazták.²⁴ A két pályamű elbírálásánál döntőnek bizonyult, hogy a Steinhardt-Lang kettős lényegesen kevesebb költségvetési összeget tüntetett fel az előkalkulációk során. Megint más kérdés, hogy ez az összeg több mint kétszeresére emelkedett az építkezés befejeztével. Az előzetes költségvetési számítások szerint a földmunkálatokra, valamint a kőműves, kőfaragó, bádogos, ács, szobrász és fém szakmunkákra 124 777 Ft-ot terveztek. Míg a belső díszítési eljárások és színpadtechnikai berendezések elvégzésére 84 000 Ft-ot kalkuláltak. Azonban a város súlyos anyagi gondokkal küzdött, s a színház létesítése számos, már elkezdett vállalkozástól is függött. Ugyanakkor továbbra sem nélkülözhatték a széleskörű felajánlásokat. Közvetlenül az építkezés megkezdése előtt újra megmozdult a város lakossága: a pécsi egyesületek műsoros esteket, bálakat szerveztek, amelyek bevételeit a színházi alapnak utalták át. A város virilisei pedig rendszeresen gyűjtötték a pénzadományokat a nemes célra.²⁵ Az egyéni felajánlásokat folyamatosan közölte a helyi sajtó is. Közülük fontos megemlíteni **Zelms György** építési vállalkozót, aki 5000 db téglát ajánlott fel, **Zsolnay Vilmos** pedig „egy szép majolica kutat” szándékozott felállítani az elkészült színház előtti téren.²⁶ Az utóbbira azonban nem kerülhetett sor a szűk terület és az élénkülő forgalom miatt. A város azonban nem feledkezett meg az ígéretről, s a neves gyáros halála után is igényt tartott a díszkútra Így fia, **Zsolnay Miklós** édesapja emlékét is figyelembe véve valósította meg az egykori felajánlást, de nem a színház, hanem az Irgalmasok temploma előtti téren.²⁷

A két műépítésszel még 1892 első felében megkötötték a szerződést, a következő évben befejeződtek az előkészületek is, s a nagyszabású munkálatok építési vállalkozóival is megállapodtak. Pécs város közgyűlésének 1893. június 19-i ülésén hirdették ki a versenytárgyalások eredményét: kőműves munkák Schlauch

²³ Ezek a feltételek a következők voltak: 1. A színház befogadó képessége az ezer főt ne haladja meg. 2. Az építkezés költségvetése ne lépje túl a 200 000 Ft-ot. 3. Az épület főtengelye a Király utcára függőleges irányban helyezkedjen el. 4. Az úgynevezett előszínpad 10 m hosszú és 8 m széles, míg a pót-színpad lehetőség szerint 6 m hosszú és 3 m széles legyen

²⁴ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 44/1893

²⁵ BML Pécs város különiratai, 5 218/1892.

²⁶ Jeszenszky Kálmán alszámvevő 1890. február 5-én tett jelentést a számvevőséghez eljuttatott adományokról: jelentésében feltüntette a színházi alap jelenlegi állását (7 722 Ft), s az újabb felajánlásokat: Pécsi Takarékpénztár 2 772 Ft 33 kr, Központi Takarékpénztár 1 993 Ft 22 kr, Pécsi Kölcsönös Segélyező Egylet 2 775 Ft 20 kr. A jelentés végén külön kiemelte Zsolnay Vilmos gesztusértékű felajánlását

²⁷ Bár a kút már 1912-ben elkészült, mégis csak 1930-ban került sor köztéri elhelyezésére. Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 139.p.

Imre pécsi építőmester, szobrászati és homlokzatszíntési eljárások Zsolnay Vilmos Kerámiagyára, ács munkák Csonka Imre pécsi ács mester, vas- és fémmunkálatok Rueprecht testvérek pécsi vállalkozása, bádogos munkálatok Hillebrandt Ferenc pécsi vállalkozó. A kőfaragó munkákra ekkor még nem jelentkezett vállalkozó, mint ahogy a belső kiképzési feladatok elvégzésére sem kötötték meg a szerződéseket.²⁸ 1893 tavaszára már minden készen állt ahhoz, hogy elkezdődhessen a "negyedik felvonás", a vállalkozás leglátványosabb, ugyanakkor legnehezebb szakasza, az építkezés lebonyolítása.

NEGYEDIK FELVONÁS – ÚJ SZÍNHÁZ ÉPÜL

A hőn áhitott építkezés 1893. június 3-án kezdődött el a régi katonai kórház lebontásával. Az építkezés szakfelügyeletével **Munczhardt Géza** városi főmérnököt bízták meg, ám részt vett az irányításban a tervezőmérnök páros is, havonta látogatva az épülő színházpalotát. A kőművesmunkák kivitelezője, azaz az építőmester pedig **Schlauch Imre** neves pécsi vállalkozó volt. Különösen nyáron folyt nagy ütemben a munkavégzés, a földmunkálat-alapozás és a falazások során, amikor szinte naponta közel ötszázan dolgoztak az épületen. November hónapban szervezési problémák miatt a tervezőmérnököknek többször is a helyszínen kellett irányítani az építkezést. A polgármesternek tett jelentésükben a fennakadásokért a pécsi iparosok tapasztalatlanságát hangsúlyozták, de ezek a zavarok igazából nem befolyásolták az építkezés menetét.²⁹ Olyannyira nem, hogy az impozáns épület 1893. december 9-én már tető alá került, s megtarthatták a színház bokrétaünnepét is.³⁰

Mivel az időjárás is kegyeibe fogadta az építőket, a következő év elején a külső vakolásokat és a tetőfedést is lehetett folytatni, s februárban már a belső szerkezeti elemek elhelyezése is elkezdődhetett. A fűtés bevezetésével pedig folyamatossá válhattak a belső díszítési munkálatok is. Igaz, 1894 májusában kisebb riadalom támadt a főfalak mentén jelentkező repedések felfedezésekor.³¹ Az előcsarnokban, az emeleti tágas előtérben, a pótszínpad és a cukrászda egyes falain észlelt jelenségek láttán a helyszínre siető építéspáros megnyugtatta az építőket, ugyanis ezek a repedések az épület mozgásának természetes velejárói voltak, s nem veszélyeztették az épület statikai állapotát. A kedélyek lecsillapodásával rendben folytak a munkálatok tovább, olyannyira, hogy **Aidinger János** polgármester **Wekerle Sándor** miniszterelnöknek 1894. július 19-én tett jelentésében a következőket írhatta: „Az új színház építése a végcél felé közeledik, amennyiben a tetőzet és a kupolák bádogfedése majd teljesen kész, a falazás már régebben elkészült, a vakolás rohamosan halad, úgy hogy már-már a díszítés és a belső berendezésekre kerül sor; a belső berendezés közül a fűtés, vízvezeték és világítás munkálatai már folyamatban vannak”.³²

²⁸ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyve, 68/1893.

²⁹ BML Pécs város különiratai, 46. kcs. 16 431/1893.

³⁰ Madas... i.m. 339.p.

³¹ Rauch János városi mérnök tett jelentést az észlelt rendellenességről, s rögtön értesítették Steinhardt és Lang mérnök urakat. BML Pécs város különiratai, 46. kcs. 7 978/1894.

³² BML Pécs város különiratai, 46. kcs. szám nélkül

Novemberre elkészült a színház fűtésberendezése, a színpadtechnikai eszközök beszerelésére pedig **Galló György** budapesti vállalkozóval kötöttek szerződést. A következő hónapban **Buday Béla** helyi iparos a páholyok és a karzat díszítését és aranyozását is elkezdhette. A szöllyék és a páholyok székeinek kárpitozására **Kremling Károly** kárpitosmester kapott megbízást, a színház bútorzatát **Hoffman Károly** pécsi bútorgyáros készítette el.³³ Olyan ütemben zajlottak az utolsó simítások, hogy tulajdonképpen már 1895 tavaszán megkezdheték volna az előadásokat, de az ünnepélyes átadást az új színházi évad megnyitásával is egybe kívánták kötni. Persze még így is volt tennivaló bőven. Ekkor szervezték meg a színházi tűzörseget, de újjá-választották a Színügyi Bizottságot is, s 1895. augusztus 31-én az "Ünnepélyes Rendező Bizottság" is létrejött a közelgő ünnepség megszervezésére.³⁴

A millennium tiszteletére felajánlott színházépület mintegy 1 150 nézőt tudott befogadni. Ebből mintegy 400 volt az állóhelyek száma a földszinten és karzaton. Azonban a földszinti állóhelyeket fokozatosan felszámolták a zenekari árok bővülésével, de a megmaradt területet is székekkel látták el. Ezeket az ülőhelyeket viszont úgy rögzítették, hogy könnyen mozdíthatók legyenek. A nézőtér ezen a részén ugyanis tánc- és sportrendezvényeket tartottak még a századfordulót követően is. A páholyok száma 42 volt, a földszinti és emeleti zártszékeken pedig 515 nézőt tudtak elhelyezni, az erkélyülésen, azaz a kakasülön, 27-en kaphattak helyet.³⁵

Ez a befogadóképesség folyamatosan csökkent a belső átalakítások miatt. Az épületen az átadást követően is akadt tennivaló, főleg a műszaki berendezések beszerelése és egyes díszítő eljárások voltak még vissza. Az eredetileg 2-250 000 forintra taksált összeg az évek során folyamatosan növekedett; 1896 végén a költségek megközelítették a 330 000 forintot, s a műszaki beruházások teljes elkészültével meghaladta a 400 000 forintot.³⁶ Az építkezéseken összesen 23 vállalkozó kapott megbízást, javarészt pécsi, vagy baranyai mesterek. A bonyolultabb műszaki szerkezetek elkészítését és beszerelését viszont fővárosi szakemberek végezték el.³⁷

Hasonlóan nagy gondot fordítottak az épület díszítésére is. Az impozáns színházpalotát díszítő szobrokkal kapcsolatban a városi tanács az alábbi igényeket támasztotta: „A szobrok csinosan készítve, műbeccsel bírók legyenek. Otromba alakatlan, aránytalan, s a hely méltóságának meg nem felelő alap gondolat nélküli szobrot át nem vétetnek. Általában a szobrok a színház jellegével harmóniában levő alap gondolat megtestesülései legyenek.”³⁸

³³ Pécsi Napló 1895. október 5-i ünnepi különszáma, 15.p.

³⁴ A testület elnöke Krasznay Mihály, elnökhelyettese Kindl József, tagjai Erreth Lajos, Schapringer Gusztáv, Krasznay Jenő, Schneider István, Pleininger Ferenc, Koszits Kamil, Fekete Mihály, Vaszary Gyula, Nagy Jenő és Lenkei Lajos voltak. BML Pécs város különiratai, 17 907/1895.

³⁵ Várady Ferenc: Színészet. In: Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1896. I. kötet 449-450.p.

³⁶ BM. Pécs város különiratai, 46. kcs. szám nélkül

³⁷ Márfi Attila: Pécs Színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886-1949). Budapest, 1990. 65-69.p.

³⁸ Romváry... i.m. 243.p.

A kivitelezést a Zsolnay Kerámiagyár művészgárdája végezte, de az eredetileg kőből tervezett szobrok pyrogránitból készültek el. Valószínű, hogy **Kiss György** szobrászművész nemcsak a kupolát ékesítő szárnyatlan Géniuszt mintázta meg. A két nőalak, a hármasszoborcsoport, s a timpanon-dombormű megalkotásánál a kerámiagyár képzőművészei is részt vehettek. Kiss Györgyön kívül egy osztrák szobrászművész neve is felmerült.³⁹ Bár a szakirodalom szerint a homlokzaton látható öt mell-szobor (**Vörösmarty Mihály, Erkel Ferenc, Csiky Gergely, Szigligeti Ede és Kisfaludy Károly**) is az ő műve, de ez sem bizonyítható egyértelműen. A színház egyéb épületdíszítő ornamensei viszont vitathatatlanul a gyár alkotóműhelyéből kerültek ki. 1895 őszére már semmi akadálya nem volt annak, hogy sor kerüljön a Pécsi Nemzeti Színház felépítésének utolsó, ötödik felvonására, az ünnepélyes évadnyitásra.

ÖTÖDIK FELVONÁS – AZ ÜNNEPI GÁLA

A várva várt ünnepi esemény előkészületeként **Kardoss Kálmán** főispán Budapestre utazott, hogy magas rangú vendégek meghívásával is emeljék az ünnepi gála rangját. Maga **Frigyes** főherceg is ígérte jelenlétét az október eleji avatásra. Már napokkal az 1895. október 5-re kitűzött megnyitó előtt nagy sürgés-forgás volt a városban: Somogyi színtársulata is ezekben a napokban érkezett meg Győrből, s lázasan készülődtek a premierre. Az ünnepélyes évadnyitó előtt egy nappal már zászlókkal díszítették fel a házakat, s a fővárosi vendégek különvonatát díszküldöttség fogadta.⁴⁰ A *Pécsi Napló* pedig ünnepi különszámot jelentetett meg a jeles alkalomra. A megnyitó napján az előkelő vendégek a város nevezetességeivel ismerkedtek, s ellátogattak a városházára is. A várva várt pillanat este 7 órakor következett be a zsúfolt nézőtér.⁴¹ Az ünnepi gálaműsor öt részből állt, s az új színház első önálló társulatán kívül részt vett ezen a cs. kir. 44. gyalogezred zenekara és a Pécsi Dalárda is.⁴² Az első felvonásban **Serly Lajos** erre az alkalomra szerzett ünnepi Megnyitó Zenéje csendült fel. Majd a második részben a Pécsről elszármazott író, **Váradi Antal** szintén erre az eseményre szerzett *Ébredés* című egy felvonásos drámai prólógját adta elő a színtársulat.⁴³ A harmadik műsorszámot, **Huber Károly**: *Fohász* című kórusművét a Pécsi Dalárda tolmácsolta a szerző vezényletével. A negyedik felvonásban **Dálnoki Lajos**: *Harag* című dramolettjét nézhette végig az ünneplő közönség. Nem hiányozhatott a kor sikerműfaja, az operett sem. Ezért az utolsó, ötödik fejezetben **Verő** (Haurer) **György**: *Szultán* című daljátékát szólaltatta meg Somogyi társulata. Az ünnepi premier természetesen

³⁹ Romváry... i.m. 243.p.

⁴⁰ A fogadóbizottságot a főispánon és a polgármesteren kívül Szily László alispán és a két törvényhatóság küldöttjei alkották

⁴¹ BML Pécs város különiratai, 17 351/1895.

⁴² Pécsi Napló 1895.október 5-i különszáma, 2.p.; Márfi: A Pécsi Nemzeti Színház felépítése, i.m. 21.p.

⁴³ A drámai prólógus mintegy történelmi látomásként vonultatta fel a város szellemi életében kiemelkedő szerepet játszó egyéniségeket. Így Váradi megidézte Szent Mór püspököt és az első hazai egyetem alapítóját, Nagy Lajos királyt is, de allegorikus jelentés-átvitellel megjelent e múlt idézésben az „Igazság”, a „Bölcsesség” a „Hit” és maga a „Történelem” is. A jelen eseményeit pedig a Költő és a Színigazgató alakja, s magasztos párbeszédei ábrázolták, ez utóbbi szerepkört természetesen maga a direktor Somogyi Károly játszotta el

a késő éjszakába nyúlott. A műsor pedig annyira sikeres volt, hogy egyes fejezeteit többször is megismételte a társulat.⁴⁴ Erre azért is volt szükség, mert sokan kiszorultak a színházból. A gálán a díszvendégek vettek részt, azaz a kormány képviselői, a helyi előkelőségek és természetesen jelen voltak a színház építői is. A kormány **Perczel Dezső** belügyminiszter és **Dániel Ernő** kereskedelemügyi miniszter képviselte.⁴⁵ Azok számára, akik "kint rekedtek" október 6-án és 7-én is ünnepi díszelőadást tartott a társulat újabb műsorszámokat is beiktatva.⁴⁶

A Steinhardt és Lang építészek tervezte színház átadása kétségkívül óriási esemény volt a városban.⁴⁷ Mert a színház nemcsak állandósította a színészetet Pécsen, hanem lehetőséget adott a város egyesületeinek, szervezeteinek és iskoláinak is, hogy rendezvényeket tartsanak benne. Méltán voltak büszkék a pécsiek a színházpalotára, s az átadást követően is hetekig ünnepi hangulat uralkodott a városban. Az október 21-én tartott városi közgyűlésen ismét felelevenítették a jeles eseményt a városatyák. Záróbeszédében Kardoss Kálmán főispán így emlékezett meg a színházavatóról:⁴⁸ "Egy epochális esemény folyt le városunkban, midőn két hét előtt a nagy áldozatok árán, s nélkülözések között emelt színházat megnyitottuk, s nemes rendelkezésének átadtuk."⁴⁹

A város óriási anyagi áldozatot hozott a színház felépítésekor. Persze akkor még nem tudhatták, a később többször is megtapasztalt tény, hogy ez a vállalkozás, a többi beruházásukkal ellentétben nem hoz anyagi nyereséget, sőt állandó beruházást, ráfordítást igényel majd. A színház városi tulajdonban állt, s a fenntartásokkal kapcsolatos kiadásokat Pécs költségvetéséből fedezték. Az átadást követően kialakult gyakorlat szerint minden évben műszaki karbantartást végeztek, hogy állagát így is kíméljék. Az elkövetkező évtizedekben sokszor megújult, változott, s nézőtere is csökkent, de minden egyes korszakban a kulturális élet központja maradt.

⁴⁴ Futaky Hajna: A Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertóriuma bibliográfiával (1895-1949) I. kötet Budapest, 1992. 19-65.p.

⁴⁵ A kereskedelemügyi miniszter azért volt jelen, mert ezen a napon avatták fel a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara palotáját is (Perczel Mór utca, a Katonai Kiegészítő Parancsnokság jelenlegi épülete)

⁴⁶ Az 1895 október 6-án adott ünnepi díszelőadás műsora: I. Serly Lajos: Nyitány, II. Váradi Antal: Prológ, III. Jókai Mór: Szigetvári vértanúk című színmű első felvonása, IV. Szigligeti Ede: Csikós című népszínművének első felvonása, V. Apotheozis "Nagy némaképlet, bemutatva a színtársulat összes személyzete által". Az 1895. október 7-én tartott ünnepi díszelőadás műsora: I. Serly Lajos: Nyitány, II. Váradi Antal: Prológ, III. Tóth Ede: Falu rossza című népszínművének első felvonása, IV. Szécsi Ferenc: Báránfyelhő című egyfelvonásos vígjátéka, V. Johann Strauss: Cigánybáró című operettjének első felvonása. Futaky... i.m. 19.p.

⁴⁷ Az építészpáros e sikeres pályamunkájának volt köszönhető, hogy amikor az új városháza felépítése a századfordulót követően ismét aktuálissá vált, őket kérték fel a tervrajzok elkészítésére

⁴⁸ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei, 145/1895.

⁴⁹ Uo. Igaz ebbe az örömben kritikus hang is vegyült, ugyanis a főispán a város kormánytámogatását nem tartotta kielégítőnek, szavai szerint: "Remélem, hogy az eddigi mostoha elbánást nem tanúsítják tovább a haladást, kultúrát akaró várossal szemben"

PAKSY ZOLTÁN

A PÉCSI ZSIDÓSÁG TÁRSADALOM-TÖRTÉNETE

Pécs újkori történetében – akárcsak sok más város esetében – jelentős szerepet játszott a zsidóság. Az alábbiakban e népcsoportnak a város társadalmába való beilleszkedését és abban betöltött szerepét próbáljuk meg röviden összefoglalni, a beköltözéstől a kiűzetésig.

A török távozása után Pécs városa 1692-ben fogadalmat tett, hogy területén csak katolikusok telepedhetnek meg, azaz bármely nem katolikus előtt a városba való beköltözés tiltva volt. A fogadalom eredeti, archaikus szövege a következőképpen hangzott: „Mi, Bíró, Tanács és Pécsi Város Boldogságos Istenszülő Szűz Mária és az egész mennyei szentek előtt ígérjük és fogadjuk, az mindanható Istennek, és azon hittel és fogadással kötelezzük megszeghetetlenül minden maradékinkat, fiainkat és leányainkat, hogy a mi pécsi városunkban, annak hostattyában és határiban, urasága alá vettett vagyonos vagy leendő minden nemű jószágiban semminemű Luthert, Calvinistát, meg hasonlott schismaticust, Arianiust, zsidót, pogányt és akár minémű néven nevezendő Római Apostoli szent hit ellen törekedőt és ellenkezőt állandó képpen közöttünk bé nem veszünk, és nem tartunk, és semmi képpen el nem szenvedjük.”¹

Ezzel Pécs, mint püspöki város vissza akart térni eredeti gyökereihez a százötven éves török uralom után. A szinte tisztán mohamedán Pécsre visszaköltözött polgárok akarták végleg kitörölni az elmúlt korszak emlékét és biztosítani a város (katolikus) keresztény jellegét. Ezt a fogadalmat azután majdnem minden évben, így 1780-ban, a szabad királyi várossá való kinevezés után is megerősítették, a kiváltságlevél 13. pontja tartalmazta ezt: „Amint eddig minden nem az igaz hithez tartozó ember a városban való letelepedéstől és polgárjog szerzéstől ki volt zárva, úgy a jövőben is érvényben marad a másvallásúaknak ez a kizárása.”²

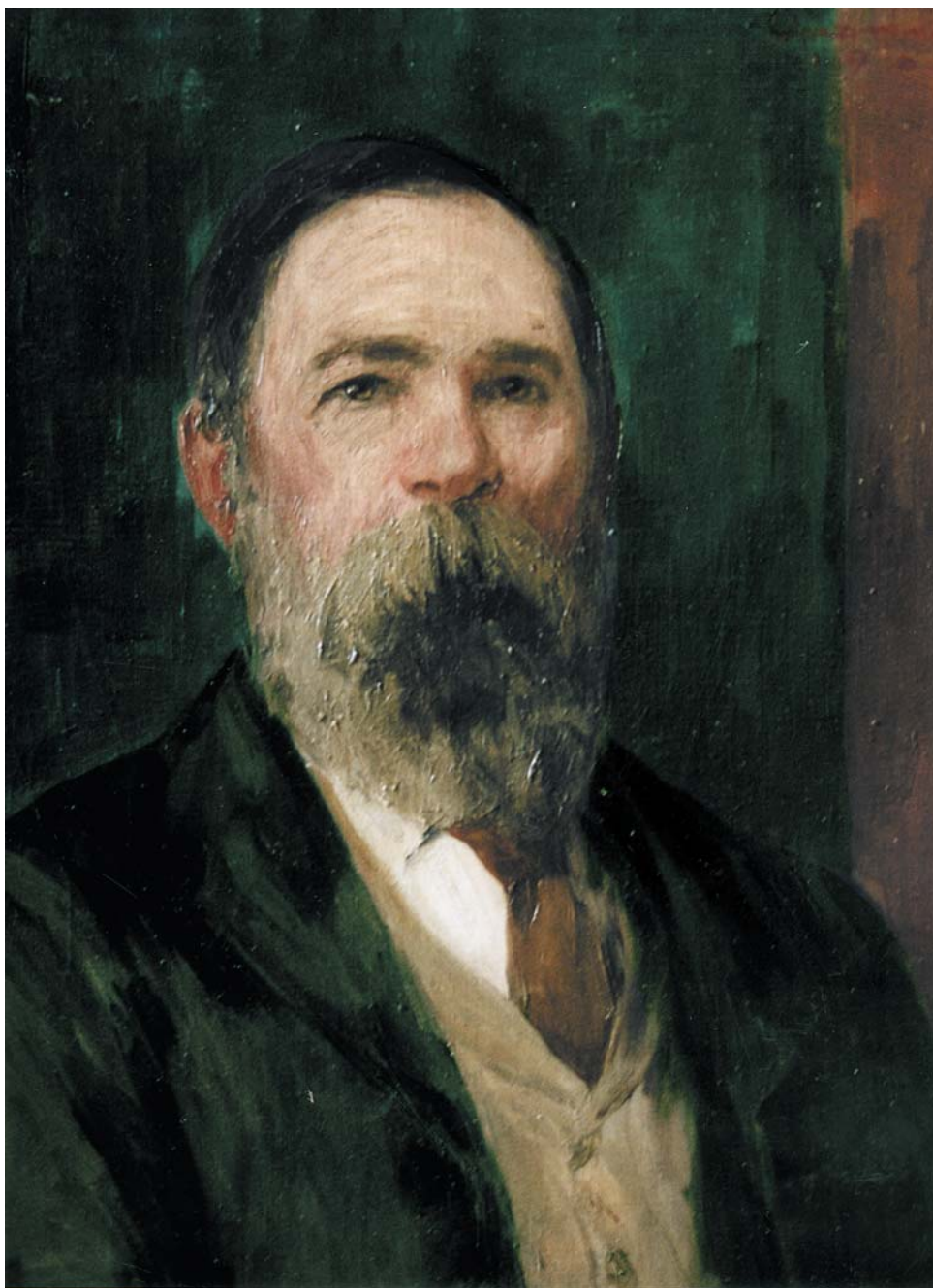
1780-tól, **II. József** liberális uralkodásának időszakában kezdődtek meg az első zsidó kísérletek a betelepülésre. Baranya megyében a 18. században messze az országos átlag alatti számban éltek zsidók. Az 1780-as és 90-es években történt zsidóösszeírások alkalmával a százegynéhány háztartásban 4-500 főt számoltak össze.³ Foglalkozásuk túlnyomó többségüknél a kereskedelem – házalás és felvásárlás – volt, csekély hányadnál a kézműipar.⁴ A megye területén elő zsidóság számára Pécs fontos kereskedelmi és piacközpont volt, ahol termékeiket értékesíthették. Ezért tettek kísérletet hamarosan arra, hogy a városban is megtele-

¹ Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből. Márfi Attila (főszerk.) Pécs, 1996. 109.p.

² Uo. 140.p.

³ 1781-ben 124 családban 584 főt, 1798-ban 136 családban 637 főt találtak. Lásd részletesen Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóságról a 18. századi összeírások alapján. In: A JPM Évkönyve. 39. Pécs, 1995. 135-142.p.

⁴ Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóság foglalkozásáról és jövedelméről. In: A JPM Évkönyve, 40. Pécs, 1996. 69-87.p.



Ismeretlen festő: Jánosi Engel Adolf

pedjenek. Ez azonban nem ment könnyen, a városi tanács sorra utasította el a kérévényezőket, akik közül azonban néhányan felsőbb fórumnál próbálkoztak, a terület királyi biztosához vagy a budai Helytartótanácsához fordulván.

A városokba való letelepülés jogát végül az 1840. évi XXIX. törvénycikk remtette meg, bár addig is volt rá mód, ha azt az adott város tanácsa engedélyezte. Mint láttuk Pécsen ez nem történt meg, a város vezetősége igyekezett a zsidó betelepülőköt távol tartani. Mindez elsősorban a céhes iparos és kereskedő polgárság érdekeit tükrözte, akik kiváltságukat és monopolhelyzetüket féltették a konkurenciaként megjelenő zsidóságtól.

Az első két betelepülő, **Fuchs Salamon** (Salamon Fux) és **Weismayer Márk** (Marcus Weismayer) családja végül 1788-ban gróf Széchenyi Ferenc királyi biztos engedélyével költözhetett be a városba.⁵ Ők voltak Pécs első zsidó lakosai, akiket a véglegesen feloldott tilalmak után tömegesen követtek hittársaik. Foglalkozásaikat (kereskedelem, kézműipar) az 1840-es évek reformtörvényei után egyre kevésbé védtek különböző tilalmak és korlátok. Ráadásul ezek legjövödelmezőbbek a városokban voltak, ezért ahogy lehetőségük nyílt rá, igyekeztek ott megtelepedni. 1846-ban már 44 lakossági joggal rendelkező családfő élt Pécsen, foglalkozásuk szerint 19 vásároszó és piaci árus, 3 terménykereskedő, 2 pálinkafőző illetve kimerő, 4 ruhakereskedő, 2 szabó, egy-egy régi holmi kereskedő, kalligráfus, sapkakészítő, pecsétnyomó készítő, metsző, valamint a főrabbi, a templomszolga és a temetkezési szolgálta, továbbá két özvegyasszony, akiket a gyermekeik tartottak el.⁶ Az 1860-as években meginduló nagy gazdasági fejlődés különösen kedvezett nekik és fordítva is igaz: a meginduló gazdasági fejlődésből nagymértékben vették ki részüket. A zsidóság városba áramlása az 1850-60-es évektől erősödött fel. Az 1840-ben letelepedett 22 fővel szemben 1857-ben már 585 fő élt a városban, 1869-ben 1623, 1880-ban 2244, 1890-ben 3124, a századfordulóra pedig számuk meghaladta a négyezer főt.⁷

Összehasonlításképpen elmondható, hogy az országos helyzet vegyes képet mutatott ezen a területen. Egyes nagyvárosokban, mint például Miskolcon, a zsidóság már 1850-ben 3944 főt számlált (a népesség 13,3%-a), Kassán 729 főt (5,6%), Nagyváradon 2906 főt (12,9%)⁸, míg Szegeden 1869-ben a lakosság 5,2%-a, Debrecenben 4,1 %-a volt izraelita.⁹ A város ellenállása tehát sokáig akadályozta a betelepülést, azonban ahogy lehetőség nyílt rá, gyors beáramlás kezdődött.

Az első világháború utáni időszakra érte el számuk Pécsen a legnagyobb arányt, 1920-ban 4292 főt, azaz a népesség 9%-t tették ki. Az 1920. évi népszám-

⁵ Történetüket ld. részletesen Cserkúti Adolf: Az első pécsi zsidók. In: Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. Szőnyi Ottó (szerk.) 1914. Pécs, 1914. 1-28.p.

⁶ Weisz Gábor: A pécsi izraelita hitközség monográfiája. Pécs, 1929.

⁷ Kovács Alajos: Pécs népessége. In: Magyar Statisztikai Közlemények, 1928. 4.sz. 353.p.

⁸ Csíky Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

⁹ A magyar városok statisztikai évkönyve. Thirring Gusztáv (szerk.) Budapest, 1912.

lálás adatai alapján döntő többségük magyarnak vallotta magát (4109 fő), illetve csekély számban németnek (148 fő).¹⁰

Foglalkozásukból és vagyoni helyzetükből fakadóan többségük a Belváros területén élt, illetve azon városrészekben, ahova vállalkozása kötötte. Pécs történelmi városmagjában, tehát a Belváros területén élt a zsidóság fele, ezzel a kerület népességének mintegy ötödét alkotva. Legnagyobb arányban a Rákóczi, Munkácsy, Felsőmalom, Irgalmasok valamint az ezekből nyíló utcák által határolt területen éltek.

A beköltözött zsidóság hamar alkalmazkodott azokhoz a lehetőségekhez, amelyeket Pécs kínált számára. A város a korszakban (tehát nem a későbbi szocialista értelemben) iparvárosnak volt tekinthető, s ez különösen kedvezett a vállalkozó polgárságnak. A kereskedő és iparos tevékenységet űző zsidó kispolgárságból már a dualizmus idején kiemelkedett néhány nagyvállalkozó.

Példa erre **Engel Adolf**, aki az egyik legsikeresebb karriert futotta be. Házalással és batyus kiskereskedéssel kezdte, majd 1853-ban fakereskedést, két évvel később szénraktárt és szénkereskedést nyitott. E tevékenységek már jóval jövedelmezőbbnek bizonyultak, mert 1860-ban nagy telket vásárolt a városban (Czindery-kert), ahol gőzfűrésszel üzemelő parkettagyárat alapított. A város egyik jómódú, köztisztelőben álló tagjává vált, eredményeképpen nemesítést és birtokot is kapott.

Pécs legjelentősebb üzemei és vállalkozásai közül sok a 19. század utolsó évtizedeiben már létezett és működött. Ilyen volt a Zsolnay-gyár, Hamerli kesztyűszabászata, a Littke-féle pezsgógyár, Angster orgonagyára, a sörgyár, a Taizsnyomda, a rézáru gyár, a gépgyár és természetesen külön kategóriát jelentett a legnagyobb foglalkoztató, a Duna Gőzhajózási Társaság, mint nem helyi alapítású nagyvállalat. E nagyvállalkozók sorába emelkedett ebben az időszakban néhány sikeres polgár is a zsidóságból. Példaként az Engel-családon kívül említhető a téglagyáros **Deutsch-család**, melynek feje **Deutsch Zsigmond** ügyvéd és gyáros 1928 és 1940 között az izraelita hitközség elnöke is volt.¹¹ Rajtuk kívül jelentős közéleti, gazdasági szerepet töltött be a századforduló idején **Mende Lajos** megyei főorvos, **Kaufer Mór** a Pécsi Közkórház igazgató főorvosa, a bankvilágban nagy karriert befutott Ullmann-család pécsi ága, **Ullmann Mór** orvos és fia, **Ullmann Károly** kereskedelmi tanácsos, a Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, városi törvényhatósági tag. A két világháború közötti időből **Róth Sándor** a bőrgyár vezérigazgatója, egyben törvényhatósági bizottsági tag, **Forbát Arnold** a sörgyár vezérigazgatója, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, több pécsi bankfiók felügyelő bizottságának vagy igazgatótanácsának tagja, **Wallfisch Pál** gabonakereskedő, a kamara alelnöke, több rt. igazgatótanácsának tagja, egyben szintén önkormányzati képviselő, **Tausz Gyula** bankár, a bőrgyár, a Sopiane gépgyár igazgatótanácsi tagja emelhető ki, de a sort még lehetne folytatni. Ők a gazdasági élet reprezentánsai voltak, a közélet szereplői közül e korszakból megnevezhetjük **Lenkei Lajos** újságíró, a Pécsi

¹⁰ Az 1930. évi népszámlálás. In: Magyar Statisztikai Közlemények 96. kötet, IV. rész. Budapest, 1936. 40-60.p.

¹¹ T. Mérey Klára: Baranya megye ipara (1850-1914). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.). Pécs, 1999. 27.p.

Napló szerkesztőjét, **Pauncz Lipót** orvost, akit a városi törvényhatósági bizottság örökös tagjának választott, **Schwarz Vilmos** városi főorvost, **Nemes Vilmos** ügyvédet, a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökét, kormányfőtanácsost, stb.¹² A fenti pozíciók és státuszok mutatják a zsidóság beágyazódását mind a helyi, mind a szélesebb társadalomba. Azok a szűk rések, melyek a 19. század elején számukra adottak voltak a megélhetésre, a század folyamán egyre szélesedtek, egyben irányt is mutattak az érvényesülést jelentő lehetőségek felé. A keresztény társadalom által fel nem ismert, elutasított vagy betölteni képtelen és ezért nyitva hagyott pórusok voltak ezek. Ilyen volt például a 19. században a mezőgazdasági termények kereskedelme, mely a házaló kiskereskedésből nőtte ki magát, de nem véletlen soraikban az orvosok nagy száma sem, hiszen ez volt az első diplomás végzettség, melyet már II. József korától megszerezhettek, így körükben ennek a hivatásnak jelentős hagyománya alakult ki.¹³ Mint **Schweitzer József** a Pécsi Izraelita Hitközség történetéről írott könyvében említi, 1923-ban a pécsi egyetem orvosi karán végzett 65 fő közül 53 zsidó vallású volt, de még 1925-ben is, lévén, hogy az egyetem vezetősége rugalmasan kezelte a numerus clausust, a 680 hallgatóból 299 fő volt zsidó vallású.¹⁴ Az 1930-ban összeállított egyetemi hallgatói statisztika szerint Pécssett az izraelita hitfelekezethez tartozott az orvosi kar 315 diákja közül 54 fő, a jogi kar 705 hallgatója közül 61 fő, a bölcsészkar 159 hallgatójából pedig 22 tanuló.¹⁵

Az 1930. évi népszámlálás megmutatja a zsidóságnak az egyes fontosabb foglalkozási ágak között való megoszlását Pécssett. E szerint az izraelita felekezethez tartozott 2127 kereső személy, akik közül legtöbben a kereskedelem és hitelélet alkalmazotti beosztásaiban dolgoztak (886 fő), mellettük jelentős csoportot alkottak az önálló kereskedők (419 fő) és az önálló iparosok (261 fő). Értelmiségi hivatást űzött 168 személy, a különböző ipari üzemekben és gyárakban kisebb részt munkásként, nagyrészt tisztviselőként pedig 326 fő dolgozott.¹⁶

Ezekből a számadatokból látható, hogy Pécs esetében is az a helyzet alakult ki, hogy a zsidósághoz hagyományosan kötődő ágak körében dolgozott a keresők túlnyomó többsége, elsősorban a kereskedelem és a hitelélet területén, mint alkalmazott vagy önálló tulajdonos. Gyakorlatilag elhanyagolható az agráriumból élők aránya, ami következett abból is, hogy ez Pécs esetében egyébként is csekély jelentőségű ágazat volt. Hasonló a helyzet – a városban egyébként nagyobb súllyal bíró – bányászat esetében is. Az adatsor összevontan kezelte a közszolgálatban dolgozó és a szabad foglalkozást űző tisztviselők és értelmiségiek körét, pedig ez a zsidóság esetében fontos választóvonal volt. Ugyanezen népszámlálás azonban bepillantást enged e csoport részletezésébe is. E szerint Pécssett 502 állami, vármegyei vagy városi tisztviselő dolgozott, közülük mindössze öten tartoztak az izraelita felekezethez,

¹² Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966.; Weisz Gábor: Látogatás a pécsi zsidó sírkertben. Pécs, Chevra Kadisa, é.n.

¹³ Radnóti... i.m. 1996. 69-87.p.

¹⁴ Schweitzer... i.m. 1966. 99-100.p.

¹⁵ A magyar egyetemi hallgatók statisztikája, 1930. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1931.

¹⁶ Az 1930. évi népszámlálás... i.m. 1936. 40-60.p.

a 142 bíró és ügyész közül négyen, a 261 tanár és tanító közül pedig ugyancsak öten. Ezzel szemben a város 139 ügyvédje közül 43-an, a 147 orvos közül pedig 41-en vallották magukat a zsidósághoz tartozónak, tehát a fent említett 168 értelmiségi fele az orvosi és az ügyvédi hivatást gyakorlók közül került ki.¹⁷

Az adatokból jól látható a cezúra, amely az állami alkalmazás, azon belül is főleg a tisztviselői állás és az egyéb értelmiségi hivatások között húzódott. Ez a pálya még az 1930-as években is gyakorlatilag zárva volt a zsidóság előtt. Ezzel szemben a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon számuk messze meghaladta a népességen belüli arányukat. A gazdasági felemelkedés előnyeit kihasználva a polgárosodott új generáció már más hivatásokban jelent meg, részben feladva a hagyományos szakmákat. Összefoglalva, a zsidóság foglalkozási elhelyezkedése a pécsi társadalomban főleg az önálló kereskedések és iparos műhelyek tulajdonosi illetve alkalmazotti körében, valamint a nagyobb vállalatok tisztviselői, hivatalnoki és szakember gárdájában volt megfigyelhető. Ezek mellett megjelentek az egyes szabadfoglalkozású értelmiségi hivatásoknál, legnagyobb mértékben az orvosok és az ügyvédek között.

Jól látható mindebből, hogy Pécssett a zsidóság megtalálta helyét az alapvetően konzervatív beállítottságú városban. Bekapcsolódtak a közélet rendezvényeibe, képviselőik megtalálhatóak voltak a különböző polgári szervezetek tagjainak és vezetőinek névsorában. A példák sorában említhetjük a Pécsi Kereskedők Testületét, melynek vezetőségében foglalt helyet **Fürst Gyula** és **Greiner József** (utóbbi Deutsch Zsigmond távozása után vált a hitközség elnökévé), a Pécsi Háztulajdonosok Szövetségét, melynek ügyvezető elnöke **Sárkány Ármin** ügyvéd volt vagy a Pécsi Polgári Casinót, melynek tagjai között és vezetőségében is képviseltették magukat. A zsidóság létrehozta saját társadalmi szervezeteit is, követték például azt a társadalmi hagyományt, hogy a közismert és befolyásos férfiak feleségei szintén vállaltak bizonyos közéleti szerepet. Így találunk ismerős neveket a város életében tevékeny szerepet játszó Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet vezetőségében, **Deutsch Zsigmondné** és **Róth Sándorné** személyében.

Ezt a beilleszkedést a későbbiekben sem zavarta meg nagyobb incidens, a két világháború közti időszakban, a háborút megelőző években sem történt jelentősebb antiszemita megmozdulás.¹⁸ 1939-ben azonban már megváltozott a helyzet. A parlamenti választásokon a köznyelvben csak második zsidótörvénynek nevezett rendelet értelmében kizárólag azon zsidónak minősülő személyek élhettek választójoggal, akik a törvény egyéb határozatai mellett írásban kinyilvánították (elismerték), hogy az 1939. évi IV. törvénycikk hatálya alá esnek, azaz zsidónak minősülnek. Ezt írásban kellett megtenniük egy előre gyártott formanyomtatványon, a polgármesternek címezve, az alábbi szöveggel: „Alulírott (név) ezennel elismerem, hogy az 1939. év IV. törvénycikk értelmében zsidó vagyok.” (Szül. hely, idő, szülők

¹⁷ Az 1930. évi népszámlálás... i.m. 1936. 102-120.p.

¹⁸ Leszámítva kisebb csoportok mozgolódását, mint például az ÉME rendbontásait a parlamenti választások idején. Ezeket azonban a hatóságok általában a törvényi előírásoknak megfelelően kezelték

neve, foglalkozás.).¹⁹ Ezen kötelezettségének 1905 fő tett eleget, számszerűen megállapítható ebből – a törvény által meghatározott (faji) keretek között – a város választójoggal rendelkező zsidó népességének aránya.²⁰ Az alábbi táblázatban e csoportból 1780 személy összegzett adatait látjuk, a foglalkozási kategóriákat születési adataikkal párhuzamba állítva.

SZÜLETETT	1880 előtt	1881-1890	1891-1900	1901 után
kereskedő	83	60	66	47
magántisztviselő	33	44	49	92
cégvezető	17	22	7	7
kisiparos	33	42	42	57
kiskereskedő	13	8	3	6
ügyvéd	6	6	11	24
orvos	13	6	16	12
állami alkalmazott	26	10	5	5
munkás	3	6	2	5
háztartásbeli	268	179	149	127
egyéb	39	38	35	58
ÖSSZES	534	421	385	440

Kereskedő az önálló üzlettel bíró tulajdonost, a magántisztviselő valamely nem állami kézben lévő vállalat alkalmazottját jelenti. A cégvezető saját vagy más magánszemély(ek) tulajdonában lévő cég vezetője (akár például egy bank), a kiskereskedő szatócs vagy piaci árus, vásároló, míg az egyéb kategória alatt az ismeretlen, be nem határolható vagy a fentiekhez nem tartozó keresőket értjük.

A táblázatban a két korszélsőség az 59 évnél és a 29 évnél idősebbek, tehát mindkettő elvileg keresőképes korosztály. A már megismert foglalkozási megoszláson kívül néhány más tendencia is megfigyelhető a táblázatból. Jól igazolható az említett generációs foglalkozás-váltás a zsidóságnál, a felemelkedő kereskedő polgárság gyermekeit értelmiségi, szakmai pályákra igyekszik terelni. Látható, hogy a hagyományos foglalkozásként űzött kereskedelem és kiskereskedelem visszaszorul, helyére kerül például a magántisztviselői pálya, amely a fiatal generációnál csaknem háromszor gyakoribb, mint a legidősebbnél. Ezt két okkal is lehet magyarázni. Egyrészt gyakori jelenség lehetett a családi kapcsolatokon alapuló elhelyezkedés a felemelkedett zsidó tulajdonú vállalatoknál, másrészt egyéb gyarapodó vállalatok és üzemek is igényelték a szaktudást, ahol a képzett szakemberek

¹⁹ BML Pécs szabad királyi város központi választmánya iratai, 1939.

²⁰ BML polgármesteri iratok, 155/1940.

könnyen el tudtak helyezkedni (tervezés, számvitel, közgazdasági, jogi szakértelem, stb.). Hasonlóan emelkedő arányt figyelhetünk meg az ügyvédekénél is. Egyértelmű a csökkenés az állami alkalmazottak körében. A dualizmus liberalizmusában még volt lehetőség – az állami, vármegyei, városi hivatalnoki pályák mindenkor meglévő zártsága mellett – állami alkalmazásba kerülni (MÁV, posta, hadsereg(!), stb.). 1920 után azonban ezek a kapuk sorra bezárultak, az állami alkalmazás feltételei nehezedtek, gondoljunk többek között a numerus claususra, mely törvény már a felsőfokú tanulmányok kezdetén korlátokat próbált vonni. A jogi egyetemet végzettek számára így csak az ügyvédi hivatás maradt, míg az orvosok száma a fent említett okoknál fogva nem mutat emelkedő tendenciát.

Egész más terület a nők, ezen belül a háztartásbeliek helyzete. A táblázatból az olvasható ki, hogy míg az ötven éven felüli nők fele háztartásbeli, addig a 29-39 éves korosztálynak már csak a negyede az (ezt az arányt nem befolyásolja a hajadonok esetleges száma, hiszen ők szintén háztartásbelinek minősültek). A jelentős csökkenés arra utal, hogy egyre nagyobb arányban kezdtek el dolgozni.

Megemlíthető még a kisiparosok emelkedő száma, mely vélhetőleg a városba áramlással és a letelepedéssel vonható párhuzamba.

A történet mindezek után tragikus gyorsasággal ért véget. A háború kitörése után az események Pécssett is követték az országos forgatókönyvet. A zsidóság sorsa 1944-ben teljesedett be, ahogy az ország egész területén, Pécssett is a német megszállás következményeként. A pécsi gettó felállítását és feltöltését 1944 májusában kezdődött meg és június végén fejeződött be. Ide szállították a városi polgárságot, valamint a pécsi járásban összegyűjtött személyeket, összesen mintegy 3400-3500 főt, akikhez még hozzá kell számolni a korábban munkaszolgálatra hurcolt mintegy 775 főt.²¹ A gettó a Bánffy Dezső (Mártírok útja), Vas Gereben, Kassa, Szilágyi Dezső, Tompa Mihály utcák által határolt terület volt. A város, akárcsak az ország, teljes passzivitással fogadta a deportálást. Városi hatóság, köztisztviselők azonban e tevékenységben nem vettek részt, azt német SS katonai egységek és a fővárosból irányított magyar csendőri alakulatok végezték. A deportáló vonatok július 4-én és 6-án indultak el célállomásukra, Auschwitzba. Csaknem valamennyien elpusztultak, a visszatérők aránya nem haladta meg a tíz százalékot.²²

²¹ Schweitzer... i.m. 1966. 146.p.; Krassó Sándor: Adatok a pécsi zsidóság pusztulásáról. In: Emlékezz! Emlékkönyv a pécsi-baranyai zsidóság deportálásának 50. évfordulójára. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.84.p.

²² A pontos szám nem ismert, a deportálásból hazatértekhez számítandók a munkaszolgálatból hazatértek, együttes számuk négyszáz körül lehetett, ennyit említ Krassó Sándor tanulmányában. Krassó... i.m. 83-84.p.

A HAMERLY-HÁZ TÖRTÉNETE

Pécs városát a török 1543-ban ellenállás nélkül foglalta el. A város a 143 éves török uralom alatt teljesen keleti jelleget öltött. A magyar lakosság szinte teljesen kiszorult a fallal körülvett városból, s jobbára a falakon kívül a Tettyétől délre telepedett le. A belvárosi lakóépületekbe török, görög, kereskedők, bosnyákok, s nagy számban szerb martalócok telepedtek be. A keleti jelleget nemcsak a házakban kialakított üzletek, az utcákra épített bazárok, a színes keleti viseletben sürgő-forgó lakosság határozta meg, hanem a törökök építő-, átalakító munkája is. Az új tulajdonosok ugyanis a régi házakat meghagyták, de ízlésüknek megfelelően átalakították, fából keleti hangulatú emeleteket húzva rájuk, sűrű rácsos ablakokkal ellátva.

A város utca és térhálózata a középkori állapotokhoz képest a török időkben, de később sem módosult lényegesen. Pécs belvárosában, amely tulajdonképpen a régi várossal azonos, ma is a hajdani utcák nyomvonala maradt meg. A **Haüy**-féle 1687 körül készített helyszínrajz Pécszet közvetlen a töröktől való visszafoglalás után mutatja be, lényegében azonban a középkori állapotot tükrözi. Ezt a helyszínrajzot a mai térképekkel összevetve, az láthatjuk, hogy azok majdnem teljesen fedik egymást. A várost egy hosszanti és egy haránt utca szeli át, ami a területet négy egyenlő részre osztja. Szinte természetes, hogy a két utca kereszteződésében alakult ki a Fő tér, a város központja, a mai Széchenyi tér helyén.

Pécszet már 1664-ben megpróbálta **Zrínyi Miklós** seregei élen visszafoglalni a töröktől, a várat azonban nem tudták bevenni, annak ellenére, hogy sikerült magát a várost felgyújtaniuk. A veszteség óriási volt, az épületek megrongálódtak, leégtek. A város második jelentős vesztesége az 1686-os évben volt, mikor Kapronca kapitányának, **Makár János** alezredesnek, kétízbeni támadását kellett a lakosságnak elviselnie. Makár horvát katonái, dúlva, fosztogatva, gyújtogatva vonultak végig a városon, s ugyan a várból kicsapó törökök elűzték őket, a kár mégis jelentős volt. Még ugyanez év október 17-én ért a város alá **Bádeni Lajos** gróf felszabadító serege, akit viszont már a török fogadott teljesen felégetett várossal, hogy a hideg őszi időben a vár ostromlóinak ne legyen hajléka. A tragédiát Bádeni Lajos tovább tetézte a törökök városon kívül lévő egyetlen vízforrásának felrobbantásával, ami ugyan az eredményt meghozta, a török október 22-én a várat feladta, viszont a város víz nélkül maradt.

Pécs szörnyű állapotban szabadult fel a török elnyomás alól. A város romokban hevert. **Vecchi** gróf, a városparancsnok mindent hadizsákmánynak nyilvánított, s amit csak lehetett magának vindikált. Jellemző rá, hogy a dzsámik kupolájáról még az ólomlemezeket is leszedette. A meghódított lakossággal, jórészt magyarokkal, pedig mit sem törődött. A város ostrom utáni képeről két nagyon fontos dokumentum maradt fent. Az egyik **Joseph de Haüy** hadmérnök 1687 táján készített rajza, ami meglehetősen pontossággal tünteti fel a város-, és várfal mellett a város utcahálózatát, a török építményeket. A másik jelentős forrás, egy 1687-es megyei



összeírás, mely Péccsel is foglalkozik. Ez az összeírás tartalmazza a város ép és romos házait és az azokkal kapcsolatos legfontosabb információkat. A súlyos veszteségek ellenére több épület is sértetlen maradt, vagy sérülése nem volt számottevő. Ezek között két kétemeletes és négy egyemeletes épület is volt. A megmaradt házak közül 20 kőből, 22 sövényből és 21 fából épült. Egyszobás épület 26, kétszobás 19, háromszobás 17, négy, vagy több szobás 13 volt. Az épületek közül kettő-kettő cseréppel illetve léccel volt fedve, 5 szalmatető és ötvenöt ház zsindelyes volt. Egy részük még ma is áll, ugyan alaposan átépítve, új homlokzattal, tetővel. Ilyen például a Király utca 17. sz. egyemeletes épület, ami az ostromot is szinte sérülés nélkül vészelte át. Akkoriban ez szolgált a királyi komisszárius szállásául.

A mai Király utca 5. sz. alatti telken már 1695-ben egyemeletes ház állott, ami az összeírásban 130. számon szerepel. Az épületet **Pávics Ignác** építette valószínűleg a város felszabadulása után nem sokkal. A telken állt egy másik jórészt lepusztult romos épület, melyben három ez idő tájt még használható műhely is volt. Pávics 1710-ben, a nagy pestisjárvány évében a romos épületet és a műhelyeket lányaira, az új egyemeletes épületet pedig fiára hagyta.

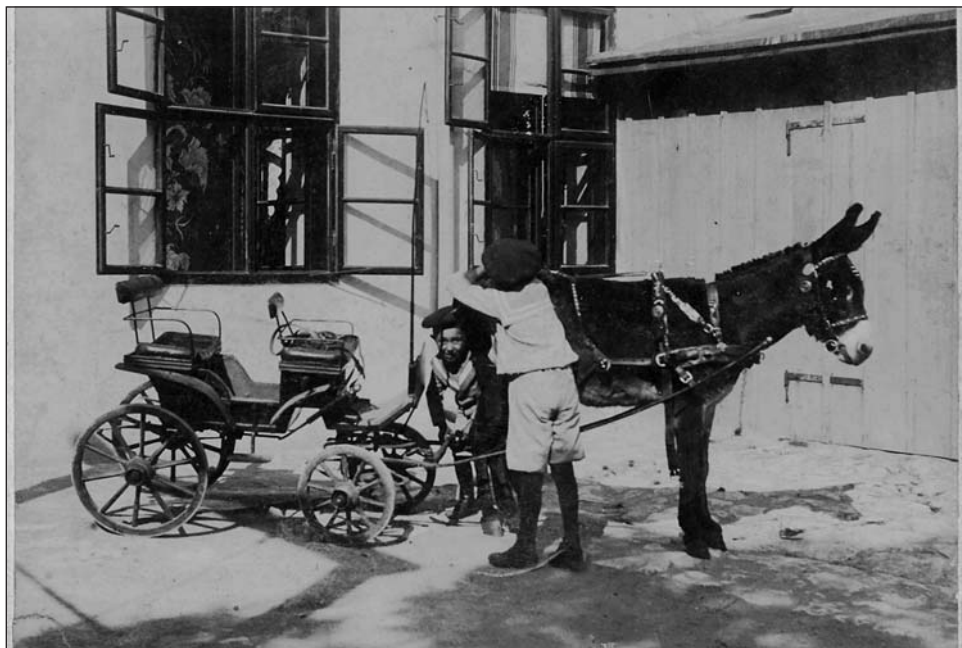
Pávics Ignác, Baranya vármegye helyettes alispánja 1705-1710 között. Fiai: Mihály főszolgabíró, Pál és Antal vármegyei nemesek.

Érdekes az 1712-es összeírás, mely 24. számon tartja nyilván a romos épületet, melynek tulajdonosai a Pávics testvérek, s 22. számon az emeletes házat, melynek tulajdonosaként Pávics Józsefet jelöli meg. Ezek szerint Pávics Ignácnak még egy gyermeke lehetett. Az 1722. évben a telekkönyv 256. számon tartja nyilván a területet, melyen ház és kert van. Tulajdonosok a **Babich** örökösök. Hogy hogyan került kezükre a telek, örökösödés, házasság vagy vétel útján erre nincs adat. Az utcát, melyen a telek állt Ofner Gasse-nak nevezték akkor. Arról nem kerül említés, hogy mindkét épület áll e még. Öt évvel később, 1727-ben, a az összeírás 159. 160. számon a **Kakicsics Márkus** szűcsöt és **Szindcsak János** aranyművest említi, mint az itt álló épület tulajdonosait. Feltehető, hogy a régi három műhelyből még kettő állott, s a fenti mesterek használták is őket, s ugyanakkor az új egyemeletes épület is állhatott mellettük, amiről az összeírás hallgat valami okból. Ezt a feltevést látszik megerősíteni az 1734. évi összeírás. Itt már ismét két épületet említenek a telken, 196. számon **Borbás Sándor** gombkötőt, aki feltehetőleg az egyik még akkora is megmaradt műhelyt bírta, s 12. számon **Babics Ignácné**-t, aki az emeletes épületet volt. Az **1737-es** összeírás 311. számon Borbás Sándort, mint tanácsbéli polgárt tartja számon, míg a telek másik felén álló ház már 309. számon **Horváth Dániel** alispán tulajdona. Horváth Dániel de Megyefa előbb vármegyei perceptor, majd I. alispán. Apja, **Horváth Péter** részére 1699-ben állítottak ki nemeslevelet Bécsben, ő maga a vármegye nemesei közé 1732. május 22-én 52. számon vétetett fel. Megyefalvai előnevét 1738. december 23-án adományozta az uralkodó, ugyancsak Bécsben. Leánya, Klára **Jeszenszky János**, Szigetvár őrparancsnokának felesége lett. 1748-ban a műhelyrész tulajdonosa még mindig Borbás, a ház viszont **Gormon Illés** nevére van bejegyezve. 1752-ben 225. számon özvegy **Borbás Sándorné** gombkötő lépett a férje örökébe, mint tulajdonos. 1764-ben 25. számon **Fekete József**-é a volt Borbás-féle tulajdonrész, míg 24. számon a bejegyzés egyszerűen csak Jeszenszky ház. Ez utóbbi érthető is lenne, mármint, hogy öröklés útján került a Horváthoktól a Jeszenszkyek birtokába, de zavaró, hogy közben, Gormon Illés is szerepelt, mint tulajdonos. 1768. december 16-i állapot, a Pécs városi tanácsülési jegyzőkönyvek alapján, miszerint a tulajdonos még mindig Fekete József. 1771. október 28-án a volt Fekete-féle részt, amit szintén háznak említenek, már **Petrás József** adja el özvegy **Petrovszky Ferencné**-nek 1600 forintért. Ekkor a telek másik felén lévő ház is Petrovszkyne tulajdona, aki ehhez öröklés útján juthatott, hiszen leánykori nevén **Horváth Krisztina**. Petrovszky Ferenc ezredes atyja József, Baranya vármegye I. alispánja, aki 1723-ban részesült birtokadományban, 1735-ben Mindszentfalvi előnevet kapott, a vármegye nemesei közé 1732. május 22-én vétetett fel. Az 1774-es összeírás 21. számon csak mint Petrovszky házat említi a telken álló épületeket. Biztos, hogy ekkor még két épület áll itt, mert a az 1777-es összeíráson ismét két épület szerepel tulajdonos megjelölés nélkül, úgy mint 45. számú és mint 44. számú Ház. 1779. október 1. a telekre és az épületekre **Petrovszky Zsigmond** vicealispán került bejegyzésre. 1786-ban még mindig ő a tulajdonos, s ismét két épületet írtak a nevére az 504. számút és az 503. számút. Róla annyit kell tudni, hogy Petrovszky Ferenc gyermeke, aki tanulmányait 1767-ben az egri kollégiumban



*Hamerly János, Izabella, István, Imre, Szalay Flóra
1870 körül*

kezdte meg. Előbb 1776-ban táblabíró, majd 1790-től alispán. Gyermekai: József és Julianna férjezett Skerletzné. A két ház valószínűleg 1799-ben egybe épülhetett, amire támpont a „Museum Egyesület”-nek ajándékozott „Renovatum est Anno 1799.” feliratú kőerkély. 1804. április 24-én özvegy **Petrovszky Jánosné**, született **Gaál Franciska** a szomszédos török fürdő területéből 20 négyszögölet a telkéhez csatolt. Ez megint érdekes adat, mert nem tudható, hogy névelírás történt-e, tudniillik Józsefné helyett írtak e a hivatalnokok Jánosnét, vagy valóban létezett egy Petrovszky János is, akinek feltevésem szerint szintén Ferenc fiának kellett volna



*István és Imre az épület udvarán
1870-es évek*

lennie. 1813-ban 326. számon a tulajdonost özvegy Petrovszky Franciska néven jegyezték be, míg 1828-ban 561. számon ismét, mint özvegy Petrovszky Jánosné szerepel a tulajdonos. Itt találunk először utalást a telek nagyságára is, ami az 1804-es növekedés után immár 461 négyszögöl. 1837. júliusában az épület már Rábel Ágostoné tulajdonában van. 1839. október 11-én **Rábel Vilmá**-é, 1856-ban az épület két helyrajzi számon 865 és 866, mint Rábel Ágoston hagyatéka szerepel. 1864-ben Rábel Vilmosné névvel jegyezték a telket, ami valószínű tévedés lehet, s a Rábel Vilma név elírása. 1885-ben a telek, még mindig Rábel Ágostonné Pichler Vilma tulajdona. Ez utóbbi bejegyzés, mely szerintem megvilágítja, hogy a kor hivatalnokai milyen szabadon bántak a nevekkal, s ebből tűnik ki az, hogy a Rábel Vilma, Vilmosné nevek tulajdonképpen egy személyt Rábel Ágostonné Pichler Vilmát takarják. Érdekes még róla megjegyezni, hogy nem egy pécsi iparosnak nyújtott önzetlen segítséget, hogy önálló műhelyüket megnyithassák. 1889. május 21-ével két tulajdonos neve került bejegyzésre, **Bedő Imre** és **Hamerly János** neve, akinek az ingatlant eladta.¹

Hamerly János első kesztyűs-, és sérvkötő műhelyét apja Kis Flórián utca 8. sz. alatti házában nyitotta meg 1861-ben. 1862. májusában kötött házasságot a Veszprémből származó **Szalay Flórá**-val, aki a Majthényi birtokok jóságkormány-

¹ Déri János munkájában már 1874-től Hamerlit említi, mint a Fő utca 5. számú ház tulajdonosát



A Hamerli kesztyűgyár munkásai 1900 körül

zójának leánya volt. A műhely hamar kinőtte az atyai házat, s így 1863-ban a **Ludwig**-féle házba, majd **Kindl Ferenc** és **Kindl József** szülőházában folytatta tevékenységét Hamerly. Ez sem bizonyult megfelelő megoldásnak, így előbb a hetvenes évek elejétől bérelte, majd megvette műhelynek és lakóháznak a Fő utca 5. sz. emeletes épületet. A műhelyt ekkor már inkább manufaktúrának lehetett nevezni. Kezdetben itt tárolták a nyersbőrt, itt volt a tímárság (tabakos műhely), és itt rendezték be a kesztyűs műhelyt is. A bőrfestő és a végső bőrkikészítő műhelyek a földszinten, míg a varroda, a szabászat és a család lakása az emeleten kapott helyet. Ebben az épületben már boltot is nyitott a család, amiben saját termékeiket árulták. A fennmaradó üres helyiségeket bérbe adták. Így kapott az épületben helyet **Paunz Adolf** ruházati boltja, **Piller Béla** órás mester és a Kobrak cipők raktára és boltja. 1913-ban a család ki-, illetve szétköltözött, az addigra életveszélyessé vált, Király (Fő) utca 5. számú épületből, aminek a bontását azonnal meg is kezdték. A kitörő világháború, s Károly frontra vonulása ellenére Imre a lebontott épület helyén megkezdte, a még ez évben megkapott engedély alapján, egy impozáns, korszerű szálloda építtetését **Pilch Andor** tervei alapján. A háromemeletes szálloda és vigadó épületének kivitelezője a budapesti **Jaulusz Gyula** vállalkozó volt. Az építkezés megkezdése során a munkálatok közben öt ép török csontvázat találtak a telken. 1914-ben az építkezés közben 12 négyszöglet a város kisajátította a telekből utcaszabályozás címén. A kor-



Hamerli Imre
1900-as évek

szerű 70 szobás szállodában, ami 1915-re felépült a kor minden igényét kielégítő, színvonalas kávéház és étterem is helyet kapott. A használatbavételi engedélyt 8138/1916 számon állították ki. A testvérek 1913. ill. 1918-ban véglegesen megosztották vagyonukat, a kesztyű-, és kesztyűbőr gyár Károly, míg a Pannónia Szálloda Imre kezébe került.

Hamerli Imre, aki számtalan testületnek, bizottságnak, Rt-nek volt elnöke, alelnöke, tagja a nagy építkezés évében kiérdemelte a "királyi kereskedelmi tanácsos"-i címet. Kezdetben maga irányította szállodáját. A gazdasági élet romlása, sokirányú tevékenységének következtében szétforgácsolódo energiája azonban arra inspirálta, hogy az egész komplexumot a Dunántúli Bank Rt-nek bérbe adja, majd annak részvényei fejében a bank tulajdonába átadja. A pontatlanul, s vitatható körülmények között számára előnytelenül megkötött szerződés azonban Hamerli Imrét csődbe jutatta, ami nagyban hozzájárult korai, 1927-ben bekövetkezett hirtelen halálához.

Érdeemes pillantást vetni két fényképre, melyek a gyár és lakóház udvarát mutatják be. Az elsón a gyár mun-

kásai szerepelnek az 1895-ös Budapesti Országos kiállítás után, az ott nyert elismerést mutató tablóval, középen **Hamerli István**-nal. Mögöttük jól látszik az épület belső körfolyosója. A másik fotón az udvar részlete látszik, az ott lévő melléképülettel, s a főépület földszinti ablakaival. Az épületet ábrázoló festmény is megér pár szót. Az épület lebontása előtt minden valószínűség szerint a Pécsi Takarékpénztár egyik tisztviselője, **Wéber Tarlós Károly** festette kedvtelésből. A festményhez készített vázlat lehet az a rajz, ami ma is a Városháza Múzeum tulajdonában van. A kép ifjabb Hamerli Imréhez (1897–1966) került, s nála Budapesten vészelte át a II. világháborút. A Bimbó utca 11. sz. alatti lakás találatot kapott, s a képet szinte szitává lyuggatták a repeszek. A kép állapotát tovább rontotta az akkori szakszerűtlen javítás, majd a mostoha tárolás. Az erősen megrongált kép Hamerli Imre halála után hűgához **Gertig Béláné**



Weber Tarlós Károly: A Hamerly-ház, 1912. vászon, olaj, 30 x30 cm

Hamerli Izabellá-hoz, (1905-1965), majd **Andor** (1915-1995) öccséhez került. Az Ő hagyatékeként került e sorok írója, mint Hamerli Imre unokája, tulajdonába ez a felbecsülhetetlen értékű helytörténeti kuriózum. Ma már Tarai Teréz festőművész-restaurátor áldozatos munkájának köszönhetően a kép és a keret régi pompájában látható. Közrejátszott ebben az is, hogy még a kép ép állapotában készült róla fénykép, és **Hamerli Károlyné Willman Mária** is lefestette magának és gyermekeinek emlékül.

A képek Sey Lajosné Hamerli Ilona, Gertig Béláné Hamerli Izabella, Hamerli Imre és Hamerli Andor hagyatékából valók

BARONEK JENŐ

PÉCS - BARANYA TERMÉSZETJÁRÁSÁNAK 110 ÉVE

Pécsett a múlt század végétől, 1891. április 30-tól a MECSEK EGYESÜLET megalakulásától jegyzik fel a krónikások a pécsi természetjárásnak történetét. A feljegyzéseket, írásokat a *Pécsi Figyelő*-ben a Mecsek Egyesület megjelent évkönyveiben és a Baranya Megyei Levéltárban fellelhető jegyzőkönyvekben találjuk.

A Mecsek Egyesület megalakulását hosszas előkészületek előzték meg. Pécsett már 1884-ben kísérlet történt egy TETTYE EGYLET megalakítására, de ez nem sikerült. Hasonló sorsra jutott az 1889-es próbálkozás is. Ezek a próbálkozások nem keltették fel a város lakóinak érdeklődését a természetjárás ügye iránt. Az ok az volt, hogy a kezdeményezők nem kínáltak olyan alternatívát, amit a város vezetői felkaroltak, illetve a lakosság érdeklődését felkeltette volna. Érdekes, hogy az első kísérletek egy-egy kisebb területi egység gondozását, ápolását vette célba. 1890-ben **Vaszary Gyula** rendőrkapitány felhívást tett közzé a helyi újságban az alakítandó turista egylet érdekében. Néhány lelkes ember jött össze a főreáliskolában **Dischka Győző** igazgatónál, hogy összegezzék az elképzeléseiket. Az ülésen jelen volt **Békefi Remig**, **Bolgár Kálmán**, **Dischka Győző**, **Gerecze Péter**, **Szuly János** és Vaszary Gyula.

1890. október 9-én Vaszary Gyula rendőrkapitány a *Pécsi Figyelő*-ben a sajtó útján lépett a nyilvánosság elé, hogy alakítsák meg a TETTYE, illetve a MECSEK SZÉPÍTŐ EGYLET-et. Az alapszabály elő volt készítve az alakuló ülésre. Az alapszabályban a természet védelme volt a cél, és nem a természetjárás.

Théry Ödön, a MAGYAR TURISTA EGYLET alelnöke Pécsre jött, hogy segítséget nyújtson, most már a Mecsek Egylet létrehozásában. Az ő javaslata szerint a Magyar Turista Egylet pécsi csoportjaként alakult volna meg a Mecsek Egylet. Théry Ödön kísérlete nem sikerült, mert a tervezett egylet alapszabály szerinti feladata eltért a Magyar Turista Egylet feladatától.

Vaszary Gyula cikke élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Egymás után jelentek meg az írások a helyi sajtóban. 1890. október 25-én **Requinyi Géza** főreáltanodai tanár válaszolt elsőnek a felhívásra. Cikkében Mecsek Egyletről írt, az alapszabály pontosítására tett javaslatot. Turisztikai célok szolgálatába javasolta állítani az új egyletet. A kedvező változás akkor történt, amikor a természet védelme mellett a természetjárás is bekerült az alapszabály tervezetbe. Ez a tény a *Pécsi Figyelő*-ben megjelent hozzászólásokból egyértelműen kitűnik. 1890. október 29-én **Németh Béla** hozzászólását közlik, aki szintén a turisztikai célokat helyezné előtérbe. A szépitést a turista utak építését csupán eszköznek tekintette. A 1890. november 8-iki számban **Kiss József**, a Mecsek rajongójának írását olvashatjuk a Mecsek Egylet „szükséges” megalakításáról. Előkészítették az egylet megalakítását. Ezután következett a tagok toborzása, 162 jelentkező aláírását gyűjtötték össze. A következő feladat a kölcsönös megállapodás alapján a részle-

tes alapszabály megfogalmazása, összeállítása volt, amely (részletesen) meghatározta a létrehozandó egyesület céljait. „Az Egyesület célja: a tagjai turistáskodásának irányítása, elősegítése, és a gondolkodás arról, hogy a tagok sporttevékenysége az ifjúság honvédelmi nevelésének és a helyes jellem nevelésnek célkitűzéseit eredményre juttassa megalkuvás nélküli nemzeti és keresztény szellem fenntartását és megerősítését szolgálja.”

Célok között szerepelt még a természet megszerettetése és a természet védelme, s tagjainak állandó program biztosítása a természetben, s ehhez az utak, útjelzések építése, rendben tartása, valamint a kilátók és menedékházak építése.

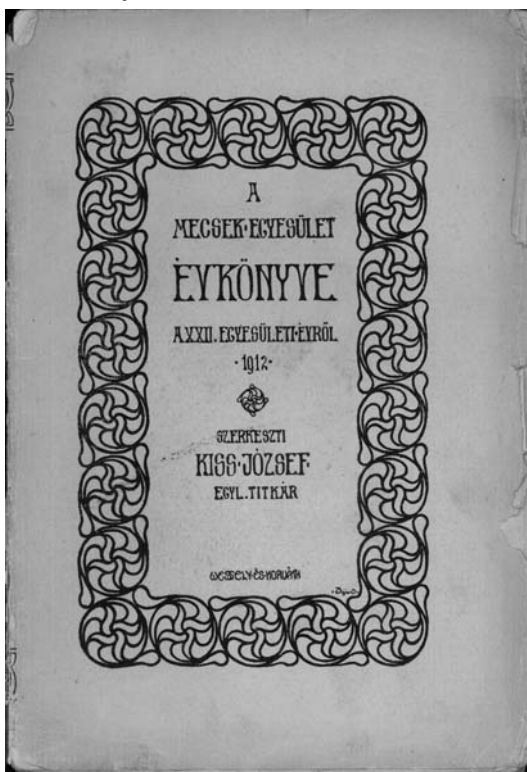
1891. április 30-án a Nemzeti Kaszinó helyiségében tartották meg az alakuló ülést. Elnöknek **Kardos Kálmán** főispánt, alelnöknek **Bánffay Simon** közjegyzőt és **Zsolnay Vilmos** gyárost, titkárnak Kiss József főreáliskolai tanárt, igazgatónak Vaszary Gyula rendőrkapitányt, pénztárosnak **Stern Károly** ügyvédet választották meg. Pécs lakossága ekkor 36 ezer fő volt.

A Mecsek Egyesület munkáját az 1892-től megjelent évkönyvek részletesen taglalják. Az évkönyvek, kivéve az 1920-1925 közötti időszakot, 1945-ig megjelentek. Az Egyesület tevékenységének első éveiben az éves munkáról szóló beszámolót és pénzügyi mérleget, a vezetőség és a tagság névsorát tartalmazták. Kéőbb színes írások tették sokszínűvé az évkönyveket.

A vezetőség összetételéből egyértelműen kitűnik, hogy első sorban jómódú pécsi polgárok számára hozták létre a MECSEK EGYESÜLET-et. Azon értelmiségiek számára, akik fontosnak tartották a természetjárást, mint a testnevelés fontos ágát és az ifjúság nevelését keresztény szellemben.

A tagok névsorában első sorban tehetős, neves polgárokat ismerhetünk fel. Ennek ellenére nem tagadták meg egyetlen jelentkező felvételét sem. Fontosnak tartották a taglétszám növelését, a tagdíjbevételek miatt, másrészt növelte az egyesület súlyát a város civil szervezetei között.

A megalakulás után különböző formákban felhívások jelennek meg, idézem egy szórólapról: „A Mecsek Egyesület önzetlenül arra törekszik, hogy Pécs város lakosságának érdekeit a város kör-



nyezetének szépítésével és az erdei utak építésével előremozdítsa. Nagy feladatok állnak az egyesület előtt, amelyek megoldása csakis fokozott pártfogás mellett lehetséges. Megemlíjtük ezek közül a Tettye rendezését, a kopár útvonalak befásítását, a város fölött elterülő erdők parkszerű átalakítását s ott kényelmes menedékhelyek, kilátók építését. Hogy ezeket a helyi érdekeket meghaladó országos fontosságú nagy és szép feladatokat megvalósíthassuk, a közönségnek még fokozottabb pártfogására van szükségünk, s ezért arra kérjük a minden szép és nemes iránt érdeklődő igen t. Olvasót, hogy a közjót szolgáló egyesület tagjai közé belépni s erről a Mecsek-Egyesület válaszmányát (Pécs, Arany J. u 39.) értesíteni szíveskedjék.”

A Mecsek Egyesület tagjai tagsági igazolványuk felmutatása és jelvényük kitévése mellett a mecseki erdőkben jogosultak voltak szabadon turistáskodni. Az alakulás évében az egyesület ünnepélyt szervezett a Tettyén. Célja az volt, hogy felhívják a figyelmet a város eme szép parkjára, amelynek rendbe tétele fontos feladata lenne a városnak. A másik cél az volt, hogy az egyesület ezzel is demonstrálja megalakulását.

Az Mecsek Egyesület jelvényére a sárga virágú *Doronicum*-ot, a zergevirágot választották. Rövid idő alatt 200 fölé emelkedett a taglétszám. Ez arra kötelezte a vezetőséget, hogy a tagságnak olyat nyújtson, ami Pécssett újnak számított.

1892. május 15-én avatták fel az első turistautat a Mecseken, melyet Kardos Kálmánról neveztek el. Az első mecseki menedékházhoz vezetett, ezzel „közelebb hozta” a Mecseket a városhoz. Jakab-hegyen felépítették az első kilátót, avatására 1892. július 3-án került sor. **Szeifritz István** kormányzó kanonok közbenjárására a Zsongorkő kilátópontra vaskorlátot építettek, amely azóta is állja az idő viszontagságait, és az ott járó kirándulók biztonságát védi. A Kardos Kálmán utat tovább építették a Mecsek csúcsig, a Misina tetőig. Elkészült a Dömörkapuhoz vezető turistaút is. Kirándulást szerveztek a Jakab-hegyre, Szentkútra, Remete-rétre, Mélyvölgybe, Gyűdre a cseppkőbarlang megvizsgálására, Siklósra, Abaligetre, a Zengőre, Mára-várra. A Mecsek Egyesület tagjai is részt vettek a Magyar Turista Egyesület budapesti osztálya által szervezett kiránduláson a Magas Tátrában.

Az egyesület rangját az is jelzi, hogy a városban tartózkodó **Ferencz József** aki 1892-ben felavatta a Tettyéről induló 40 km hosszú városi vízvezetékét, fogadta a Mecsek Egyesület tisztelgő küldöttségét is.

Az egyesület tagjainak a város tehetős polgárai **Göbel Kálmán**, **Zsiga László** gyógyszereszek, valamint **Pintér József** a gőzfürdő tulajdonosa kedvezményt adtak a nyújtott szolgáltatásaikból. A *Turisták Lapja* részletes beszámolót közölt a Mecsek Egyesület tevékenységéről, Pécs városáról és Baranya vármegyéről.

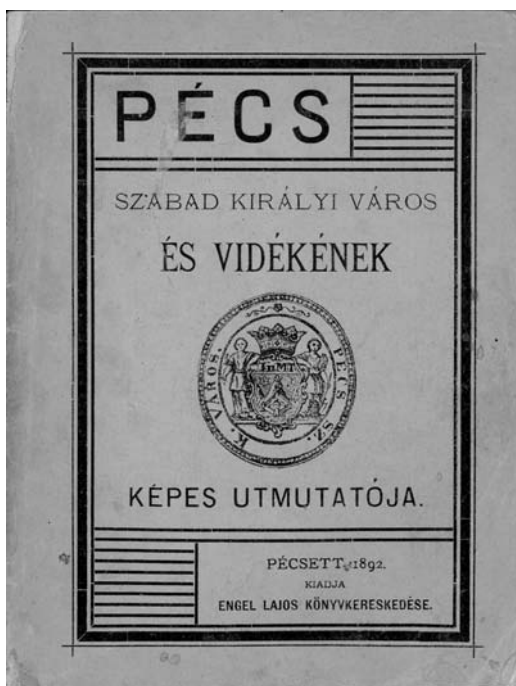
A *Pécsi Figyelő* 1892. március 2-i száma adott hírt arról, hogy „A Mecsek Egyesület vasárnap délelőtt 11 órakor a városházi gyűlésteremben tartotta meg első éves beszámoló közgyűlését. Kardos Kálmán főispán, az egyesület elnöke a bevezető beszédében örömét fejezte ki afölött, hogy az egyelet nem jutott néhány oly hírtelen megalakított egylet sorsára. [...] A Mecsek Egyesület, mint az íróasztal mellett görnyedőkre valósággal jótékony intézmény az eddigi érdeklődésből következtetve erősödni és virágozni fog.”

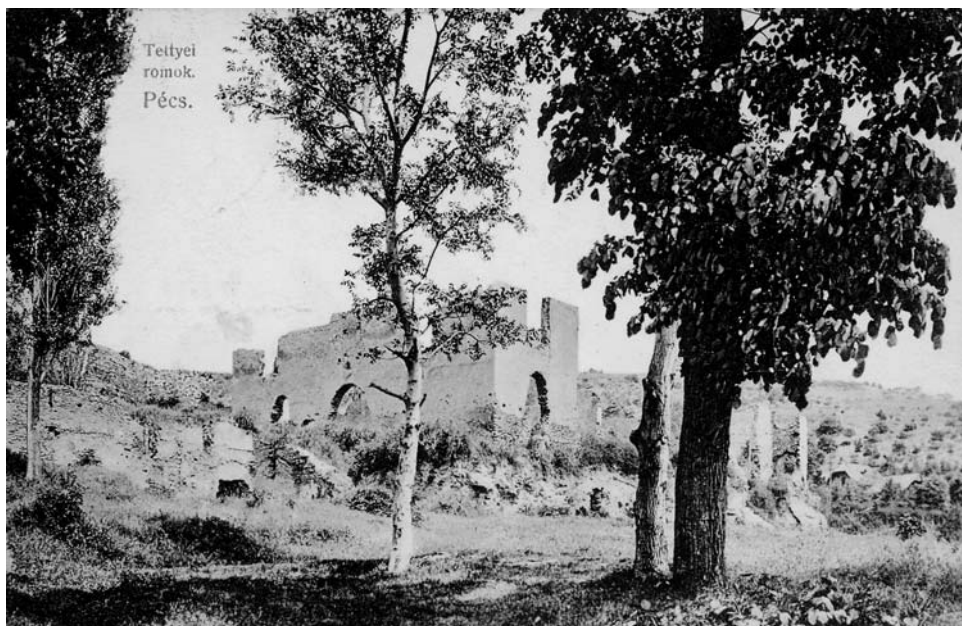
Kiss József titkár szép jelentésében adott számot az egylet egyévi működéséről. „Az egylet jelvényeket készíttetett tagjai részére, amely jelvényekkel az illetők a hegyekben külön engedély nélkül járhatnak, miután az egylet kieszközölte a hatóságnál, hogy e jelvények az írásos engedélyek helyett szolgálnak. A jelentést a gyűlés éljenzés közepette vette tudomásul.”

1893. A Mecsek Egyesület kétéves fennállása során máris a legnagyobb pécsi egyesületté nőtte ki magát, egyben pedig az ország legnagyobb egyesületei közé tartozott. Tovább növekedett a Mecsek Egyesület taglétszáma, a közgyűlés időpontjában már 566 fő volt. Két év alatt 67 km jelzett turistautat építettek. A Tettye fontos szerepet töltött be az egyesület életében. Le-

velet írt Kardos Kálmán elnök és Kiss József titkár a Városi Tanácsnak, a következő szöveggel: „A Tettye csinosításában az egylet is rész kíván venni, sőt a város támogatása esetén vállalná annak rendbetételét, ezért kérték, hogy a Tettyét bocsássa a város az egyesület rendelkezésére.” A tanács azonban nem támogatta az egyesület kérését. Éveken keresztül a város lakosai részére népnünpélyeket rendeztek a Tettyén, a bevétel a Mecsek Egyesület pénztárát gazdagította, melyet új létesítményekre költöttek. Sorra épültek a turistautak, azokat jelzéssel látták el. A Dömörkapunál pavilont állítottak fel, amely menedékház szolgált a turistáknak. A Mecsek Egyesület tagjai a turista utakat, turista útjelzéseket nem maguk készítették, hanem fizetett munkásokkal, kubikusokkal végeztették. A kitzési, mérnöki munkát szakemberekkel készítették. Elkészült a Kardos úti pavilon, vagyis menedékház, **Lakits György** tervei szerint. A Misina-tető kilátójának felépítéséért gyűjtést rendeztek, amelyet a Medina-fürdő környéki kilátó mintájára kívántak megépíteni. A Mecsek Egyesület működését soha sem zavarta meg az anyagiak hiánya, ha kevesebb pénzük volt kevesebbet fordítottak utak építésére és útjelzések festésére. A város módosabb polgárai, papok jelentős összeggel támogatták annak működését.

1894-ben Pécsen tartották az orvosok és természetvizsgálók tanácskozását. Részükre a Mecsek Egyesület kirándulásokat szervezett a Mecsekre, Abaligetre, Harkányba és az Al-Dunára. Az egyesület kapcsolatot tartott fenn az ország jelentősebb testvér egyesületeivel, így a kolozsvári testvér egyesülettel is. Megjelent Kiss József: *Pécs és környéke* című Mecsek kalauza. A 128 oldalas füzet több kiadást is





megért. A Jakab-hegyen ásatások kezdődtek **Juhász László** ügyvéd vezetésével. Ez a tény azért volt fontos, mert így sokan keresték fel a hegyet. Az erdészház vendégkönyvéből kiderült, hogy 500 fő járt a közkedvelt turistacélponton.

1895-ben kilátó épült a Mecsek hegység legmagasabb pontján, a Zengőn, **Terstyánszky László** közalapítványi főerdész támogatásával, ami egy újabb túra célpontot jelentett. Megjelent a Mecseket ábrázoló, turistautakat tartalmazó térkép próbanyomata a bécsi katonai intézet kiadásában. Megépült a Kardos utat a Tettyével összekötő sétaút, amelynek 122 lépcsőfokos lépcsőit ma is koptatják az arra kirándulók.

1896-ban, a *Turista Közlöny*-ben Húsvéti kirándulás Pécs városába és környékére, valamint Abaligetre címmel ismertető írás jelent meg. A Mecsekben és Pécsen töltött idő alatt a Mecsek Egyesület tagjai kalauzolták a csoportot. Megjelent a Mecsek első turistatérképe is 1:75 000 méretarányban.

1898-ban az iskolai tornatanítás elmaradását próbálták ellensúlyozni azzal, hogy több kirándulást szerveztek a tanulóifjúság számára. Példaként emlegetik, hogy a Szabolcs-bányatelepi népiskola összes tanulóival kirándult a Tettyére testezés céljából. A gyerekek a Tettyén egész nap játszottak. Különböző sportágakat űző sportolók részére kirándulásokat szerveztek a Szentkúti erdőbe. Gyaloglási idő oda-vissza három óra volt.

1899-ben a Mecsek Egyesület tovább építette a turistautakat, turista létesítményeket. Turistaság címmel állandó rovat jelentkezett a *Pécsi Napló*-ban. A rovatot Kiss József vezette. A Kardos úti turistaház mellé verandát és széles teraszt építettek, a szolga részére pedig egy kis kőházat, amelyből pince nyílt. A ház bő-



vítésére azért volt szükség, mert az oda kirándulóknak a hétvégén szűk volt a hely. Megépült a Kereszt-kunyhótól a Pécsbányatelepre, az ezeréves gesztenyefához vezető turistaút. Ezzel azt a célt kívánták elérni, hogy a város más részei is legyenek kapcsolva a Mecsek turistaút hálózatába.

1900-ban felavatták a Madonna képet a Bánffyay Simon úton, mely az állatkert kerítésénél ma is látható. **Scholtz Gyula** ajánlotta fel a Mecsek Egyesületnek és **Troll Ferenc** pápai prelátus szentelte fel. 1900. március 23-án meghalt Zsolnay Vilmos alelnök, aki sokat tett a Mecsek Egyesületért.

1901. január 1-jén népszámlálás volt Pécsen. A felmérés szerint 42 423 fő volt a város lakóinak a száma, ezzel a Dunántúl legnépesebb városa lett Pécs. Januárban váratlanul beköszöntött a tél. Az egyesület ennek ellenére szervezte a kirándulásokat. Bánffyay Simon alelnök lemondott tisztségéről. A február 24-én megtartott közgyűlésen tiszteletbeli tagnak választották, ezt a címet eddig az egyesületben senki sem érdemelte ki. A közgyűlés után díszelőadás volt a Nemzeti Színházban az egyesület fennállásának 10. évfordulója tiszteletére. Kiss József megírta az egyesület addigi történetét. Új turistaút épült Lapis – Remeterét – Vöröshegy – Patacsi mező – Jakab-hegy útvonalon.

1902-ben, a Nádor Szálloda átépítése miatt a Mecsek Egyesület székhelyét és az egyesület könyvtárát, amely már akkor értékes szakmai könyvtárnak minősült, a Belvárosi Iskolába helyezték át. A Bertalan sziklához vezető utat Vaszary Gyula útnak nevezték el az egyesületben végzett eddigi munkája elismeréseként. A Donátusi-kápolna és Csurgó-dűlő érintésével új turistaút készült el, amely Szentkútra vezetett.



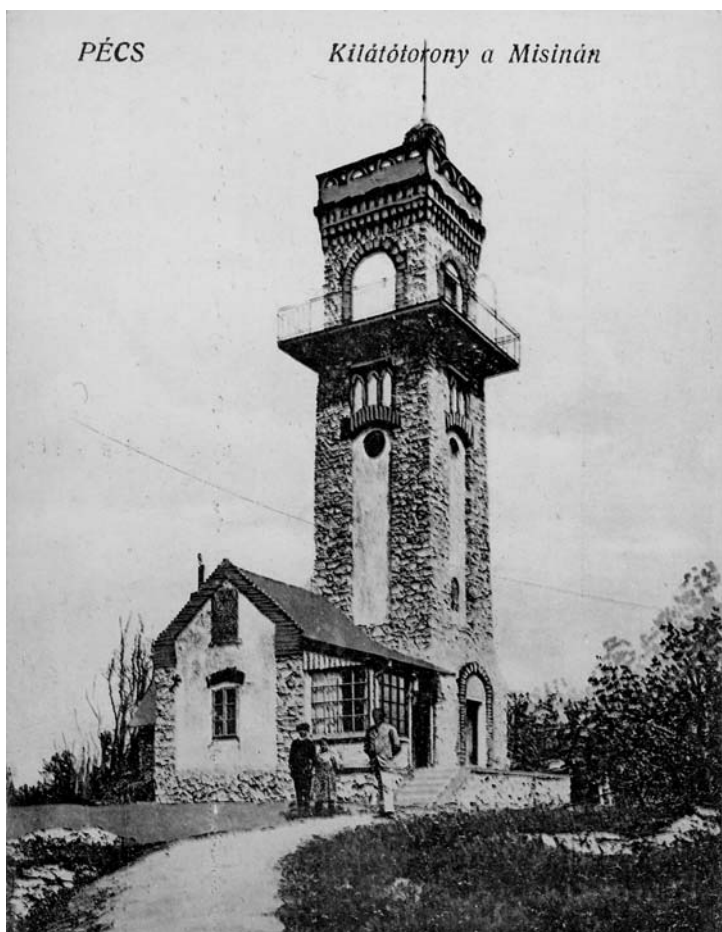
Pécs

Mecseki részlet, Szaniszló-pihenő

1903-ban a egyesület naptárt adott ki, amely tartalmazza az egész évre tervbe vett kirándulásokat, az útjelzések színes tábláit, kirándulások hosszát és menetidejét, valamint térképvázlatokat. Ebben az időben a város egyesületei rendkívül szegények voltak csak a Mecsek Egyesület rendelkezett megfelelő anyagiakkal. A megjelent évkönyvben **Littke Józsefné** és **Kiss József** írt útleírásokat az Alpokban tett vándorlásukról, amelyet **Mócs Szaniszló**-val és dr. **Bokor Emil**-lel tették meg. A megjelent évkönyvek egyre gazdagabb, sokszínű tartalommal jelentek meg.

1904-ben az egyesület Barlangkutató Osztályt hozott létre és 500 koronát szavazott meg az Abaligeti barlang feltárására. Az osztály elnöke **Mattyasovszky Jakab**, tagjai **Straka Ferenc**, **Szuly János**, **Myskowszky Emil**, **Károlyi Sándor** fél kilométer hosszban bejárták a már feltárt barlangot, és fontos feladatként határozták meg a világítás megoldását. Elkészült a Szaniszló pihenő, melynek megvalósítása 532,25 koronába került. Ekkor ültettek fenyőcsemetéket a Tettye feletti erdőrészen, ezek voltak Mócs Szaniszló kedvenc fái.

1905-ben elkészült a Szaniszló pihenőtől a Tettyére vezető turistaút (122 lépécsővel), ehhez csatlakozott, illetve ez csatlakozik a Kardos utat a Tettyével összekötő turistaúthoz. A Szaniszló út kitzűzője **Suha Rezső** városi erdőmester volt, és 1142,32 koronába került. **Hetyey Sámuel** püspök végrendeletében 200 koronát hagyott az Egyesületre. **Hamedli Gyula** fényképész vagyonának 2/3-ad részét hagyományozta az Egyesületre. Ennek fejében kérte, hogy halála után építsenek egy turistautat és azt feleségéről Irma útnak nevezzék el. Ezt az utat a turisták ma is így hívják, mely a Tettyét köti össze a Dömörkapuval. Ismételten ünnepélyt rendeztek a Tettyén, amely-



nek főszervezője **Reéh György** volt, akit a Tettye királyának is neveztek. Róla neveztek el Gyuri útnak a Tettye utcát, a Tettyével összekötő turistautat is.

1906. március 11-én megtartott közgyűlésen 15 évi aktív tevékenység után Kardos Kálmán elnök betegsége miatt lemondott. Örökös díszelnökké választották. Ebben az évben történt meg először, hogy a taglétszám 1090 fővel átlépte a bűvös ezres határt. A turistautak nagy részét újra kavicsozták.

1907. június 29-30-án tartotta vándorgyűlését a Magyar Turista Egylet Pécssett. Gróf **Benyovszky Móric** főispán 100 korona adományával a Mecsek Egyesület örökös tagjai közé lépett. Ekkor 1114 fő volt a taglétszám. Helyiséget kapott az Egyesület az új városházán, ahol nemcsak irodáját, hanem könyvtárát is elhelyezhette. Az Erdészek Egyesülete Pécssett tartotta kongresszusát, résztvevői elismeréssel nyilatkoztak a Mecsek Egyesület tevékenységéről. Évkönyv megjelente-

tése érdekében a tagdíjon felül 50 fillért ajánlottak fel a tagok közül 800-an. Ekkor a taglétszám 1222 fő volt.

A *Pécsi Napló* 1908. február 16-iki számában olvashatjuk, hogy a hosszú tél során, a Mecseken sok a hó és a tiszték naponta mennek fel hosszú fatalpaikon síelni. Nevezzük ezt a sítúrázás kezdetének a Mecsekben. Ebben az évben került felállításra a Széchenyi téren a Mecsek Egyesület gyűjtéséből a **Károlyi Emil** tervezte "Időjelző házikó." **Csukás Zoltán** a házikót adta ingyen, **Schönwald Imre** segédkezett a műszerek beszerzésében. **Hoffmann Lajos** a famunkát végezte, **Lenge Gyuláné** és **Budi Béla** pedig a kisebb munkálatokat. 1908. június 15-én tartott városi közgyűlés 133. szám alatt a meteorológiai pavilont átvette megőrzésre, gondozásra, fenntartásra. Szeptember 13-án felavatták az új kilátótornyot a Misinán. Felújították a hozzávezető turistautat is. Kellemetlen, hűvös, borús időben indult gyalog a Széchenyi térről a lelkes csapat az kilátóhoz. A Kardos úti menedékháznál sokan csatlakoztak, a csapathoz. A festőién szép torony zászlódszben várta a hivatalos megnyitót. "11 órakor **Balogh Károly** királyi táblabírói elnök – az egyesület köztiszteletben álló elnöke – fellépett a zászlókkal díszített emelvényre és átadta a tornyot közhasználatnak". **Nendtvich Andor** polgármester vette át a város nevében. Ezután a kilátó a város lakóinak és a városba látogató idegenek kedvelt kiránduló helye lett. Új jelzett turistautak készültek a Dömörkaputól a Lámpásvölgybe, a Patacsi-mezőtől a Szuadó völgyön át Orfűre, valamint Szentlászlóról a Réka vadászházhoz.

1909. március 10-én a *Pécsi Napló* egész oldalas írást szentelt a turistaságnak illetve a Mecsek Egyesületnek. *Mecseki Útmutató* címmel negyedik kiadásban adták ki Kiss József szerkesztésében azt a kis könyvecskét, amely tartalmazta a mecseki turista-úthálózat útmutatóját. Nagyon sok helyi, belföldi és külföldi túrát szervezett tagjai részére az egyesület. Januárban őrházat építettek a Misinán lévő kilátó mellé. **Zichy Gyula** pécsi megyéspüspök használatra átengedte a Máré-várnál és a Hidasi-háton lévő vadászházát a Mecsek Egyesület tagjainak.

1910. Az egyesület tagjainak sítúrázó tanfolyamával kezdődött. A tagság létszáma elérte az 1500 főt. Felépült a János-kilátó a Tubesen, 32 lépcsőfok vezetett a toronyba. **Rauch János** tervezte, **Mischl-Vukailovits** cég építette. Az új kilátóhoz a fehér színnel jelölt turistaút vezetett a Szigriszt-keresztől. **Szigriszt Lajos** felállította a ma is álló kőkeresztet a Misina tető közelében, amely kedvenc imádkozóhely volt.

Az 1911-es év jelentős dátum a város turista történetében. Március 19-én megalakult a TERMÉSZETBARÁTOK TURISTA EGYESÜLETÉNEK PÉCSI CSOPORTJA, a TTE. Az alakuló ülést a Zrínyi utca 13-ban, a Pécsi Munkás Otthonban tartották. Elnök **Rieger János**, alelnök **Scheid József**, pénztáros **Szabó Lajos** lett. Ez az egyesület munkás turista egyesület volt és a Szociáldemokrata Párt támogatásával működött. A megalakult munkás turista egyesület sok dologban nem értett egyet a polgári Mecsek Egyesülettel. Ezek elsősorban a vezető személyek véleménykülönbségéből adódtak. A történetből azonban kiolvasható, hogy szakmai munkában messzemenő együttműködést mutattak. Ennek az eredménye az a



János kilátó a Tubesen

sok létesítmény – turistaút, kilátó – ami a mai napig fennmaradt és szolgálja a természetjárást.

A Mecsek Egyesület is jelentős dátumhoz érkezett. A március 27-én megtartott XX. rendes közgyűlésen **Balogh Károly** elnök foglalta össze az elmúlt húsz év történéseit. A közgyűlésen részt vettek a budapesti turista egyletek képviselői. A társszervezetektől sok üdvözlő távirat érkezett. Gróf Zichy Gyula püspököt és **Nendvich Andor** polgármestert tiszteletbeli taggá választották. A Dömörkapu közelében lévő kilátón a fakorlát helyett kőkorlátot építettek és elnevezték Flóra pihenőnek, özv. **Hamerli Jánosné** emlékére, aki 500 koronát hagyott az egyesületre.

1912. április 1-jén megszűnt a katonai lőtér a Mecseken. A Mecsek Egyesület ekkor határozta el, hogy külföldi mintára minden turistautat fehér alapon fekete számmal jelölnek meg. Március 29-én tartotta a TTE az első közgyűlését. Tavasztól- őszig igen élénk volt a túrázás az egyesületben. Mindkét egyesület a hétvégeken rendezett túrákat. A Mecsek Egyesület, mint gazdag egyesület, illetve gazdag tagjai rendszeresen túráztak külföldön is.

1913. november 29-30-ikán Budapesten megalakult a MAGYAR TURISTA SZÖVETSÉG, amelyet 45 turista egyesület és szakosztály hozott létre. Mindkét pécsi egyesület tagja lett az országos szervezetnek.

1914-ben a háború miatt a pécsi civil egyesületek működése nehézkessé vált, vagy beszüntették működésüket. A két turista egyesület azonban tovább tevékenykedett.

1916. május 21-én a Misina-tetői kilátót Kiss Józsefről nevezte el a Mecsek Egyesület. Új turistaút készült el a Lapisi vadászháztól az Orfúi Büdös-kútig 24-es számmal, valamint 14-es számmal a Kereszt-kunyhótól a vágoti Büdös-vízig. A város sportélete a háború ideje alatt csaknem szünetelt, kivételt képeztek a turista egyletek. Ha megfogyatkozva is, de szerveztek túrákat, festették az útjelzéseket.

1918. május 12-én az Mecsek Egyesület közgyűlése úgy döntött, hogy a tubesi kilátót János kilátónak nevezi el **Rauch** Jánosról. A szerb megszállás alatt a turisták csak a megszállt területen belül túrázhattak.

1919-től, a háború befejezését követően újból megélénkült a természetjárás a városban. Mindkét egyesület rendszeresen hirdetett túrákat.

1920. február 22-én tartotta a TTE éves rendes közgyűlését, ahol **Wolf József**-et választották meg elnöknek. Baranya megye megszállt területei visszakerültek az anyaországhoz. Ekkor a „Mecsek szerelmei ismét birtokba vehették az egész hegyet.”

1921. február 20-án tartotta a TTE X. Jubileumi közgyűlését az Arany Hajó Szálloda különtermében.

1922. június 3-án a Mecsek Egyesület kirándulást vezetett a Jakab-hegyre az újonnan megalakított kiránduló osztály első tevékenységeként. Megjelent a *TTE Értésítő* első száma. A budapesti testvércsoport látogatott Pécsre **Loydl Ödön** vezetésével. Wolf József elnök és **Krausz Simon** alelnök várta őket az abaliget vasútállomáson. Több csoportra szakadva gyalog a Jakab-hegy – Remeterét – Tubes – Misina útvonalon érkeztek meg Pécsre.

1923. szeptember 29-én a Magyar Turista Szövetség X. Jubileumi Közgyűlésén mindkét szervezet képviselői részt vettek. Elmondták felszólalásukban, hogy önállóan, de a Mecsek érdekében végzik tevékenységüket, és örömmel vesznek részt az országos szervezet munkájában.

1924-ben az Mecsek Egyesület ünnepélyes keretek között helyezte el Kiss József bronz domborműves képmását a Misina kilátóban, amelyről a helyi sajtó is hírt adott. Az egyesület tagjai kiránduló, munka, állatvédő, szépítő, barlangkutató és madárvédő osztályokban tevékenykedtek. 2217 rendes tagja volt az egyesületnek. A TTE megvásárolta a Csurgó-dűlői telket.

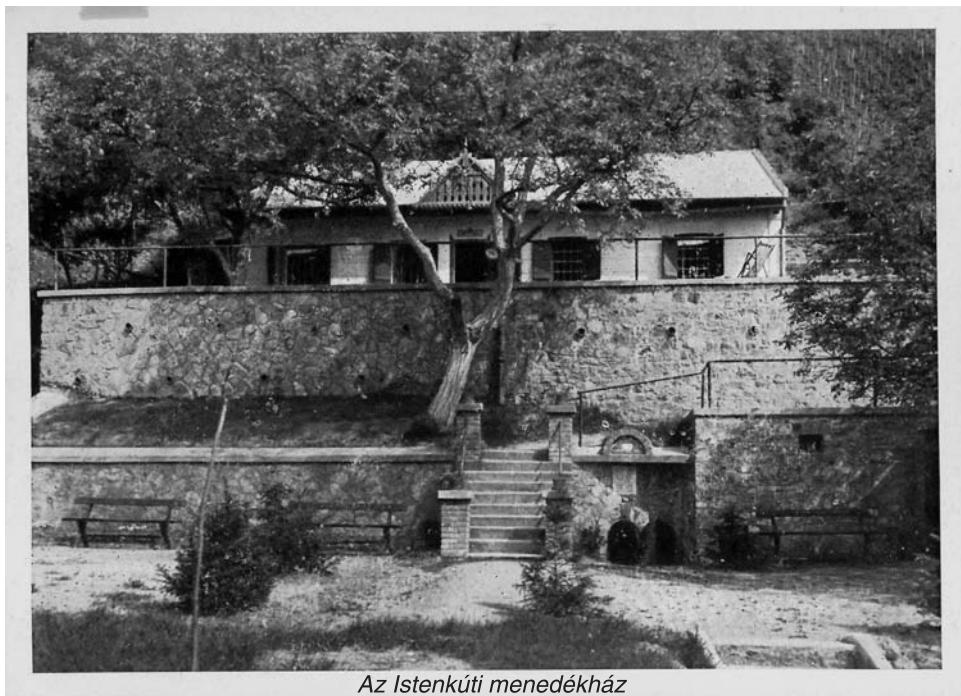


1925. május 26-iki számában, a *Dunántúl* Magyar Svájcnak nevezi az Óbányai völgyet, ahol az ott lakók vendégeknek adják ki szobáikat üdülés céljára. Sétautak mentén asztalokat, padokat helyeztek el. A TTE elkezdte a Csurgó-dűlői menedékház építését.

1926-ban jelent meg Kiss József munkája: a *Pécs és a Mecsek részletes kalauza*. Elkészült a László pihenő, **Zsiga László** emlékére **Igaz Béla** pápai prelátus mondott beszédet az avatáson. A TTE a menedékház építésével volt elfoglalva. **Fehér János** felajánlotta, hogy a kőműves munkát ingyen elvégzi, csak a hozzávalót és a segítőket kérte. Budapesti vendégek és Pécs város lakossága – a nem turisták is – csodájára jártak a Csurgó dűlőben történő építkezésnek.

1928. Húsvét hétfőjén Mecsek Napot tartottak, amelynek célja az adakozás és a tagtoborzás volt. Pécs város törvényhatósága 1500 pengőt adományozott a létesítmények fejlesztésére. A Mecsek Egyesület az útjelzéseket folyamatosan karban tartotta. Felépült a Sári-pihenő. Adományból fakeresztet állítottak fel Lapsi-vadászháznál és kőből készültet a Kereszt-kunyhónál, a városi erdőhivatal vezetője **Raab Gyula** irányításával. Elkészült a TTE Csurgó-dűlői menedék-





Az Istenkúti menedékház

háza. Szeptember 8-án az avató beszédet **Papp Kálmán**, a Magyar Turista Szövetség főtitkára mondta. Az avatáson mintegy ötszázan vettek részt. A következő években ez a ház lett a bázisa az egyesületnek. Innen indultak a túrák és ide érkeztek vissza a túra után. Ettől az időtől kezdve inkább a Nyugati-Mecsek turistaútjait és forrásait gondozták. A menedékház a berendezésekkel együtt 5646 pengőbe került.



1929-ben a Magyar Turista Szövetség jubileumi ünnepségén Kiss József, a Mecsek Egyesület főtitkára megkapta a szövetség aranykoszorús jelvényét. Újból kijelölték a Hosszúhetényből a Zengőre vezető 16-os számú és a Zengőről a Pécsváradra vezető 15-ös számú utat.

1930-ban a Mecsek Egyesület Madárvédő Osztálya közadakozásból 530 madárodút helyezett ki a Mecseken a Lapis környékén. Feltárták a Mélyvölgyi és a Kantavári barlangot. Ebben az évben készült el



Pécs. Mecsekegyesületi turistaház.

a Rotary körsétány, amely megkerüli a két Tubes csúcsot és visszatér a kiindulópontra.

1931. szeptember 13-án avatták fel a Dömörkapui turistaházat, **Hoffmann László** mérnök tervezte, és 70 ezer pengőbe került. Nendtvich Andor polgármester mondott ünnepi beszédet. A Kardos úti pavilont a város erdőri laknak vásárolta meg. A Nyugati-Mecsekben 1-31-ig, a Keleti-Mecsekben 1-22-ig számmal voltak jelezve a turistautak. A 7-es számmal jelzett út kötötte össze a két területet. Ekkor még a Mecsek még két részre volt felosztva. A TTE húszéves jubileumi közgyűlését tartotta, Wolf József lemondott az elnökségről. Társadalmi munkában kibővítették Csurgó-dűlői menedékházat. A Budapesten rendezett Országos Magyar Turista Kiállításon mindkét egyesület részt vett. Az egyesületek relikviáikat mutatták be.

1932-ben a Mecsek Egyesület 41. Közgyűlésén nevezték el a Dömörkapu turistaházat Nendtvich Andorról. A TTE örökös díszelnökévé választották Wolf Józsefet. Ebben az évben avatták fel a Béke-forrást az Istenkúti-turistaház udvarán, ebből az alkalmából **Mónus Illés** Ember és természet címmel tartott előadást.

1933. szeptemberében befejezte a TTE a Barátság-forrás építését. **Katics András** tervezte, **Kaufer** ügyész állta a költségeket. Avatására később került sor.

1934-ben a Mecsek Egyesület átadta a Misinai kilátótól az 1300 méter hosszú szánkópályát a Dömörkapuig. Nagyon büszkék voltak a több mint 1000 kötetes könyvtárakra és térképtárakra. Kiss Józsefet örökös tiszteletbeli elnöknek választották. Hofmann László tervei alapján megépült az Ilonka pihenő. A Roboz pihenő is elkészült.

1936-ban építette a Rigókút-forrást a Kiss József Asztal elnevezésű asztaltársaság. A Magyar Turista Szövetség 1936. évi vándorgyűlését a Dömörkapui turista-



Farkas-forrás, 1930. A képen Környe Ferenc

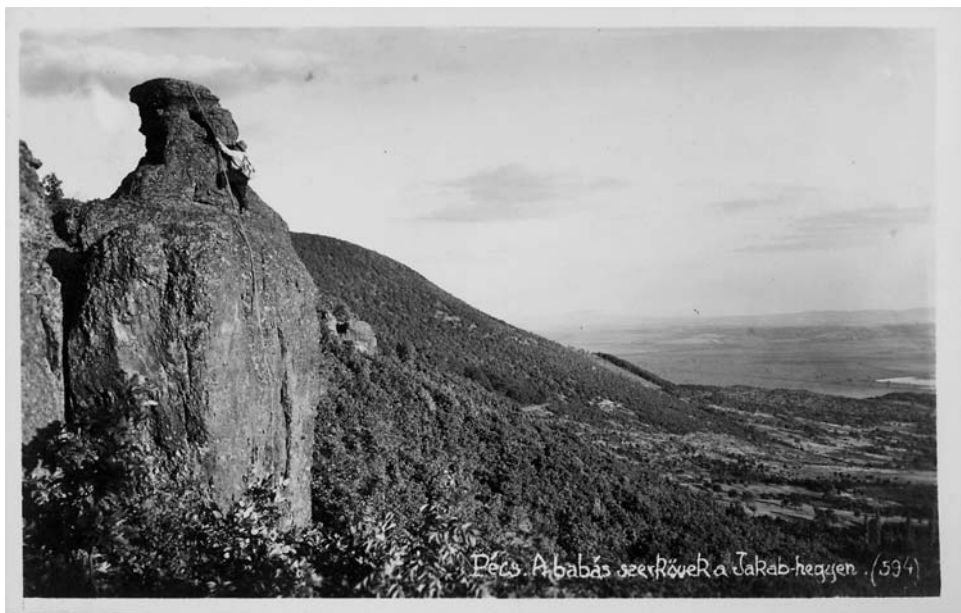
házban tartotta. A Dömörkapui turistaháznál természetvédelmi és madárvédelmi mintatelepet hoztak létre. A TTE ebben az évben ünnepelte 25 éves jubileumát. Az ünnepséget a Csurgó-dűlői menedékháznál tartották rossz időjárási körülmények között.

1938-ban bontották el a Széchenyi téren az időjárást jelző házikót és a következő évben a Dömörkapui menedékház kerthelyiségében állították fel. **Szabó Pál Zoltán** lett a Mecsek Egyesület főtitkára. A TTE tovább fejlesztette a Csurgó-dűlői menedékházat, kútgyűrűkkel bélelték ki a kutat az udvaron. Sokan vették igénybe a menedékház adta lehetőségeket, elsősorban az egyesület tagjai, de mások is.

Az 1939-es év szomorú dátum a Mecsek Egyesület történetében. Július 29-én meghalt Kiss József. Nendtvich Andor királyi tanácsos, nyugalmazott polgármester lett a Mecsek Egyesület elnöke, **Páldy Géza** a főtitkár, **Nádor Lajos** ügyvéd a pénztáros. Pécs Idegenforgalmi Irodájának kiadásában megjelent a *Mecsek részletes kalauza*. A TTE közgyűlésén **Gödöny László**-t megválasztották a Csurgó-dűlői menedékház háznagyának. Eddig ilyen tisztség nem volt az egyesületben.

1941-ben ünnepelte a Mecsek Egyesület megalakulásának 50 éves jubileumát. A díszközgyűlést szeptember 28-án tartották a Városházán. **Reuter Camilló**-t és **Rábay Gyulá**-t az egyesület tiszteletbeli tagjává választották. A Kiss József Asztal a Mecsek Egyesületi tagok baráti társasága volt. Az asztaltársaság 1927-ben alakult február havának egy péntek estéjén. Az összejövetelek irányítója Kiss József halála után Reuter Camilló, ügyvezetőként állt a társaság élén, ő lett az „asztalfő.” A TTE február 26-án tartotta jubiláris közgyűlését, ők a 30 éves fennállást ünnepelték.

1942-ben síugró versenyt rendeztek a Kis-réten felépített fa síugró sáncon. Ez volt Pécsen az első ilyen jellegű verseny. 10-14 méteres ugrások voltak a jellemző-



A babás szerkövek a Jakab-hegyen

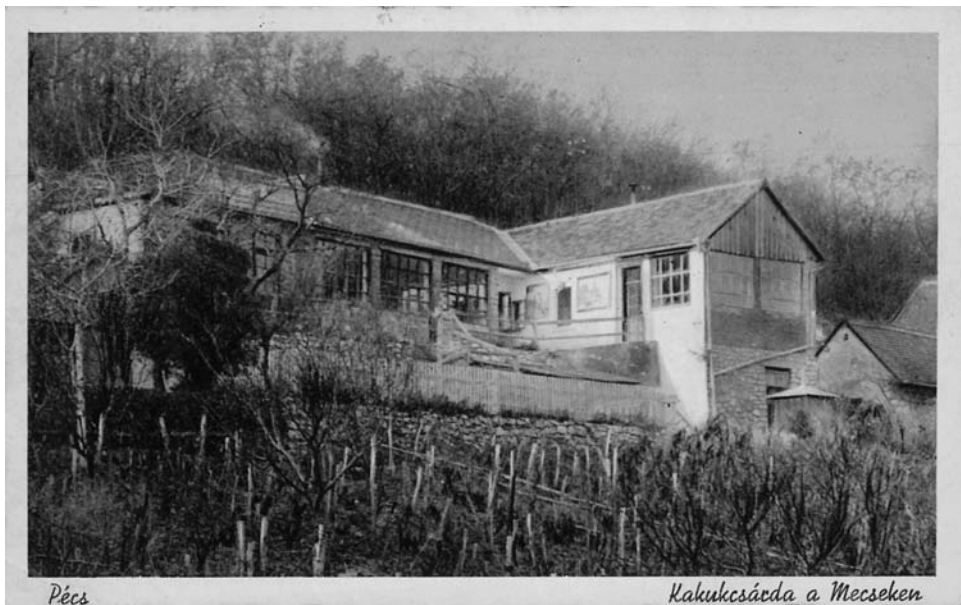


Remete-barlang a Jakab-hegyen

ek. Mindkét egyesület tagjai részt vettek a versenyen. A háborús évek ismét visszavetették az egyesületek tevékenységét. Anyaghiány nehezítette az útfestések felújítását. A Mecsek Egyesület új főtitkára **Szécsey Béla** lett. Ebben az évben június utolsó vasárnapja volt a Mecsek Nap. Örömtüzeket gyújtottak a Misina tetőn, a Hármashegyén, a Zengőn, a Jakab-hegyen és a Szársomlyón. A TTE Csurgó-dűlői menedékházában megszüntették a vasárnapi ügyeletet a tüzelő hiánya miatt.

1944. április 15-én a belügyminisztérium elrendelte a TTE feloszlását. A Csurgó dűlői menedékházat elkobozták. „Határozat: A vallás és közoktatási miniszter úr a TTE-t feloszlatta. A feloszlattott pécsi egyesület pénztárkönyvét és pénztári okmányait kiadva, felhívom a belügyminiszter alá rendelt városi számvévszékét, hogy a feloszlattott pécsi egyesület számadásait vizsgálja felül, állapítsa meg a csoport vagyonát s erről nekem mielőbb tegyen jelentést. Pécs, 1944. május 6. Dr. Vörös h. plg. mester.” 1944. március 26-án letartóztatták **Mészáros Dezső**-t a TTE titkárát, internálták, soha nem tért vissza. Húsz éven át volt tagja és vezetője a TTE-nek, róla nevezték el az Istenkúti menedékházat.

1945. január 1-jén kelt a Mecsek Egyesület választmányának jelentése. Az évkönyv végén közlik, hogy a Nemzeti Sportbizottság az egyesületet feloszlatta és a TTE-nek adta át, ahol mint Mecsek Osztály működne tovább. A TTE az alábbi levelet írta a Polgármesternek: „Polgármester Úr! Szíves tudomásulvétel végett bejelentjük, hogy a TTE pécsi csoportja a régi vezetőség néhány tagja kivételével most már újból tovább folytatja munkáját. Pécs, 1945. április 17. B. Nagy Gusztáv.” A TTE május 10-én tartott vezetőségi ülést. **Gárdosi József** elnökölt, köszöntötte **Fellner Jenő** budapesti tagtársát, aki a központot képviselte. Fellner Jenő ismertette az Országos Sportközpont átiratát, benne a Mecsek Egyesület feloszlását, annak minden ingó és ingatlan vagyonát a TTE-nek köteles átadni. Ezek után **B. Nagy Gusztáv**, Fellner Jenő, **Móro János** és **Darányi Béla** felkeresték Szécsey Bélát, a Mecsek Egyesület titkárát, és közölték vele az Mecsek Egyesület feloszlásának hírért. Fellner Jenő az ügyek lebonyolítására ún. hetes bizottságot hozott létre. A hetes bizottság tagjai: Gárdosi József, Móro János, **Dorn Lajos**. Darányi Béla, **Katics Andrásné**, **Móro Imréné**. A bizottságot március 10-én választották meg, a bizottság volt hivatott a TTE újjászervezésére, az ügyek vitelére, hivatalos órákat a szakszervezeti székházban tartották. Július 9-én a TTE vezetőségi ülése ismét foglalkozott a Mecsek Egyesület átszervezésével. Jogi kérdés merült fel. Dr. **Balla** ügyvédet kérték fel ennek intézésére. A TTE részéről Gárdosi József, Darányi Béla és Móro János vett részt az ügyek intézésében, akik kötelesek voltak beszámolni **Tolnai József**-nek. Gárdosi József elnök javasolta új tisztiakar megválasztását, mert az új sporttörvény szerint 50 fő taglétszámnál csak teljes vezetőséggel működhet az egyesület. Ezután minden tagnak belépési nyilatkozatot kellett kitölteni, amely alapján pecséttel és fényképpel ellátott új igazolványt kaptak. Évi tagdíj 35 pengő volt, melyet központilag határoztak meg. Megválasztott új vezetőség: díszelnök Wolf József, elnök Tolnai József, alelnök Gárdosi József, titkár Móro János, pénztáros **Mészáros Dezsőné** és **Exner Miklós**. Ellenőrök **Sziebl Dániel**, **Rajkovics Dénes**, jegyző Móro Imréné és Darányi Béla, háznagy Dorn Lajos, könyvtáros **Hollósy Teréz**. Választmány: B. Nagy Gusztáv, Bischoff Pál, Gödöny



Kakukcsárda



Vadászház a Jakabhegyen

Lászlóné, Berkovics Tibor, **Domján Henrik**, **Katics Rezső**, Katics András, Katics Andrásné, **Hillebrand Győző**, **Tátrai Péter**, **Veller László**, és **Hein József**.

1946. február 5-én az *Új Dunántúl* szerint: „alapszabály módosítással újjáalakult a Mecsek Egyesület. Elnök **Entz Béla**, alelnök Reuter Camilló és **Angster Imre**. A Dömörkapu menedékházat és a Kiss József kilátót újra az egyesület működteti. Ismét létrehozták a különböző munka-osztályokat, de a politikai és anyagi lehetőségek nem tették lehetővé a régi stílusú munkát. A Belügyminisztérium 1948. október 22-én kelt 502 146/1948. IV. 3. B.M. sz. rendeletével feloszlatta a Mecsek Egyesületet. A TTE új vezetőséget választott: díszelnök Wolf József, elnök: Tolnai József, alelnök: Gárdosi József, titkár: Tátrai Béla lett. Az Istenkúti, Csurgó-dűlői menedékház adóját az infláció miatt babbal fizették ki.

Az TTE 1947. augusztus 6-ki választmányi ülésén bejelentették, hogy az építendő Fehérkúti menedékház telkét 25 évre megkapták. Először egy ideiglenes helyiséget építettek a turisták részére. Dr. Szabó Pál Zoltán javasolta, hogy indítsanak előadássorozatot a természetről. A tél folyamán tartott előadásoknak nagy sikere volt, a Városháza közgyűlési termét mindenkor zsúfolásig megtelt. Az előadók közt szerepelt **Horvát Adolf Olivér** botanikus is. A szakszervezet által megvásárolt Corsó Kávéház épületében a TTE végleges elhelyezést nyert. Elhatározták, hogy az Istenkúti menedékházban minden hónapban tartanak tagestélyt, és ennek bevételéből tartják fenn az egyesületet. **Jakucs László** vezetésével budapesti barlangkutatók jártak a Mecsekben. A pécsi Tátrai Béla, **Tanicsa János** régésszel és **Vértes László** barlangással megkutatták a mélyvölgyi kőfülkét és az Anyák-kútja feletti víznyelőt.

1948-ban a Magyar Természetbarát Szövetség képviselőjében **Kovács Ferenc** szövetségi elnök, az útjelző bizottság elnöke, a TTE részéről **Hargitai Győző** és **Csokonay Sándor** megvitatta a mecseki útjelzések helyzetét. Hosszú vita után úgy határoztak, hogy a Mecsekben a számjelzésről áttérnek a színjelzésre. **Angyal Tibor** személyes visszaemlékezése alapján, rendkívül aktív élet folyt az TTE-ben, minden héten kedden volt összejövetel. Rendszeres előadások, megbeszélések voltak tervekről, programokról.

1949-ben a TTE megszűnt gyűjtő-egyesületnek lenni. Tagjai egyre inkább az alakuló kisebb szakosztályokba léptek át, amelyek közelebb álltak foglalkozásukhoz. Tehát megalakultak a szakmai alapon szerveződő természetbarát szakosztályok.

1950-ben a 7330/1946. ME sz. rendelet alapján megszűnt a TTE pécsi csoportja. „E tárgyban jelzett egyesület nyilvántartásából való törlését rendelem el, mert az egyesület 1950. november 5-én beolvadt a PÉCSI MAGASÉPÍTÉSI NEMZETI VÁLLALAT SPORTEGYESÜLETÉ-be. Kelt Budapesten 1950. november 27.-én. Aláírás **Dinda Oszkár** osztályvezető.” 78-éves korában meghalt Wolf József, a pécsi természetbarátok örökös díszelnöke. Megalakult a LENDÜLET TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY és a PÉCSI TÖREKVÉS TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY, a TTE helyett pedig a BARANYA MEGYEI TERMÉSZETJÁRÓ TÁRSADALMI SZÖVETSÉG. Elnök **Muskát Ede**, titkár **Papp István** lett. Ebben az időben a tájékozási versenyezés került előtérbe a természetjárással, túrázással szemben. Az első megyei



Lapisi vadászház



Kozári vadászház

bajnokság a Keleti Mecsekben, a Zengő közelében lévő Búdös-kút környékén került megrendezésre. Komoly gondot fordítottak a versenybíró és a versenyző képzésre.

1951-ben befejeződött a Fehérvári menedékház építése. Megalakult a PÉCSI SPARTACUS TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY, melynek elnöke Muskát Ede lett. A VÖRÖS METEOR TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY-hoz csatlakoztak a TTE volt tagjai közül a legtöbben. A szakosztály titkára **Karádi Károly** lett. A Lendület Természetjáró Szakosztály elnöke, **Oppe Sándor** nevéhez fűződik a megye tájékozdási túraversenyezésének, versenyrendezésének kezdete, őskora, elindítása. A BÖRGYÁRI TORNA CLUB TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY vezetője **Mischl Lajos** és **Tillman Ferenc** volt. A VASAS ELEKTROMOS TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY-ának vezetője **Lévai János**. Megalakult a PÉCSI VASUTAS SPORT KLUB TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY-a is.

1952-ben az új menedékháznál Fehérváron terepverseny volt. A versenyek főrendezője Oppe Sándor és **Angyal Tibor** volt. A versenyterképek 1:50000 és 1:75000 méretarányúak voltak és fotómásolatok. Ekkor turistaházként működött a püspökszentlászlói kastély, a ház gondnoka Tátrai Béla volt.

1953-ban a Lendület Természetjáró Szakosztálya megalapította a Béke vándordíjas tájékozdási versenyt. Az ELŐRE TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY Csermely Vilmos emlékversenyt indított, az első versenyt július 19-én rendezték. A Vasas Elektromos Természetjáró Szakosztálya elindította a Wolf József emlékversenyt. A Vörös Meteor Természetjáró Szakosztály útjára indította a Meteor Kupát. Érdemes megjegyezni, hogy a Csermely Vilmos emlékversenyt és a Meteor Kupát ma is megrendezik.

1954-ben BÁSTYA néven egyesült a Lendület, a közalkalmazottak Petőfi, és a pedagógusok FÁKLYA sportköre.

1955-ben az Istenkúti-menedékház volt a természetjárók összjöveteleinek helyszíne. A gondnok, **Kis Halas Andrásné**, megfelelő körülményeket biztosított számunkra.

1956. november 22-én a Városi Testnevelési Bizottság mellett létrehozták a MECSEKVIDÉKI TURISTÁK IDEIGLENES INTÉZŐ BIZOTTSÁGÁ-t. December 31-én a csoportegyesületeket irányító és felügyelő szervezet az Országos Testnevelési és Sport Bizottság megszűnt. A szakosztályok a szakszervezetektől átkerültek a Művelődési Minisztérium irányítása alá. Területi, tanácsai felügyeletben a Magyar Turista Szövetség Intéző Bizottsága által szervezett egyesületek, szakosztályok működtek a városban. A politikai események ellenére a hagyományos túrákat és versenyeket megrendezték.

1957. március 8.-án a város természetjáró szakosztályai megalakították a MECSEKI TURISTA EGYESÜLET-et (MTE) amely a Magyar Turista Szövetség tagszervezete volt. Vezetője Oppe Sándor, főtitkára Karádi Károly lett. A MEGYEI TERMÉSZETBARÁT TÁRSADALMI SZÖVETSÉG megalakítására Ideiglenes Intéző Bizottságot hoztak létre. A megbízott elnök Muskát Ede, titkára Karádi Károly lett. Rendszeres klubnapot tartottak a Déryné utcában. Egyes szakosztályok (Petőfi, Építők) megszűntek az állami támogatás hiánya miatt.



Pécs

Melegmágyforrás

A Dunántúli Napló május 17-ki számában olvashatjuk: a PVSK turista szakosztályának versenycsapata bekerült az országos bajnokságba.

1958-ban megalakult (újjaalakult) a BARANYA MEGYEI ÉS PÉCS VÁROSI TERMÉSZETBARÁT ALBIZOTTSÁG. A megyei elnök Muskát Ede, titkára Karádi Károly. Országos Találkozót szerveztek a Dömörkapui menedékházban 350 fő részvételével. Ezen 17 város csapatai vettek részt.

1959-ben Oppe Sándor szerkesztésében megjelent a *Mecsek kalauz*. Ebben az évben megalakultak a középiskolákban az ifjúsági természetjáró szakosztályok. A Béke vándordíjas tájékozdási verseny folytatásaként új néven elindították a Mecsek Kupa tájékozdási versenyt. Az alapítás január 4-én történt. A versenybizottság első elnöke Muskát Ede volt.

1960-ban a Somogy Megyei Természetbarát Szövetséggel karöltve megtervezésre és lefestésre került a Mecseki kék sávjelzés.

1961-ben a *Dunántúli Napló* február 25-i száma hírül adja, hogy a PVSK fennállásának 10. évfordulóját ünnepelte. Új tájékozdási verseny indult Komló Kupa néven, a Komlói Bányász Természetjáró Szakosztálya rendezésében. A Nagy Lajos Gimnázium fiú csapata az Országos Csapatbajnokságon bronzérmet szerzett. Az Orvos Egészségügyi SK női csapata nyerte a megyei bajnokságot. Minden szakosztály rendszeresen vezetett túrákat a Mecsek különböző részeire.

1962-ben a Vasas Elektromos turistái a megye csaknem valamennyi szakosztályának segítségével létrehozták a Kövestetői turistaházat. Október 29-én volt a megyei szövetség újjaalakulása, amelyet a Perczel utcai helyiségben tartottak. A *Dunántúli Napló* december 6-ki számában arról tudósít, hogy a Természetbarát

Szövetség november 7-én rendezte meg az év utolsó tájékoztató versenyét a Dömörkapui menedékháznál.

1963-tól állami irányítás alá került a természetjárás is. A Baranya Megyei Tanács Testnevelési és Sporthivatala biztosította a működéshez szükséges tárgyi és anyagi feltételeket. A szakmai irányítás továbbra is a Baranya Megyei Természetbarát Szövetség feladata maradt, június 30-ig meg kellett alakítani az önálló sportköröket. Ekkor kilenc felnőtt szakosztály működött Pécsen. A Réka vadász- ház kulcsosház lett, október 12-én volt az avatása. Kezelője az Orvos Egység- ügyi SK lett. A *Dunántúli Napló* április 7-i számában 700 természetjáró a Mecsek Kupán címmel hosszú cikket közöl a megye természetjárásáról.

1964-től tizenkét ifjúsági szakosztály működött a városban és a megyében. Társadalmi Erdei Szolgálat szervezését kezdte meg a szövetség. Ifjúsági túravezető és térképolvasói tanfolyamot szerveztek. Természetbarát Klubot indított útjára a szövetség. Június 24-én volt a PVSK tájékoztató versenyzőinek első külföldi szereplése a Szlovák Kupán. Ezekben az években folyamatos szakmai munka folyt a természetjárásban. Rendszeres kirándulásokat, városismereti versenyeket, tájékoztató versenyeket szerveztek a szakosztályok.

1965-ben az év kiemelkedő eredménye volt, hogy **Ijjász István**, a PVSK tájékoztató versenyzője felnőtt válogatott kerettagja lett. **Göbölös István** bekerült az utánpótlás válogatott keretbe, **Medovarszky Judit** és **Novgauer Márta** ifjúsági válogatott kerettagok lettek. Április 4-én csillagtúrát szerveztek Fehérgyőrre. A megyei turista találkozót május 29-30-án Köves-tetőn tartották.

1966-ban elindították a Mecsek Turistája jelvénytulajdonos túramozgalmat. Olyan sikeres volt, hogy az első évben több százan teljesítették. A megyei természetbarát találkozót Sikondán tartották május 28-29-én.

1967-ben a taglétszám elérte a 2000 főt. A szakosztályok száma 37 volt, ebből 17 középiskolai. Újabb túramozgalmak indultak: Baranyai várak, Kincses Baranya címmel. Angyal Tibor és **Medovarszky László** aranyjelvényes túravezetői minősítést kapott az országos szövetségtől. A *Dunántúli Napló* október 29-i számában: A természetjárás címmel jelent meg írás.

1968. június 20-30-ig Abaligeten Nemzetközi Eszperantista Természetbarát Találkozót tartottak, amelyre kilenc országból kilencven vendég érkezett. Útjára indult a leghosszabb távú, 150 km-es jelvénytulajdonos túramozgalmat Dél-Dunántúli Kék Túra néven.

1969-ben Abaligeten, július 14-24 között megrendezésre került a II. Nemzetközi Eszperantista Természetbarát Találkozó. Megyei természetbarát találkozó volt július 14-15-én, ugyancsak Abaligeten.

1970-ben országosan és a megyében is kivált a Természetbarát Szövetségből és önálló lett a TÁJFUTÓ SZÖVETSÉG. Ez azt jelentette, hogy a természetjárásban visszatértek a régi bontott távú tájékoztató túraversenyek rendezéséhez. Ennek ismét nagy sikere lett, egyre többen indultak ezeken a versenyeken. A Vörös Meteor Természetjáró Szakosztálya létrehozott egy magashegyi túrázó csoportot. Több sike-

rez túrát szerveztek, eljutottak a Kárpátokba, a Magas Tátrába, a Pirin és a Rila hegy-ségekbe is.

1971. februárjában bronzjelvényes túravezető tanfolyamon több mint húsz fő vett részt. Június 26-27-én a Pécsi Spartacus SC emléktúrát szervezett a Bűdös-kúti turistaházhoz. A programban vetélkedő, közös ebéd és tábortűz szerepelt.

1972-ben megalakult a Mecseki Intézőbizottságon belül a TERMÉSZETBARÁT SZAKBIZOTTSÁG. Vezetője: Karádi Károly lett. Ebben az évben kezdődött a kulcsosházak kialakítása. Átadásra került a Püspökszentlászlói, Zobák pusztai, Bánosi kulcsosház.

1973.-ban ünnepelte a magyar természetjárás megalakulásának centenári-umát. Első ízben Pécsen rendezték meg a Dunántúli megyék természetbarát vezetőinek első találkozóját. Ekkor helyezték el a Misina tetőn, a TV torony kilátó szintjé-nek falán az évforduló emléktábláját és a régi Kiss József kilátó kijárata feletti feliratot. A Zengő csúcsán november 7-én letették az építendő kilátó alapkövét. Új útjel-ző táblák kerültek kihelyezésre a Mecseken.

1974. február 16-án személyi változás történt a szövetség vezetésében: El-nök Karádi Károly, főtitkár **Gundrum Károly** lett, a titkári teendőket **Karádi Ká-rolyné** látta el. Két újabb kulcsosház megnyitására került sor. A Vörösfenyő és a Terecseny-pusztai kulcsosház nyitotta meg kapuit a természetjárók előtt.

1975-ben a Zipernovszky Szakközépiskola természetjáró diákjai Medovarszky László vezetésével felépítették a Zipernovszky-forrást Orfűn. Elkészült a Turista forrás az orfűi strand bejáratánál, amelyet **Csokonay Sándor** és lelkes csapata épített.

1976-ban 49 szakosztályban 2418 szervezett természetjáró sportolt. Márci-us 21-én országos nyílt túra volt a Mecseken. A Magyar Televízió és a *Turista Ma-gazin* is részt vett a szervezésben. Szeptember 19-én Mecsekrákoson rendezték meg az első Pécsi-tó Kupa tájékoztatósi túraversenyt.

1977-ben kulcsosház került avatásra Kisújbanán és Sasréten a régi iskola épületében. Beindult a szülők-gyerekek nyílt túra sorozata a családi kirándulások elősegítésére. Útjára indult havi rendszerességgel működő Túravezetők Klubja, színes, változatos programokkal. Gundrum Károly lemondása miatt Karádi Ká-rolyné lett a főtitkár. Ebben az évben volt a **Búzás Andre** által tervezett Cigány-he-gyi kilátó avatása.

1979-ben megjelent a *Mecsek és környéke útikalauz* Oppe Sándor és Karádi Károly szerkesztésében. A helyi sajtó rendszeresen tudósított a természetbarát ese-ményekről. Június 27-29 között Természetbarát Találkozót tartottak Vágot-pusztán. A találkozón részt vettek Tolna- és Somogy megye természetbarátai is.

1980-ban megalakult a VÁROSI TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG. Elnök **Gida Tibor**, titkár dr. Gundrum Károly. Rövid időn belül bebizonyosodott, hogy lét-rehozásának nincs gyakorlati haszna, így rövidesen megszűnt. Nincs szükség két szövetségre, mert a szakosztályok nagy része amúgy is Pécsen található. Csak Komlón, Maza-Szászváron, Siklóson és Szigetváron működött még szakosztály Pécsen kívül. Megyei természetbarát találkozót tartottak Sasréten, a Tolna és So-mogy megyei természetjárókkal együtt. 30 fő végzett túravezetői tanfolyamon.

1981-ben került először megrendezésre a Mecsek 50 teljesítménytúra, amelyen 352 fő vett részt. Visszakerült a természetbarátok kezelésébe a Fehérkúti-kulcsosház. 17 fő végzett túravezetői tanfolyamon. Kisújbányán került megrendezésre a megyei természetbarát találkozó.

1982-ben a Szövetség a Váradi Antal utca 15-be költözött. A megyében 29 felnőtt szakosztály és 28 ifjúsági szakosztály működött összesen 2401 fővel.

1983-ban Orfűn a volt iskola épületében új kulcsosház került kialakításra. Sasréten megszűnt, helyette Terecseny-pusztán létesült kulcsosház a volt erdészházban. Szabáson magántulajdonú kulcsosház kezdte meg működését. A Magyar Természetbarát Szövetség Elnöksége által első ízben adományozott A természetjárás fejlesztéséért emlékplakettet a Baranya Megyei Természetbarát Szövetség kapta a végzett munka elismeréseként. A Mecsek 50 teljesítménytúrán 340 fő indult.

1984-ben mintegy 25%-kal emelkedett a szervezett természetjárók száma, így meghaladta a 4500 főt. Új szakosztályok alakultak a Bártfa utcai iskolában, a Tudományegyetem Közgazdasági karán. Több országos természetbarát találkozó volt Pécsen: Vasas, Postás, ÉDOSZ.

1985-ben kiemelkedő létszám vett részt a Kirándul a család túramozgalomban. Az iskolai természetjárás aktivitása kimagasló volt ebben az évben. Soha nem látott létszámmal vettek részt a különböző túrákon a diákok. Az Olimpiai Ötpróba gyalogtúrájának 1802 fő résztvevője volt.

1986- évben meghaladta a 6000 főt a megye szervezett természetjáróinak a létszáma, ezzel a megyék között létszámával első lett az országban. A Gyalogtúrázó Országos Találkozója Orfűn került megrendezésre augusztus 20-24 között. Több mint 2000 fő vett részt a szervezett programokon.

1987-ben megalakult a BARANYA MEGYEI TERMÉSZETBARÁT BIZOTTSÁG. Elnök: Karádi Károly, elnökhelyettes Göbölös István, főtitkár Karádi Károlyné. Az önálló jogi személyiségű szervezetté alakult a Magyar Természetbarát Szövetség, az elnökségbe beválasztották Karádi Károlyt.

1988-ban Pécsen tartotta országos találkozóját a Társadalmi Erdei Szolgálat és konferenciáját a Nemzetközi Dunatúra Bizottság. Új kulcsosház került a természetjárók kezébe a Zsvánovics villa. A romos állapotú házat sok társadalmi munkával **Vámos Mihály** vezetésével tették lakhatóvá. Karádi Károlyné főtitkár lemondott funkciójáról, helyére **Dudók Iloná**-t választották meg.

1989-től a Dél-Dunántúli Kék Túrát átkeresztelték Rockenbauer Pál Dél-Dunántúli Kék Túrára. Három új szakosztály jött létre: Hargita, Bicsérd, és a Görcsöny. Felújításra kerültek a megyén 85 km hosszan áthaladó kéktúra jelzései.

1990-ben Karádi Károly lemondott elnöki funkciójáról. Elnöknek a közgyűlés Göbölös Istvánt választotta meg. Dél–Dunántúli Piros Túra névvel új jelvényt szerző túra indult, ekkor felújításra kerültek az útvonal jelzései. 50 fő diák vett részt Baranyából az Országos Diák Találkozón. Először került megrendezésre a Tavaszi Kupa tájékoztató túraverseny.

1991-ben ünnepelték Baranya Megye természetjárásának 100 éves jubileumát. Megjelent a Baranya Megye Természetjárásának 100 éve 1891-1991. című

könyv, Karádi Károlyné és Göbölös István szerkesztésében. Kiállítás nyílt régi relikviákból a Kardos úti kulcsosházban. Az ünnepi megemlékezésen a belföldi társszervezetek mellett részt vettek a külföldiek is. A résztvevők díszes emléklapot kaptak.

1992-ben új szakosztályok alakultak Borotán, Mindszentgodisán, megalakult az Arany-Horda Természetjáró Egyesület külföldi társszervezetek küldöttségeit fogadta Kolozsvárról, Grácból. 27 fős baranyai küldöttség utazott Grácba. Új turistaút készült társadalmi munkában a Jakab-hegy déli oldalában Panoráma út néven, ennek hossza 6,6 km. TÚRAKERÉKPÁROS CSOPORT alakult Pécsen **Novotny Iván** vezetésével.

Az 1993. február 17-én tartott közgyűlésen Göbölös István lemondott elnöki funkációjáról. A közgyűlés **Baronek Jenő**-t választotta meg elnöknek. Április 30-án új-jáalakult 10 fővel a nagy múltú Mecsek Egyesület. Elnök **Somogyvári Imre**, titkár **Kovács Szabó János**. Ettől az évtől kezdődően rendszeresen megjelent a Mecsek Híradó A/5-ös formátumban. Felbachból természetjárók jártak Pécsen, és viszonzásul baranyai természetjárók tettek látogatást Felbachba. Nagy érdeklődés mutatkozott a tájékoztató túraverseny iránt, egyre többen érkeztek résztvevők az ország minden részéről. Áprilisban az Önkormányzat visszavette az órfűi Négyfenyő kulcsosházat. Koszonyatetőn azonban új kulcsosház kezdte meg működését.

1994. május 28-30. között Országos Hegymászó Találkozó volt a Jakab-hegyen. A Természetjáró Gyerekek és a Diákok Országos Találkozóját rendezték Orfűn a Sporttáborban, táborvezető **Strasser Péter** és **Hardi András** voltak. A kétszer egyhetes találkozón 700 fiatal vett részt. Három fős baranyai küldöttség vett részt az Erdélyi Kárpát Egyesület vándorgyűlésén Sepsibükkszádon. Dudók Ilona titkár lemondott tisztségéről. Augusztusban 50 fős francia természetjáró küldöttség tartózkodott Pécsen négy napig. Mecsek forrásai címmel új jelvénytulajdonos túramozgalom indult.

1995. január 14-én megalakult a BARANYA MEGYEI TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG. Elnök Baronek Jenő, elnökhelyettes Strasser Péter, titkár **Lakatosné Novotny Sarolta**. Megalakult a PÉCS VÁROSI TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG. Elnök: Strasser Péter. Január 21-én került először megrendezésre a Téli Mecsek 30 teljesítménytúra. Megalakult januárban a DÉL –DUNÁNTÚLI TERMÉSZET ÉS KÖRNYEZETVÉDŐK SZÖVETSÉG-e. Elnök: **Szűcs József**, alelnök Baronek Jenő. Megalakult a Szivárvány Gyermekeházban a Hétprobás természetjáró csoport.

Március 25-én megjelent *A Mecsek természetjáró kalauza*, Baronek Jenő szerkesztésében. Megrendezésre került az első Mecsek 90 teljesítménytúra. Baranya megyei természetjárók jártak Franciaországban a francia természetbarátok meghívására augusztus 4-16 között. Első alkalommal került megrendezésre a Mecsek 1800 teljesítménytúra. Szeptember 22-én volt az alapkövető letétele az új Tubes kilátónak. Első alkalommal került megrendezésre a Papi Pipa teljesítménytúra. Mecsek csúcsai és kilátói jelvénytulajdonos túramozgalom és Baranya legszebb templomai jelvénytulajdonos túramozgalom indult.

1996-ban újra indult a Dél-Zselic Turistája túramozgalom. Megalakult a Mecseki Erdészeti RT. Túrászakosztálya. Megjelent Baronek Jenő: A baranyai szervezett turistaság, természetjárás és a magyar szervezett turistaság, természetjárás eseményeinek kronológiája 1891-1995 című könyve. Megalakult: A Felhőtlenek szak-

osztály, dr. **Koncz Eszter** vezetésével. Erdőtakarítás a Föld napján a Mecseken, 267 fő részvételével. Baronek Jenőt beválasztották a Magyar Természetbarát Szövetség Elnökségébe. **Plaszauer István** rajzos kedvű sporttársunk karikatúrát készít a baranyai természetbarátokról, amelyet rendszeresen közöl a Mecsek Híradó. 30 éves jubileumát ünnepelte a PTTE. A Mecsek hegység legnagyobb patakos barlangrendszerét fedezték fel a barlangászok, a 100 m mély Spirál nyelőt. Felújításra került a Pálos-kút és a Bükkös-forrás. Madarak és Fák Napja május 10-én a Szövetség a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóságával közösen túrát szervezett általános iskolások részére. November 10-én felavatták Pécs első kerékpárútját. Geológiai tanösvény készült el a Keleti-Mecsekben, a Vár völgyben. A Szövetség a Megye utca 21-ből a Rákóczi út 34-be, a Megyeházára költözött. Megjelent a Mecsek Híradó 50. jubileumi száma. A szövetség lapját Strasser Péter szerkeszti, minden lényeges eseményről tájékoztatja a tagságot a havonta megjelenő híradó.

1997. A Magyar Természetbarát Szövetség Elnöksége Pécssett, a Vándorsport kulcsosházban tartotta ülését június 6-8 között. A Villamosipari Országos Természetbarát Találkozót Pécssett rendezték július 11-13 között. Megjelent Baronek Jenő A Mecsek hegység forrásainak, turista emlékeinek és érdekességeinek képes gyűjteménye című könyve. Új turistatérkép jelent meg a Mecsekről, amelynek helyesbítését, aktualizálását a természetjárók végezték. Új forrás épült a Keleti-Mecsekben, Völgysegi-patak Csengő forrása néven, **Solymár Imre** emléktáblájával. **Tasnádi János** és csapata építette. 25 éves a püspökszentlászlói Bazsarózsa kulcsosház.

1998. január 22-én önálló jogi személyiségű társadalmi szervezetté alakult a BARANYA MEGYEI TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG. Geológiai tanösvény készült el a Jakab-hegyen. Június 24-26. között került megrendezésre a három megyés természetbarát találkozó Pusztabányán. A Szövetség június 9-én a János utca 22-be költözött. A Madarak és Fák Napja az általános iskolások részére május 9-én került megrendezésre, szervezője Strasser Péter volt. A Baranya Megyei Bíróság 1998. június 29-ki hatállyal a Baranya Megyei Természetbarát Szövetséget és a Pécs Városi Természetbarát Szövetséget közhasznú szervezetté nyilvánította. Megjelent Baronek Jenő által írt és szerkesztett *Püspökszentlászló. Az arborétum és a Zengő* alcímet viselő könyvecske. Felújításra került a Darázs-kút forrás. Megjelent *A Mecsek Egyesület évkönyve 1993-1997. évekről*, Baronek Jenő szerkesztésében.

1999-ben felújításra kerültek a források a Keleti-Mecsekben lévő Farkasárókban: Jágerok kútja, Kalán Miska-kútja, Vadvirág-forrás, Lendület-forrás. A felújítást **Tasnádi János** végezte. Új tanösvény Abaliget térségében. Megjelent Baronek Jenő: *A Villányi-hegység természetjáró kalauza*. Július 23-25 között Regionális Természetbarát Találkozó volt Majláth-pusztán,. Felújításra került a Nyáras-forrás a Nyugati-Mecsekben. Új tanösvény készült el a Dömörkapu és a Kistrét között a Mecseki Erdészeti Rt. kivitelezésében. Megjelent *A Mecsek Egyesület évkönyve az 1998-as évről*, szerkesztette Baronek Jenő.

A 2000-ik év legnagyobb természetbarát eseménye a Gyalogos Természetjárók VII. Országos Találkozója és a Turista Dalosok I. Országos Találkozója Orfűn, a Sporttáborban, június 9-12 között. Az ország minden részéből és Erdélyből 1367 fő

vett részt a találkozón. Az országos találkozó keretében került megrendezésre nagy sikerrel a Szent Jakab teljesítménytúra. Emlékkő őrzi a találkozó megrendezését az Orfűi Sporttáborban. Megjelent a Jakab-hegy és környéke természetjáró kalauz című könyvecske, és a Mecsek Egyesület évkönyve az 1999-es évről, Baronek Jenő szerkesztésében. Új helyre költözött a Szövetség az Apáca utca 2/1-be. Augusztus 22-én megalakult a DÉL-DUNÁNTÚLI REGIONÁLIS TERMÉSZETBARÁT SZÖVETSÉG, Baranya-, Somogy- és Tolna megyei természetbarát szövetségek összefogásából. Elnök: Baronek Jenő, társelnökök: **Kis Gali János** és **Dománszky Zoltán**, titkár: **Börcsök György**. Régióközpont: Pécs. A Baranya Megyei Természetbarát Szövetség rendezte Bicsérdén augusztus 25-27 között a Dunántúli Természetbarát Vezetők Találkozóját. Felújításra került az Almás-forrás a Dél-Zselicben **Baumann József** szakértelmével. Új forrás épült a orfűi Büdös-kúton. Október 19-én felkerült a tető a János-kilátó tornyára a Tubesen. A kilátó felépítése Kovács Szabó János évekig tartó munkájának eredménye. Megjelent Baronek Jenőnek A



Emléktábla az új Tubes kilátó falán, 1998.

Tettye park és környéke. A park növényei című könyve.

2001. április 30-án, 110 éve annak, hogy Baranya megyében a Mecsek Egyesület megalakulásával elindult a szervezett természetjárás. Azóta vannak jelzett turistautak a Mecseken. A város lakói és más turisták is használhatják azokat a létesítményeket, amelyekkel "be van rendezve" a Mecsek. Kilátók, menedékházak, források, turistapihenők, tanösvények, mindez azért, hogy a természet szerelmesei fokozottan élvezhessék a hegyet, az erdőt, a növényeket, figyelhessék az állatok viselkedését. Ezeket az embereket régen turistáknak hívták, ma természetjáróknak, természetbarátoknak. A Mecsek Egyesület közgyűlése március 28-án új vezetőséget választott, elnök **Somosi László**, titkár **Bóday Miklós** lett.

ROZVÁNY GYÖRGY

A PÉCSI PANEL TÖRTÉNETE III. A HÁZGYÁRI PANEL ÉS AZ IMS (1974-1990)

Közel negyedszázada annak, hogy egy mérnöki tanulmány rámutatott arra, hogy az építőipari vasbeton előregyártásban a paneltechnológia első két évtizede a különböző fejlődési szakaszaival együtt egyszer majd ipartörténeti érdekességként kerülnek feljegyzésre, és összefoglalásra érdemesek lehetnek.

A történet ismeretében ez ma már tény, de kötelező feladat is a jövő számára megörökíteni. Ezt fontosnak tartom megjegyezni, mert ez a szakmai vélemény is előre jelezte a pécsi panel történetének megőrzését és megírását. Az igazsághoz tartozik, hogy elsősorban a kivitelező, gyártó üzem technológia-történetével foglalkozik ez a tanulmány. A tervezői oldal külön fejezetet érdemel, mert az az alkotói munka ugyanolyan részévé vált e technológia megvalósíthatóságának, mint a gyártás vagy épületszerelés, de foglalkozni lehetne az alkalmazott szak- és szerelőipari technológiákkal is, amelyek éppen a panelhez alkalmazkodtak. Mindezek együttes tevékenységének eredménye, mint késztermék a panelház, függetlenül attól, hogy az utókor aktuális követelményeinek függvényében miként kezeli azt.

Természetesen mindig, minden technológia tanulságokat von maga után, amiket a folyamatos fejlődésnek, műszaki fejlesztésnek követnie kell. Ez hat a tervezésre, az építési szabályozásra, műszaki előírásokra, de kiváltképpen a gyártástechnológiára. Ez hosszantartó folyamat, néha ugyan rendszertelennek is tűnhet, de az egymásra hatások alakítják ki a teljes technológiát, később rendszerbe szedve hatnak más anyagipari, szakipari, épületgépészeti stb. ágazatok fejlesztésére, piacbővítésére. Ebből következik, hogy a paneles építési mód, technológia legdönthetőbb tényezőit, fejlődési időszakait érdemes és kell történetileg megörökíteni.

A PÉCSI PANELÜZEM szempontjából szinte átmenet nélkülinek tekinthető a kertvárosi építkezések beindítása 1972-ben az uránvárosi, a Szigeti városrészbeli területek után, mivel alapjában véve azonos épülettípusokat gyártottak oda is. A fő megítélést a házgyári jelleg szabta meg, azaz, miképpen és milyen mértékben tudták az élők munkát csökkenteni, és az üzemszerű, előregyártási technológiát fejleszteni. Az 1972-1976 közötti éveknek fő feladata volt a fejlesztésben, a gépesítésben és a munkaszervezésben a házgyári termelés kialakítása és az üzemeltetés beindítása.

A házgyári jelleg elsősorban nem a mennyiségi termelésben jelentkezett, hiszen a pécsi üzem az akkori 1500 lakás/év kapacitásával ugyan messze elmaradt a tíz hazai házgyár 3000-4500 lakás/év termelési volumenétől, hanem a sokoldalúságra és a komplett technológiára törekedtek. A baranyai mennyiségi igényeket mindenkor kielégítették. Ugyanakkor figyelembe kellett venni, hogy ezen időszakban hozták létre a szomszédos megyei nagyvállalatok, a SOMOGY MEGYEI ÁÉV

és a TOLNA MEGYEI ÁÉV is a maga kiskapacitású poligonját Kaposvárott, illetve Szekszárdon. 1976-tól ők is a pécsi panel típuscsaládot gyártották és építették.

A Pécsi Panelüzemben korszerűsítették a betontechnológiát, a betonadagolást és a tömörítést, a kiszállítást és a tárolást. A „H” gyártócsarnokban darupályás, betonozó, guruló kocsikat alkalmaztak, és gyártótálcákra szerelték a sablonokat. Érkezés után az elemeket a gyártótálcákkal és sablonokkal együtt mozgatták. ÉTI által tervezett billentő-padokat építettek be, és segítségükkel állították 75 fokos helyzetbe a falpaneleket.

A B és V válaszfalak gyártását is továbbfejlesztették. Körfolyamatot biztosító két görgősoron gyártották szintén tálcákon, tolopaddal, betonterítő kocsival, vibrópaddal. A korábbi álló helyzetű, ún. „stand” rendszert felváltotta a mozgó, ún. „konvejer” rendszerű gyártás, amikor is a műveletekhez továbbították a gyártótálcákat.

A földémglyártást a STASAÜZEM területén végezték. Az eleinte gyártókádas technológiát 1974-75-re szintén konvejer rendszerre állították át. Görgősoron továbbították a gyártótálcákat az egyes munkafolyamatok helyeire, vibrópádon tömörítették a betont, majd tíz elemet egymásra rakva együttesen gőzölték, érlelték le a rakatot. A beton bedolgozására betonszivattyút alkalmaztak, ami a betontechnológiában is fejlesztést igényelt a konzisztencia tekintetében, hogy az ne a betonminőség és szilárdság rovására menjen. Eleinte, mint minden új technológiánál, itt is adódtak problémák: megakadt a beton, nem volt elegendő nyomás, képlékenységi gond, de végül ezt is megoldották. A betontechnológia vonatkozásában két 1000 literes betonkeverő gép és automata betonközpont, súlyra és időre beállított adagolású betongyár adta az üzem részére a sokféle minőségű betont a Stasaüzemben, míg a panelüzemben önálló betongyár épült, ami tranzitbetonra is alkalmas volt. A teljesen automatizált betongyárban a két 1000 literes betonkeverő hárompercenként készített egy-egy adagot, és minőségi bizonyítvánnyal látták el a megrendelőt. Kapacitása szinte kihasználhatatlan volt. A három műszakos üzem technológia rendszerű munkahelyeivel szinte gyári körülmények között dolgozott, leszámítva, hogy mindazt a szabad ég alatt.

Az 1974-1976-os évre esett minden olyan felkészülés, ami alkalmassá tette a panel komplexumot új, korszerűbb panelcsalád gyártására. Próbálkozások történtek a vizes térelemgyártásra. Először válaszfalakkból építették össze a dobozelemeket hegesztéses kapcsolatokkal. Másik fő terület a csúf szaknyelvi használatról szólva az ún. komplettálás létrehozása volt, ami annyit jelent, hogy a legtöbb szakipari és épületgépészeti munkát bent, a Pécsi Panelüzemben végezték el, és azzal együtt szállították ki az építkezés helyszínére. Egyszóval, a panelelemek készíltéségi fokát növelték. E célból a Pécsi Panelüzem keretében külön komplettáló üzemegységet alakítottak ki a szükséges raktározási igényekkel együtt. Az első üzemvezető **Bükk János** volt, akit **Bácsalmási Mihály** követett, művezetők pedig **Deák János** és **Bitter Péter** voltak. Ezzel együtt a BARANYA MEGYEI ÁLLAMI ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT-nál (BÉV) is létrehozták az előregyártó részleget, melynek feladata volt a beépítésre kerülő épületgépészeti szerelvények előre történő legyártása. A komplettálás címszó alatt nyílászárók beépítését, párkánybádogo-

zást, homlokzatfestést, üvegezést stb. végeztek. Később, a térelemek üzemszerű gyártását követően ez a tevékenység bővült fűtésszereléssel, villanszereléssel, fürdőkádak, mosdók, WC-kagylók beépítésével, lámpák felszerelésével, csempézéssel és padlóburkolással. Természetesen idő kellett ahhoz, hogy mindez beépüljön a technológiai rendszerbe, azon kívül teljes összhangban kellett lenni az építéshelyi ütemezésekkel.

A falpanel-gyártó üzem vezetésében is változás történt. Az első kísérletektől itt dolgozott üzemvezető, **Barka József** távozása után **Gróf István** került a helyére, mellette új művezetőként **Singer József** jött, míg a Stasaüzemből eltávozott **Czárt Ferenc** művezető. A mennyiségi és minőségi igények növekedése a gyártás-előkészítés fejlesztését is megkövetelte. A kalkulációkat **Újvári Ferenc**, míg a gyártás előkészítést **Dőrfi Károly** végezte, de a fokozott gépesítés is nagyobb feladat elé állította a **Péter József** vezette gépészeti üzemet, amelyet még **Kónyi János** és **Lehócz György** erősített. A raktározási feladatra is jellemző, hogy ebben az időben már több mint 40 000 tételt tartalmazott egy leltár.

Teljesen új feladatot jelentett a Pécsi Panelüzemnek 1973-ban az IMS feszített-vázás technológia gyártási feladata. **Mayer György** építészmérnök révén a jugoszláv **Zsezelj** professzor építési rendszerének meghonosításával foglalkoztak. Az IMS (neve az ottani Építéstudományi Intézetnek felel meg) lényegében egy olyan vázszerű épületszerkezet, ahol a többszintes pillérek közé helyezett födémeket a pilléreken átmenő feszítőhuzalokkal mindkét irányban összefeszítik. Ezzel a feszítőerővel a súrlódás közreműködésével biztosítják a födémek terhelhetőségét.

A Jugoszláviából átvett építési rendszert itt továbbfejlesztették és szabadalmaztatták. A fejlesztést az alul-bordás, nyitott, kazettás födémek alsó belemezése jelentette. Így alul-felül sík födémeket készítettek a kétfázisú gyártásban. Az első kísérleti, háromemeletes épületet a Pécsi Panelüzemben állították fel, később ez lett az irodaépület, amelyen időszakosan elvégezték a különböző méréseket a Műszaki Egyetemmel együtt. A Pécsi Panelüzem stasaüzemi részében alakították ki az IMS gyártást, majd a stasa-termelés megszüntetése után 1976-tól növelték az IMS gyártáskapacitást.

A kétfázisú gyártásban először magát a tartószerkezetű, kazettás, alul-bordás födémeket gyártották le B 400-as betonból, majd egy másik vibrógyártó-tálcán a feltűzött hegesztett hálóval „belemerítették” az alsó fenéklemezt adó betonrétegbe, és bevibrálták.

A pillérgyártást is a stasaüzemben végezték 30x30 cm vagy nagyobb (a magasháznál az alsó négy szinthez 45x45 cm kétszinti hosszban) keresztmetszetben és háromszintes hosszúságban. Ez a technológia is sok újdonságot eredményezett: például a vas és a beton együttdolgozása az érleléses vasbeton-előregyártás vonatkozásában. A pilléreket általában B 400-as nagyszilárdságú betonból, de a magasházét egyedi tervezésű B 500-560 minőségű betonból gyártották. Az IMS-sablontervezést **Eszenyi Ervin** készítette. A BÉV-nél külön IMS tervező részleget hoztak létre Mayer György vezetésével. Az első megrendelésre készített IMS épületet Mohácson állították fel az akkori MHSZ székhelyeül. Az IMS födémeket eleinte 3.6x3.6 m nagyságban, majd 6.0x3,6 m-es méretben gyártották, mely hézagmentes,



A panelgyár látképe

nagy felületet adott kis betontérfogattal. Az IMS későbbi fejlesztési iránya a felületnövelés volt, így jött létre a 7.2x7.2 m méretrendszer, sőt az épületvázhoz konzolfödémeket is hozzáfeszítettek.

1974-től megindult az IMS sorozatgyártás. Közöttük a hétszintes MÁV Szociális épület a főpályaudvar mellett, és a sok vitát kiváltott, 1974-1978 között épült huszonöt szintes magasház. Az IMS szerkezetű épületeknél Pécsset 8-as erősségű földrengésre méretezték a szerkezetet, annak ellenére, hogy itt csak 4-es fokozatú az előírt mérték. A sok vita a miatt is volt, hogy éppen a régi Megyeri út és a mai Hungária út csatlakozásába került, a környék más jellegű épületekből áll, valamint a torony nem illett Pécshez. Ma is helytállóak ezek a vélemények, de akkor a magasba törés, a monumentalitás, a csúcsokhoz való ragaszkodás jellemezte az engedélyezési eljárást, és persze a rendezési terv akkor ezt elfogadhatónak tartotta. A legfelső szinten az UNIBER működtetett a város megbízásából egy kilátó-bemutató termet. A kilátás, Pécs panorámája onnan valóban gyönyörű, de a pokoli torony, ahogy a pécsiek a sok rossz hír hallatára a kiköltöztetést követően elnevezték, nem idevaló. Ehhez már szörnyű is elképzelni, hogy hasonlót terveztek építeni Kertvárosban is, de szerencsére arra már nem került sor.

A magasházban 248 lakás kapott helyet, és nyolcvan méteres magasságával az ország legmagasabb lakóépülete volt. Az épületvázat hosszirányban 60 tonna, keresztirányban 40 tonna erővel feszítették össze, majd a födémhézagokat kibetonozták (itt adódtak minőségbeli hibák), a pillérek toldását és a feszítőhuzalok átvezetését epoxi-bázisú műgyantával (PU-paszt) injektálták.

Immáron tizenkét esztendeje, hogy felröppentek az összedőlés veszélyéről szóló hírek. Mindenki nyilatkozott róla, csak éppen a tervezőt nem kérdezték meg. 1989-ben a Németh-kormány egyik utolsó intézkedésével 250 millió Ft rendkívüli támogatást ítélt meg a városnak a megerősítés céljára, de ahogy az látható, a magasházra abból nem jutott. Az első vitás időben a kivitelező BÁZIS (a volt BÉV) szívesen visszavásárolta volna, de helyette a rossz hír hatása erősödött fel, és ez nagymértékben hozzájárult a vállalat csődbejutásához, hitelképtelenségéhez. Azóta is csak folynak a viták, miközben tulajdonosváltás is történt. Erősebb volt a rémisztés, mint a tényleges probléma. Közben a milliók elúsztak más célra, de a magasház továbbra is lakatlan, használaton kívüli. Lehet, hogy végül mégis a robbantás segít?

Tudni kell azonban, hogy az IMS épületekhez a Pécsi Panelüzem csak vasbeton elemeket, pilléreket, födémeket gyártott, amelyekkel semminemű probléma soha nem volt, és ma sem tapasztalható. Az IMS tervet az ÉMI és a Budapesti Műszaki Egyetem felügyelte. A magasház tulajdonképpen kísérleti épület volt, amit az egykori szerződés is tartalmazott, ami szerint tízéves korában, azaz 1988-89-ben különböző épületfizikai vizsgálatokat kellett elvégezni rajta. Tehát mindenképpen elhamarkodott volt a kilakoltatás.

Megjegyzem, hogy Jugoszláviában tömegesen építették az IMS épületeket Belgrádban, Újvidéken és másutt. Banja Lukában, a hetvenes évek közepén volt egy pusztító erejű földrengés. A húszemeletes IMS épületben elhelyezett műszerek igazolták az építési rendszer állékonyágát, és regisztrálták a pillértoldásoknál jelentkező mozgásokat, melyek felfelé haladva kiegyenlítették egymást.

IMS szerkezetből építették Pécsen a volt Agrober irodaépületét és 1975-ben a szomszédos Gelka épületet, két többszintes lakóépületet a Kodály Zoltán utca sarkán (tervező: **Horváth Margit**). Továbbá számos ABC üzletet, a Jurisics úton egy szolgáltatóházat, a Rákóczi úti OTP épületét, az Árpád fejedelem Általános Iskolát és Gimnáziumot, Rózsadombon az Illyés Gyula úton többszintes lakóházakat, az Illyés Gyula Általános Iskolát és a domb végén kockaházakat, valamint Kertvárosban az Apáczai Nevelési Központ kollégiumát (tervező: **Tóth Zoltán** és **Jankovics Tibor**).

Mohácson további IMS épületeket szereltek: ötöt a Radnóti lakótelepen és hármat a Duna-parton. A legtöbb IMS vázú épülethez a vázkitöltő paneleket szintén a panelüzemben gyártották egyedi tervek alapján.

1976-ban a Pécsi Panelüzem stasaüzemi részét évi 30-40 ezer m² IMS épület legyártására alakították át, amikor az addig jó üzletet jelentett és közkedvelt stasa födém-elem gyártását megszüntették. Az egykori, nagyteljesítményű, vasbeton előregyártó üzem ma gazzal benőtt, kihasználatlan, üres, kifosztottnak tűnő betonfelület Gyárvárosban, a Zsolnay út mellett. 1975-ben a korábbi üzemvezető, e sorok írója a BÉV műszaki fejlesztési osztályára került, utódja **Ziener József** lett, a főművezető pedig **Hauck József**.



Szabadtéri gyártótér

A pécsi panel országosan is elismert volt, de saját kidolgozású rendszere elterít a már az egész országra kiterjedt házgyári hálózat uralkodó termékeitől. 1975-1976 a panelrekonstrukció ideje, amikor is felkészültek az új panelcsalád gyártására, új sablonrendszerrel vezettek be, jött a csészeöntésű térelem, azaz a házgyári paneltechnológiához közelítettek. Bevezetésre került az országos méretegységesített panelrendszer, mely a 15 cm alapmodulra épült. Ennek összefogója a BUDAPESTI 43. sz. ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT volt, amely egyébként négy házgyárat működtetett. A rekonstrukció idején fejlesztették ki a BÉV Központi Telepét a Patacsai út melletti területen. Itt építették fel az akkor legkorszerűbb betonacél-feldolgozó üzemet, egy NSZK-ból vásárolt Peddinghaus-rendszerű technológiát, amely az évi 1500-1600 lakás panel-vasszerelését, a fogadószintek betonacél-szükségletét korszerű, gépesített technológiával biztosította. Egyelőre hiányzott a hálóhegesztő üzem. A hegesztett háló szükségletet más házgyáraktól vásárolták meg.

A paneltervezés is megérdemelte egy külön fejezetet. Most a kivitelezés történetének felidézése mellett azért röviden megemlítyük ennek történetét is. A PÉCSI TERVEZŐ VÁLLALAT-nál (PTV) továbbra is **Tillai Ernő** és a volt panelüzemi vezető, **Pálmai István** vezető tervező készítette az új panelcsalád alapterveit. Természetesen építésztervezők egész sora adaptált panelépületet, avagy a típuscsalád elemeinek felhasználásával tervezett panelépületet, mint 1981-ben **Nyári**

József a Nyugdíjas házat és a Garzonházat, **Czeininger Jenő** 1980-ban a KPM Oktatási bázisát, továbbá **Gettó József**, **Szigetvári János**, **Pálfi Miklósné** és sokan mások. A statikusok közt meg kell még említeni **Adonyi Iván**, **Ketterer Janka**, **Brandmüller István**, **Major Béla**, **Meskó András**, **Tóth Ferenc** és **Maros József**, az épületgépész-tervezők között **Drávavölgyi Valér**, **Rónaszéki Pál**, **Csonka Ernő**, **Meiszner József**, **Mészáros Miklós**, **Horváth Miklós**, **Tóth János**, **Bácskai Lajosné** és **Péter Pál**, a talajmechanikus **Bari István** nevét, és még sok más tervező és szerkesztő dolgozott a panelterveken.

1973-ban a PTV szerződést kötött az ÉVM-mel az 1976-1980 évi, V. ötéves tervidőszak paneles típus tervecsalád kidolgozására. Ehhez házi pályázatot is kiírtak. 1977-ben jelent meg az ÉVM utasítása a paneles lakásépítés típustervezéséről. Tudni kell, hogy korábban Londonban gázrobbanás következtében összeomlott egy panelház. Ez a hír úgy megrémisztette a hazai hatóságokat, hogy menten új rendeletet adtak ki a gázrobbanás veszélyének megelőzésére. Ennek eredményeként a tervezésnél meg kellett erősíteni az érintett falakat, a csomópontokat, és a továbbiakban nem volt szabad belső konyhát tervezni. A PTV-nél ebben az időben bevezették a tervek ellenőrzését is. Egyébként Tillai Ernő második Ybl-díját 1974-ben a paneles lakóépületek tervezéséért kapta. A PÉCSI TERVEZŐ VÁLLALAT (PTV) 1979-től DÉLDUNÁNTÚLI TERVEZŐ VÁLLALAT (DTV) néven működött tovább.

Ezzel az új panelcsaláddal kapcsolatban előzményként meg kell említeni, hogy még 1969-ben jelent meg az építés tipizálásáról szóló rendelet, mely túlzottan lemerevített mindent, és emiatt „egyik tényezője lett a lakónegyedek egyre hangosabban szidott egyhangúságának,” ahogy **Szoyka Pál**, a PTV akkori főmérnöke ezt jellemezte. Ettől az erőszakos szabályozástól semmi sem lett jobb. Ugyanis a hosszú procedúra után MOT (Magyar Országos Típus) típusúvá vált Pécsi Körzeti panel-típusúterv mindössze 43.2 m² átlag alapterületű lakásaival, bár a leggazdaságosabb volt az országban, a PTV mégsem dicsekedhetett vele. Az 1971-1975 között, az új panelcsalád kidolgozásakor a tervező cég már arra törekedett, hogy „a lakosság igényeit jobban kielégítő és fejlettebb technológiájú paneles épületeket tervezzenek.” Ennek érdekében a házi pályázaton kívül minden korábbi és más vállalati tervet gazdasági vizsgálatnak vetettek alá.

Az új típusútervek alkalmazkodtak az országos méret-egységesített panelcsaládhoz. Az új alaptípusok: tízszintes középmagas (KC és KM), ötszintes (TM és TD), melyekből 14 változat készült, 2+½ és 3+½ szobás lakások formájában. Ezekben az épületekben a tengely-fesztáv 270, 360 és 450 cm volt. Megváltoztatták a panelek csatlakozási csomópontjait is, és a homlokzati falpaneleket vízküszöbvel látták el. A függőleges és vízszintes hézagok találkozásában vízvetőket helyeztek el, míg a csatlakozási hézagokba függőlegesen hőszigetelést raktak, a homlokzati hézagba pedig Neoprén C profil szalagot húztak be a csapóeső ellen és a víz kivezetésére. Az első ilyen négyemeleteseket 1976-ban a Szigeti városrész északi részén, a Rókus utcában és Kertvárosban, a Nagy Imre út elején építették. Ezt követte a volt lőtéri terület beépítése, a Melinda tömb, majd a mai Maléter Pál utcai épületek.



Tárolótér

Külön is érdemes foglalkozni a Mecsek-nyugat beépítésével. Az addig szőlőkkel, viruló gyümölcsösökkel teli Mecsek-oldalra szintén panelépületeket álmodtak a városrendezők, ami sok-sok vitát váltott ki. A Jurisics út mentén szintén az új panelcsaládból építettek oda nem illő házakat. Csupán annyit sikerült elérni, hogy az öt szint helyett négy épült meg, ugyanakkor néhány méterrel lejjebb viszont ott éktelenkednek a tízzintesek.

A hőszigetelést hungarocellel oldották meg a panel falszerkezetén belül 2+5 cm vastagságban. Akkoriban már számoltak a hőszigetelés jövőbeni szigorításával, a hő-átbocsátási tényező „K” érték csökkentésével, mert a sablontervezésnél +3 cm vastagítást vettek figyelembe.

A térelemesítés eredményeként újdonság volt a loggia-térelem, a belső vizes térelemek, vizesblokk-térelem (fürdő+WC), külön fürdőszobás illetve WC-térelemek formájában, amelyekhez már új öntőformákat, sablonokat gyártattak le Barcsón, Tompán és másutt. Válaszfal-lapokból összerakott térelemeket tulajdonképpen csak a magasházhoz készítették, de az üzemi és építéshelyi gépészeti szerelések tapasztalatai azt mutatták, hogy nem ez a jövő útja, hanem a csészeöntésű, egy darabban gyártott, mérettartós térelem.

A komplettálás során a loggia-térelemekre még az üzemben felszerelték a korlátokat, beépítették nyílászárókat és beüvegezték azokat. A régi, majd' húszéves kísérleti gyártócsarnokot alakították át térelem-üzemmé, ahol a térelemeket

síneken guruló kocsikon szállították az egyik műveleti helyről a másikra. A legvég-ső stádium a vezetékek nyomáspróbája volt, aztán a külső tárolóba szállították a kész térelemeket. Az oldalhajóban voltak a raktárak és előkészítő műhelyek. A tér-elemek bevezetése továbblépést jelentett a komplettálás területén. Sőt, 1977-1978-ban a panel-villanoszerelést továbbfejlesztették. Előre behúzták a vezetékeket, és a helyszínen csak a csatlakozásokat kellett összekötni.

Sajnos a szakipari anyagellátásban nem volt nagy választék, örült az ember, ha egyáltalán fehér csempehez juthatott. Ez jellemezte a vállalati anyagellátást is. Az épületasztalos-iparágban az EPFA gyárai egyeduralmúak voltak, és a tipizált ajtók, ablakok, beépített szekrények szűk választékával látták el az építőipart, alkalmazkodva az országosan évi ötvenezer panellakás-igényhez. Ebben újat, de csak fél sikert jelentett az utólag szerelhető műanyag ajtók alkalmazása. Elvéve ugyan megjelent a kínálatban a hőszigetelt ablak is, egyelőre azonban megfizethetetlen áron.

Ennél az új paneltípusnál kezdtek először foglalkozni az osztrák Stollack homlokzat-festékekkel, valamint a Breplasta belsőtéri, felületkiegyenlítő, alapozó gletteléssel.

Tudni kell, hogy erre az időre esett a Műszaki Gazdasági Normatívák (MGN) kötelező 1974-es bevezetése, ami a beruházónak és kivitelezőnek egyaránt megszabta, hogy mennyibe kerülhet egy lakás kivitelezői áron és külön beruházói-értékesítési áron. A gazdasági viszonyok miatt elrendelt szigorítás a tervezők körében nem volt éppen népszerű, mert az alkotói szabadság korlátozását látták benne. Az MGN szerint egy 53 m² alapterületű, kétszobás, négy férőhelyes lakás volt a norma (az NDK-ban 70 m²), amit területre, városra, (makronorma) és azon belüli elhelyezkedés szerint (mikronorma) kellett figyelembe venni. Más volt az alapár egy azonos kertvárosi lakásnál és más a Mecsek-nyugaton. E feletti eltérés csak az OTP-lakásoknál lehetett külön költséggel. A célcsoportos beruházásban épült lakásoknál, a tanácsi lakásoknál, tanácsi kiutalású szövetkezeti lakásoknál a normát egy fillérrel sem lehetett túllépni (műanyagpadló helyett például nem lehetett szőnyegpadló). Emiatt gyakran a tervezőnek és kivitelezőnek azért kellett összedugnia a fejét, hogy mit vetköztessenek le az épületről vagy lakásról, hogy beleférjenek az MGN normatívába. 1979-ben módosították az MGN-t, a rendszerelvű építést helyezték előtérbe, és az élmunka-megtakarítást célzó technológiának adtak elsőbbséget. A DTV 1983-ban már ez alapján készítette el a soron következő VII. ötéves tervi paneles lakások ajánlati tervkatalógusát.

A Pécsi Panelüzem ezzel beállt a sorba. Az 1975-1976-os esztendőben elvégezték a rekonstrukciót, és az új panelcsalád gyártására új sablonrendszert állítottak üzembe, és már az országos szabvány szerinti panelt gyártották 1976-tól. Mégis, a tizennégy új paneltípussal az ország legváltozatosabb panelcsaládját, a tervezők, beruházók és kivitelezők együttműködésének köszönhetően éppen a pécsiek produkálták. Az egyetlen panelcsalád, amellyel a városkép alakítható volt, még az előbb említett MGN figyelmeztető jelenléte mellett is. Így épült ki Kertváros az újabb építési tömbökkel. Egyáltalán nem kell szégyenkezni a pécsi panel miatt. 1977-1978-ban Tillai Ernő vezetésével éppen Kertváros beruházását vizsgálták a



Loggia térelemek

nyugati értékelemzéses módszerrel funkció-kielégítés és költség vonatkozásában, amit országos példának is tekintettek.

A panel-technológiával szorosan összefügg az 1978-ban megindult Közmű-alagút-közműfolyosó, azaz a KAF-rendszer kiépítése Kertvárosban. A terveket 1975-ben készítette el a PTV. Ezzel egy időben kísérleti KAF-ot építettek Pesterzsébeten és Debrecenben is, de méretében a pécsi volt a legnagyobb. Az első szakasz a mai Maléter Pál utcában álló négyemeletes épületek alatt húzódik. A feladat az volt, hogy lehetőleg minél több közművezetékot helyezzenek el egy járható alagúrendszerben. Ennek az alagútnak a zöld terület alatti részét PEVA alagút-zsaluval építették vasbetonból, míg a panelépületek alatti szakaszait az alagsori szinten a fogadósínt részeként alakították ki. Ennek érdekében vasbeton fogadósínt építésére tértek át, és többcélú, mindegyik paneltípusra alkalmas, állítható, nagytáblás zsaluzatot terveztek. A vasszereléshez hálójárató gépet szerkesztettek, így az armatúraszereles is megoldottá vált. Később a szegedi házgyár segítségével a Pécsi Panelüzemben is elkészült a hálóhegesztő üzem. A KAF pedig végképp elfogadottá vált, és a PÉTÁV vette át kezelésre.

Az újra való fogékonyságot jelentette az is, hogy a panelesek más termékkel is sikerrel próbálkoztak. A volt KERAMZITÜZEM épületében polisztirol alapanyagú hungarocell-gyártással foglalkoztak, amit BÉVCELL néven hoztak forgalomba. Ké-

szítettek tetőfedés alá hőszigetelő lemezeket is. Ha már a FÚZFŐI NITROKÉMIA polisztirol gyönggyel látta el a Panelüzemet, akkor önkéntelenül adódott, hogy mit lehet még kezdeni ezzel az alapanyaggal. Így került sor az osztrák Rastra-licenz megvásárlására, és polisztirol-beton építőelemeket, falazó elemeket gyártottak. Mohácson lakóépületeket építettek Rastra-elemekből, valamint több IMS épület homlokzatát Rastra-idomokkal falazták ki. Következő lépés lett volna homlokzati díszítőelemek készítése polisztirol-betonból, amire az épületek felújításánál szükség is lehetett volna, de akkor még alig költöttek erre.

1978-ban vetődött fel egy esetleges házgyár létesítése Pécsen, de igazából ebben a délnyugati körzetben nem volt rá reális igény. Már működött a kaposvári és szekszárdi poligon, sőt a zalaegerszegi is. A szomszéd megyeszékhelyeken a 300-500 lakás/év kapacitású üzemek ellátták az ottani keresletet. Valamennyien a Pálmai István és Tillai Ernő által tervezett pécsi panelcsalád egyes típusait gyártották. A békéscsabaiak is a pécsi panellra tértek át, mivel rugalmasabb és városképileg variálhatóbb típuscsaládnak tartották, azon kívül olcsóbb felsablonozást kívánt, mint a szovjetrendszerű házgyárakra tervezett panelépületek. Egyébként összehasonlításként Pécsen is látható néhány kecskeméti házgyári panelből szerelt épület az Eszék utca déli végénél. A Pécsi Panelüzem technológiai és technikai adottságai lehetővé tették volna az évi 2000-2200 lakás legyártását is, amennyiben ilyen mérvű valós igény felmerült volna. A variabilitásra jellemző, hogy több pécsi tízszintes panelépületet úgy terveztek meg és alakították ki a homlokzatát, hogy a loggiaelemek dekoratív hatásúak legyenek. Különböző elhelyezésükkel változatosabbá tették az épületek megjelenését a Kertvárosban, sőt a színpárta-változatok lehetőségét is kihasználták a homlokzatfestésnél.

1979–1980-ban a BÉV Líbiában is létrehozott IMS gyártóüzemet az ÉMEXPORT generál-vállalkozói közreműködésével. Ebben a panelüzemnek csak annyi szerepe volt, hogy itt tanították be az embereket, de a líbiai kirándulás már egy másik történet.

1983-ban a panel alaptípusokat korszerűsítették. Egyrészt a hőszigetelés javítása, a hőhíd-mentesség érdekében, másrészt a hegesztett acélháló alkalmazása miatt. Ugyanis új hőtechnikai szabvány lépett életbe. Időközben megépítették a hálóhegesztő üzemét, így a vasszerelés anyaga helyben adott volt.

A BÉV-nél technológiai rendszerű átszervezést hajtottak végre a nyolcvanas években, így a vállalaton belül üzemigazgatóságokat hoztak létre a volt főépítés-vezetőségek helyett. A Panelüzemből BETON- ÉS VASBETON-ELEM-GYÁRTÓ ÜZEMIGAZGATÓSÁG lett, továbbra is Bánfai Antal vezetésével. 1985-től növelték az egyes üzemek önállóságát. 1985-ben már észrevehetőek voltak a társadalomban, a gazdaságirányításban a szerkezetváltási törekvések. A gazdálkodásban már jelentkeztek a kényszerítő körülmények.

Időközben 1984. május 1-től **Mischl Róbert**, a PTV korábbi igazgatója került a BÉV élére vezérigazgatóként. A kertvárosi panelépítés üzemigazgatója **Jakab József** lett. Az építkezés a nyolcvanas években nagyrészt itt folyt. 1977-től a Maléter Pál-Nagy Imre-Aidingér János utcák által határolt tömb Siklói városrész néven, majd az Aidingér és a Siklói út közti terület, a Nagy Imre-Lahti-Eszék utcai tömb, a Málomi út



Szabadtéri gyártó üzemrész

és Siklósi út közti terület, végül a Rózsadomb és az Illyés Gyula-Malomvölgyi úti terület került beépítésre. Megkezdték a Központi temető mögötti Nagyárpádi városrész építését is, amit a népnyelv Szellemvárosnak keresztelt át.

A vállalatok életében megjelentek az új szervezeti formák, mint a Vállalati GMK-k. A panelüzemben bevezetett darabbéres mód éreztette hatását a munka termelékenységében és a kereset növekedésében. A panelüzem életében a legnagyobb létszám közel 600 fő volt. Ez idő tájban, 1986-ban a 380 fős alaplétszámot már VGMK foglalkoztatással egészítették ki. Az ismétlődő munkafolyamatok tették lehetővé, hogy szakmunkások helyett betanított munkások is dolgozhattak. Példamutató volt a cigány foglalkoztatás, mely az összlétszám 10%-át is elérte. **Kárász Mihály**, vagy **Orsós József** évekig dolgozott itt megbecsülten.

Az üzem technológiáját és termékskáláját állandóan fejlesztették, bővítették. Ennek egyik példája volt a Pálmai István által kidolgozott kéthéjú tető a panelépületek tető víz- és hőszigetelésének javítása érdekében. A rendszer két egymásra fordított födémlemezéből állt, enyhe felső felületi lejtéssel.

A nyolcvanas években még nagy terveket szőttek a panelesek, de akkor már láthatóak voltak a romló gazdasági viszonyok. Bánfai Antalnak, a panelüzem vezetőjének egy 1986. évi értékelése szerint „a termékeink minőségét alapvetően a sablonok állapota befolyásolja. A sablonpark használati ideje jóval túl volt a kívánatosnál. Alaposan elhasználódtak. A körítő sablonok zöme 12 éves volt, a gyártótál-

cák 65%-a 12 éves, 35%-a 18 éves.” Mintha ma hallanánk a pécsi buszokról. Így a méret-tűrések már gondokkal jártak, továbbá a gyártótálcákkal érintkező betonfelület minősége sem volt megfelelő. A homlokzati burkolóanyagok és csempék utólagos lehullását a ragasztó-anyagok előregedése okozta. Az üzem gazdasági működését erősen befolyásolta az energiaárak emelkedése, annak ellenére, hogy az energia-fogyasztást csökkentették. A gőzfelhasználást például 6.5%-kal. Az érlelést biztosító gőzenergia ára 1986-ban egy éven belül 46.7%-kal emelkedett, a betonkészítéshez és utókezeléshez szükséges ipari víz ára az ötszörösére nőtt. Egészségvédelmi és környezetvédelmi területen viszont fejlődtek, mert az üzem zajszintjét a megengedett érték alá szorították, és megoldották a veszélyes hulladékok elkülönített tárolását és elszállítását.

1986. június 9-én adták át üzemelésre az új, nyugatnémet származású ISORAST falazó-elemeket és tető-elemeket gyártó üzemet a volt ÉMI labor épületében. Az eredetileg kétsablonos technológiát 1987-re a termelés növelése érdekében hatsablonosra bővítették. A volt keramzítüzem épületében működtetett tömbhobosító üzem polisztirol alapanyagú hőszigetelő táblákat állított elő. A berendezést a CSERKÚTI MEZŐGÉP gyártotta le.

Az üzembe helyezés 1986. november 18-án volt. Évi termelése 6-10 ezer m³. A termék iránti érdeklődés oly hamar megnőtt, hogy alig fél évre rá át kellett térni a kétműszakos termelésre.

A BARANYA MEGYEI ÁLLAMI ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT (BÉV) 1987-ben egyesült a SOMOGY MEGYEI ÁLLAMI ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT-tal (SÁÉV), és BÁZIS ÉPÍTŐIPARI VÁLLALAT néven működött tovább. A vállalat-egyesülés folytán a Pécsi Panelüzem irányítása alá került a kaposvári és a siófoki poligon panelüzem, amelyekben főleg egyéb beton- és vasbeton termékeket állítottak elő, és csak kismértékben nagypanelt.

A panelépületek iránt helyben egyre csökkent az igény, miközben Budapesten még a vidékieknek is jutott munka. 1988-89-ben a BÁZIS Budapesten, a cinkotai városrészben 645 panellakást épített, amit bár átmeneti helyzetnek tekintettek, de ez mintha egyben hatálydal is lett volna.

Az állami megrendelések, majd a tanácsi megrendelések is fokozatosan szűntek meg. A nyolcvanas évek vége felé is csupán az OTP tartotta még magát kismértékben, de később áttértek a hagyományos építtetésre. A megkezdett Nagypápai városrész félbe maradt. Az utolsó OTP igényre épült, egyedi tervezésű, magas-tetős panelházak a Rózsadombon és a temetővel szemben épültek, korábban azonban itt, a laktanya védőterületén nem engedtek építkezni.

Bánfai Antal, a panelgyár vezetője 1989 év végével nyugdíjba vonult. Az új vezető **Hendringer Ferenc** lett, aki munkatársaival még megpróbálkozott a panel feltámasztásával néhány kisebb épület és családi ház elemeinek a legyártásával, aztán vége lett a nagyhírű pécsi panelnek.

Sokféleképpen felvetődhet, hogy mi okozhatta a panel végét. Elsősorban a megrendelések hiánya, amit a gazdasági helyzet alakulása idézett elő. A rendszerváltással egy időben a társadalom kettéválása eredményezte, hogy a középutat

már senki nem vállalta, mert a gazdagodó rétegnek a panel nem kellett, a szegényedő tömeg meg már nem tudta megfizetni, hiszen a kölcsönfeltételek is megváltoztak. Mára a panel már érkezett ahhoz az időhöz, amikor korosodása folytán a fenntartás és felújítás válna szükségessé, de a költségek oly nagy mértékben megnöttek, hogy a tulajdonviszonyokat tekintve azt tömegesen nem tudják vállalni az előregedő panellakók. Elég csak azt nézni, hogy ma legalább négyezer féle építőanyagból válogathat az, aki húsz évvel ezelőtt, vagy éppen a panel fénykorában csak négy féle anyaghoz juthatott, ha éppen volt a TÜZÉP raktáron.

Egyöntetű tervezői és kivitelezői vélemény, hogy amennyiben van rá pénz, a panelépület bármikor modernizálható, felújítható, korszerűsíthető, ami természetes kellene, hogy legyen a nyugati példákat tekintve. Sőt a szomszédos lakások akár össze is köthetők, ún. generációs lakásokat lehetne kialakítani. A homlokzat is szépíthető, a hőtechnikai kérdés is megoldható, de mindennek alapja a tulajdonosok költségviselő képessége. Sem a magántulajdonosok, sem a város nem képes erre. Ebből áll a panel mai problémaköre, de azt hangsúlyozni kell, hogy a hagyományos téglapanelek gondja ugyanez. Tekintettel arra, hogy a panellakók nagy része tőkehiányos, így kevés esély van a panellel kapcsolatos problémák, a felújítási igények közeli megoldására.

1980-tól a magyar népgazdaság válságba került, és akkor hirdették meg a struktúraváltást, a szervezetváltás gazdaságpolitikáját, aminek hatása legérzékenyebben az építőipart érintette, mert az iparág léte, mint szerte a világon, a beruházások mértékétől függ. Legyen példa erre a pécsiek egykori büszkesége, a Panelgyár. Egy magas fokú gépesített üzemet, gyárat nem lehet átállítani kézi termékek gyártására, azaz több tonna súlyú nagypanel helyett nem lehet tíz kilós járdalapokat gyártani.

Ahogy sok más széphagyományú pécsi gyár, üzem, ipari létesítmény már csak az emlékekben él, úgy él a pécsi panel is, letagadhatatlanul, mert a szemünk előtt van, hisz Pécsen és Baranyában 100 ezer embernek az otthona. Lehet sokféle negatívumot felsorolni ellene, de a 35 ezer lakás itt van, utcákat, városrészeket alkotnak, nélkülük Pécs és sok más magyar város nem lenne az, aminek ma látható. A paneles városrészek éppúgy élnek, mint a történelmi városmagok, vagy a villanegyedek, összeolvad a belváros a külvárossal, és az életről, az élni akarásról vallanak.

Volt egy pécsi Panelüzem, amelyik gyorsan kinőtte magát, élt, virult, és már a porba hullt. Sokan az emlékével sem tudnak mit kezdeni, és kényszeredetten egy társadalmi berendezkedéshez kötik, méltatlanul. A panel világtechnológia, műszaki-szellemi produktum, része a sok-sok iparág termékét egyetlen nagy késztermékké összerakó építőiparnak. Ez a késztermék az épület, az irodaház, az áruház, az üzemi létesítmény vagy éppen a panelház. Nemcsak lakni, élni is kellene benne, és éltetni, törődni vele, ami valóban összetársadalmi ügy. A megbecsülésre érdemes, és talán a valóság is meghozza egyszer, nemcsak az ipartörténet tartja számon és őrzi meg.

Fotó: BÉV archívum

TÜSKÉS TIBOR

“KI LÁTTA PÉCSI UTCÁN A KIS BABITS MISIT?”

Bizony, akik látták, már nem élnek: tanárai, osztálytársai, a 19. század végének pécsi polgárai. De a házak, az utcák, a falak, amelyek látták, még részben állnak. S aki megáll a Váradi Antal és a Zrínyi Miklós utca sarkán található földszintes, egyablakos kis házrész előtt, még elképzeli, milyen volt a hely, ahol Babits Mihály diákkorában lakott. A házrész (cselédszoba?) valójában az ugyanazon a telken található, és a Váradi Antal és a Mátyás király utca sarkán álló, magasföldszintes, nagyobb lakóházhoz tartozott. Itt élt egyedül az agglegény Kelemen Mihály honvéd főtörzsorvos, Babits Mihály anyai nagybátyja. A költő, aki 1883-ban Szekszárdon született, szüleivel Szekszárdról – budapesti kitérővel – 1891-ben költözött Pécsre. Itt járta a belvárosi iskolában az elemi harmadik és negyedik osztályát, valamint a ciszterciek gimnáziumában a középiskola nyolc osztályát. Apja, aki ítélőtáblai bíró volt, korán meghalt, s az akkor ötödikes gimnazista diákot Kelemen Mihály nagybátyja fogadta magához kosztos diákként.



A környezet, a város persze száz év alatt sokat változott. Nem jár már az utcán este a lámpagyújtó hosszú botjával, aki a házfalakból kiálló, öntöttvas lámpakarokban föllobbantja az utcát gyéren megvilágító gázlángot. Nem őriznek már a kapualjakban apró léchidakat, és a nagy esők után nem húzzák ki azokat a járdára, hogy a Mecsekről lezúduló víz fölött át lehessen kelni az utca egyik oldaláról a másikra. Nincs már víz a régi uszodában, a Balokányban, de az újban sem érvényes a szabály: “délelőtt 8-tól 11-ig nőknek, 11-től 12-ig férfiaknak.” A Széchenyi téren nem rakják ki portékáikat a hetivásár alkalmával az árusok, s nem állnak konflisok a

tér sarkán. És lebontották a "sóhajok hídját" is, amely a gimnáziumot összekötötte a belvárosi templommal, hogy a diákok és a tanárok széltől-esőtől védve vonuljanak át a tantermekből a reggeli misére.

És ki emlékezik még a híres pécsi borhamisítási perre? Amikor még azzal büntették a jóféle pécsi cirfandi vizezését, hogy a Lyceum utcai pincéből felgörgették a hatalmas hordókat, az utcán csapra verték azokat, és a vizezett bor a két járdaszegély között úgy folyt, mint záporok idején az esővíz. Az emberek kalapjukkal merték és itták a hamisított bort, és három napon át mámoros volt a város...

Mindez a múlté.

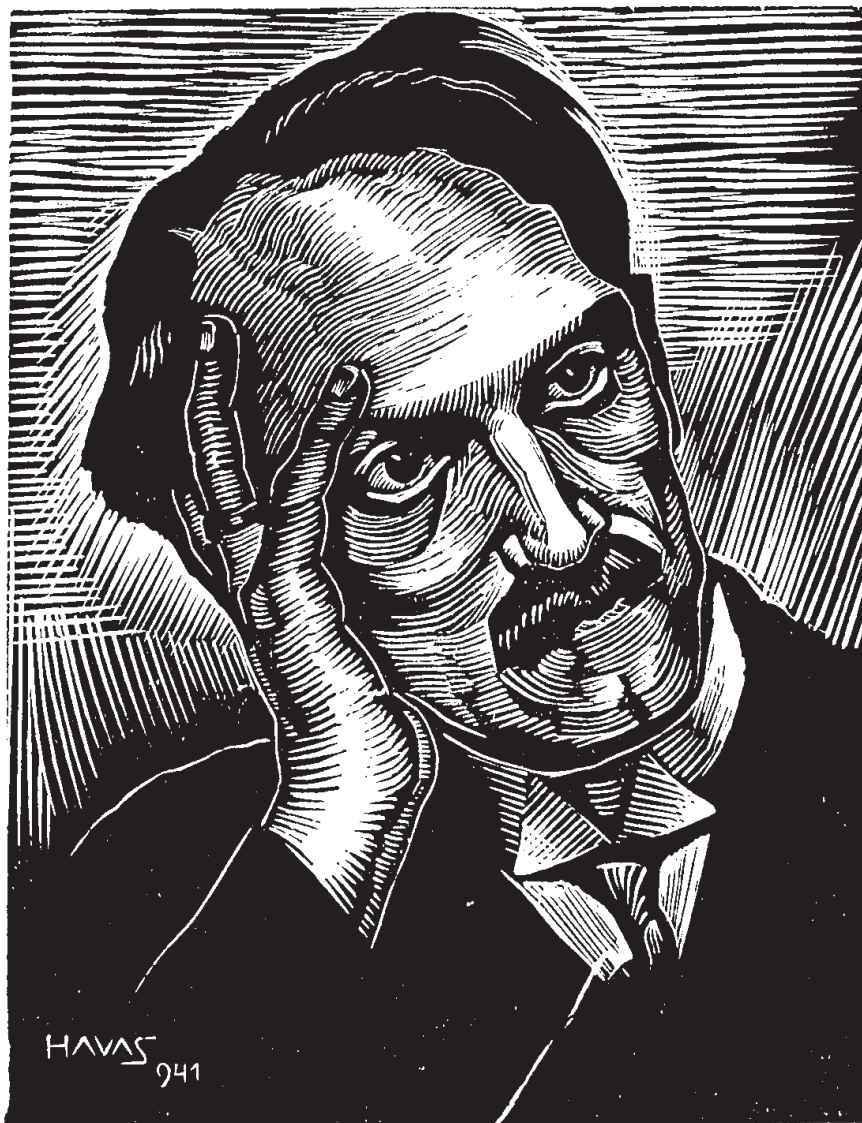
De aki meg akarja ismerni a századfordulói Pécs hiteles életét, vegye kezébe Babits Mihály pécsi ihletésű műveit. Persze ezek nem történeti hitelességű dokumentumok, nem levéltári források, és nem tartalmaznak statisztikai adatokat, de gyakran amazoknál érzékletesebb, szemléletesebb, színesebb vallomások.

A lámpagyújtó botjáról (és a hajdani diákról, aki "legkisebb az osztályban") az *Utca, estefelé* című versében beszél. A pécsi uszoda rendjét az *Emléksorok egy régi pécsi uszodára* című versébe szötte. Aki megáll a dzsámivá, majd a dzsámiból visszaalakított belvárosi templom régi részében, annak eszébe juthat az a "szepegő kamasz", aki Balázs napkor itt térdepelt az oltár tövében, várta a pap áldását, s akit a kései Babits, a már beteg költő egyik megrendítő verse, a *Balázsolás* idéz föl. A kapualjakban őrzött, eső után utcára húzott léchidakról, a Mecseken található kő pihenőpadról, a pécsi borhamisítási perről Babits regényeiben, a *Halálfiában*, a *Timár Virgil fiá*-ban olvashatunk.

Babits Mihály életében és írói munkásságában négy magyar város játszott jelentős szerepet. Szekszárd, a szülőhely, a tolnai megyeszékhely, a család anyai ágának bölcsője, a szülőház és a családi szőlőbirtok a Bartinán, ahová diákkorában a nyári vakációkra visszajárt. Budapest, ahol az egyetemet végezte, s ahová a bajai, a szegedi, a fogarasi tanárkodás után már ismert és elismert költőként tért vissza, ahol a Nyugatot szerkesztette, s ahol a legtöbb időt töltötte. Esztergom, ahol telket és nyaralót vásárolt, ahol pihenni és dolgozni szokott. És Pécs, a diákévek színhelye.

Babits életében Pécs – a diákkor után – még egyszer fontossá vált. 1931-ben tartották osztálytársai a harmincéves érettségi találkozót. Ezen Babits nem vett részt, de *Harmincéves pécsi érettségi találkozóra* címmel szép verset írt, és azt küldte el maga helyett. "Nem merek közétek jönni, régi társak! / Kit vártok? Nem vagyok már az, akit vártok" – kezdi a költő az életében kéziratban maradt verset. 1931-ben még egy meghívás érkezett hozzá Pécsről. Ekkor alakult meg a Janus Pannonius Irodalmi Társaság, és az alakuló ülésen a Kisfaludy Társaság nevében Babits Mihály üdvözölte a közgyűlést. A névadóról mondta: "Nem tudnék nevet, mely jobban kifejezné az övénel azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetein, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a renaissance."

Tíz év múlva a halálhíre jutott el Pécsre. A város akkori két napilapja, a Pécsi Napló és a Dunántúl, valamint az újságok két jeles munkatársa, Sásdi Sándor és



Babits Miklós

Havas László fametszete, 1941

Zsikó Gyula megkülönböztetett figyelemmel méltatta és búcsúztatta el a költőt, a hajdani pécsi diákat.

Babits Mihály emlékét a város megőrizte és ápolja. Halála után nem sok időre utcát neveztek el róla. Majd másfél évtizeddel később, 1956 májusában középiskolás diákok, akik nem érték be a száraz tankönyvi adattal ("Babits Mihály életéből tíz évet töltött Pécsen"), az emlék nyomába eredtek: kifaggatták a régi osztálytársakat, összegyűjtötték a föllelhető tárgyi dokumentumokat, fényképeket, leveleket. Ekkor és ők jelölték meg emléktáblával a Váradi Antal és a Zrínyi Miklós utca sarkán álló hajdani diákszobát. Majd néhány év múlva márványtábla került a Nagy Lajos Gimnázium lépcsőfeljárójának a falára is, ahol egész emléktábla-sor őrzi az iskola jeles diákjainak a nevét. A megbecsülés jele Borsos Miklós Babitsot ábrázoló mellszobrának a felállítását az Apáca utca egyik kis, hangulatos terén (a diák Babits is erre járhatott!), valamint a *Babits és Pécs* című, a Baranya Megyei Könyvtár gondozásában megjelent könyvecske kiadása, mely mindazokat a szövegeket tartalmazza, amelyek a költő és a város kapcsolatáról beszélnek.

Babits Mihály pécsi emlékezetét ma a lelegelevenebben a Nagy Lajos Gimnázium őrzi, ápolja. A költő születésnapja táján, november minden évben országos szép kiejtési, előadói és szövegmondó versenyt rendeznek. A versenyt emlékünneppellyel kötik össze. A Babits-művek ismeretén alapuló vetélkedőnek évek óta nagyvonalú mecénása a Svájcban és Budapesten élő hajdani pécsi ciszterci diák, László Károly.

Babits kerek száz évvel ezelőtt, 1901-ben érettségizett Pécsen. Száz év az emberi élettel mérve nagy idő, három emberöltő. De a kérdés, a "honnan és hová?", valamint az ifjúkori élmény a "nagyvilág végtelenségéről": ma is élő és eleven. Babits *Útinapló* című rövid írása nem árulja el a város nevét, amelyről szól, de mi, pécsiek tudjuk, és fölismerjük, hogy pécsi élmény ihlette. Íme, az írás egyik szép részlete:

"Sziklás hegyek védik fölül a szénvárost, ahol örökké hallatszik a kőtörők kapálása, ahol pompás szerpentinek arany kavicsokkal kígyóznak a fehér szirtek közt, s nagy kőkeresztek kandikálnak a változatos mélységekbe. Magas kőszáltrónjáról a Havi Boldogasszony méltóságosan néz farkasszemet a sík város ókupolás mecseteivel, melyek most a keresztet csillogtatják erkélyes tornyukon. Az Árpád-kori dóm négy román tornyával erős vár gyanánt uralg a városon, s a dóm mögött meredek utcák macskafejes járói kúsznak a hegynek. E hegyek gyomrában szén van és a város gyomrában kormos gyárok. De a lejtős utcák közepén friss hegyi erek hangos csörgéssel buktatják alá meszes, kemény vizüket, a viharok után megdagadva elhordják a könnyű léchidakat, s felhatolnak a gyalogjáróra. Honnan jöhetnek e kis patakok? kérdeztem magamtól gyermekkoromban, s egyszer elindultam az egyik nyomában, mint egy kis detektív a hegyeken át, követtem kanyargós útjain, tűnődve álltam meg kisdud kataraktái fölött, és nem találtam forrását; s este sárosan, porosan vergődve haza új, ábrándos fogalmat hoztam magammal a nagyvilág végtelenségéről."

ANDRÁSFALVY BERTALAN

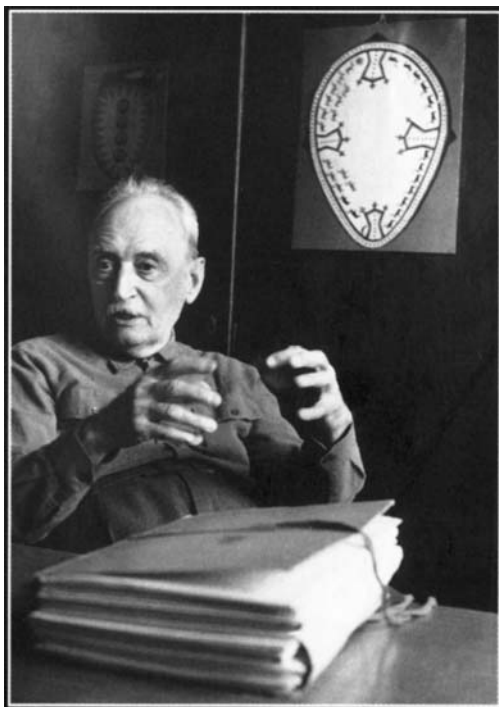
LÜKŐ GÁBOR EMLÉKEZETE (1909-2001)

1909. november 4-én született Komáromban, 1925-ben került fel családja Budapestre, ahol a Zrínyi Miklós Gimnáziumban **Karácsony Sándor** osztályába került. Ez a találkozás Karácsony Sándorral meghatározó élménye lett, mindig tanítványának vallotta magát. Szoros kapcsolatban maradt vele, akkor is, amikor elüldözték a debreceni egyetemről. Az ő tanácsára iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre, magyar-német tanári szakra, de egyre távolodó érdeklődéssel nyelvészeti, régészeti, művelődéstörténeti, néprajzi és népzenei előadásokat is hallgatott. Így lett tanítványa többek közt **Fettich Nándornak**, **Győrffy Istvánnak** és **Kodály Zoltánnak** is.

Lükő Gábor a szó legnemesebb értelmében volt idealista, **Gandhi** tanainak híve. Felháborodott a magyar szegényparasztság kiszolgáltatottságán és a társadalmi viszonyok erőszakmentes megváltoztatására készült. A kézi-munka és az ember személyes méltóságának, a tiszta, ősi, önző, anyagi érdekektől még meg nem rontott társadalomnak helyreállításán akart munkálkodni. Ennek a társadalomnak már kikezdett, de még élő mintáját a hagyományos paraszti műveltségben látta meg, és ennek közeli megismerésének, és ennek életében való részesezésének vágyából

hajtva indult el Keletre.

1931-ben Győrffy István és Kodály Zoltán tanácsára beiratkozott lorga nyári szabadegyetemére, ahol megtanult románul, majd a bukaresti egyetemre és ott **Dimitrie Gusti** híres szociológiai iskolájának lett tagja. Részt vett e híres faluszociológiai műhely munkájában, életre szóló barátságot kötött ennek a nagyhírű műhelynek vezető tudósaival, a népzeneész **Brailoiu**-val, **Henri Stahl**-lal és **Harry Brauner**-rel. 1932-1933-ban a moldvai magyarokhoz, a csángókhoz ment gyűjteni. Hónapokon át élt egy egy csángó családban, részt véve annak mindennapi munkájában és feljegyezve annak minden tevékenységét. Nagy felkészültséggel jegyzett le népdalokat, népnyelvi szövegeket, rajzolta házaikat, szerszámaikat, népművészetük tárgyait. Sokat ígérő és



sokoldalú kutatásainak a román csendőrség vetett véget, kiutasították Romániából. E félbeszakított gyűjtőmunka számos tudományos cikknek, tanulmánynak lett az alapja, többek közt az 1936-ban megjelent alapvető munkának is, *A moldvai magyarok. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* című könyvnek. Ebben a népnyelv és tárgyi kultúra elemzésével mutatja ki a csángók és a szamosmenti magyar lakosok szoros rokonságát.

Lükő Gábor neve az én nemzedékem számára egybeforrt legtöbbet idézett, vitatott és elvetett művével, *A magyar lélek formái*-val. Ebben a művében arra törekedett, hogy a magyar műveltség, a magyarság népművészetének, jelkép és szimbólum-rendszerének egészét leírja és megfejtse, egyben feltárja keleti rokonságát.

A művészet a beszédhez hasonló megnyilatkozása az embernek, de „a beszélőt csak az érti meg, aki ismeri a beszélő nyelvét, jelrendszerét. Nyelvünk, költészetünk, ünnepi szertartásaink és babonás szokásaink segítségével próbáltam meg értelmezni népünk képzőművészeti jelképeit és formáit. Nyilvánvaló, hogy ezek nem lehettek függetlenek egymástól, mert együtt éltek és hatottak a népi társadalmat alkotó egyedek tudatában” – írta 1983-ban kiadott *Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete* című könyve előszavában.

„A művészet belső törvényeit és társas-lelki funkcióját Karácsony Sándor munkáiból ismerhetik meg olvasóim is. Én is tőle vettem ezirányú ismereteimet, s ha ez az eddigieknél igazabb vagy teljesebb képét adhatom a magyar népi művészeteknek, azt neki köszönhetem, mint mesteremnek. A magyar formák külön világában is az ő társas-logikai kutatásai igazítottak el, s ezek adtak bátorságot arra, hogy a magyar nyelv és zene analógiájára a népköltészet és népművészet keleti rokonait is felkutassam” – írta *A magyar lélek formái* című könyv előszavában, igazi tudósoknál is szokatlan szerénységgel. Ha Lükő Gábor nem magyarnak születik és nem magyarul írja munkáit, ma a szemiotika és strukturalista kultúra-elemzés előfutáraként emlegetnék Európában.

Azóta a szűkebb területeket vizsgáló szak-kutatók is eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy azonos világlátás, szemlélet és értékrend fedezhető fel a népdal, a néptánc és díszítő-művészet magyar formáinak a mélyén. Ennek a különböző művészeti ágak formáinak mélyén élő, hasonló törvényszerűségeket létrehozó világgép-kutatásnak is Lükő Gábor volt az egyik első képviselője. Az idő igazolta őt, de teljességre, több művészeti ágat is átfogó módszerre törekvő munkáját eddig senki sem merte felvállalni ekkora felkészültséggel. Munkássága, élete példája sokakat megmozdított.

Lükő Gábort 1937-ben nevezték ki a Debreceni Déri Múzeum örének, a néprajzi osztály vezetőjének. Mintaszerű, kiterjedt gyűjtemény-gyarpító munkát végzett a környéken, leltári kartonjain kitűnő rajzokat találunk a tárgy leírása mellett. 1940-től kiterjesztette kutatásai a Kárpát-aljára és Erdélyre is. Közben a debreceni egyetemen Társaslélektani Intézetében vezette a népzenei és mesekutató szakosztályt, előadásokat tartott a Gönczy-Egyesületben, a Pro Christo Szövetségben, a budapesti munkásakadémián, a szegedi Bethlen Gábor Körben, a nyíregyházi Kálvineumban, a nagyszalontai gimnáziumban, tanoncotthonokban, cserkész-táborokban. A bukaresti Gusti Intézet szellemében a tudományt a társadalmi változások egyik mozgatójának

M. F. 3270 B)

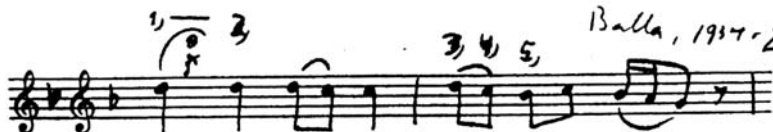
[Balla, 30.6]

[for. xlmny
mm. meyllopitro]

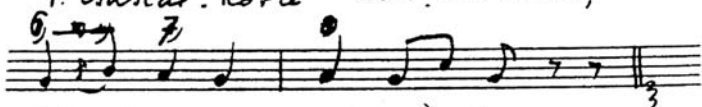
Kalngar (Báko)

Puskás Jánosné Butak Rózi (22)

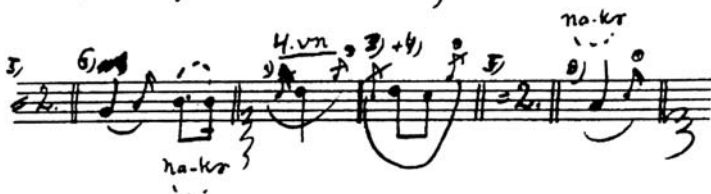
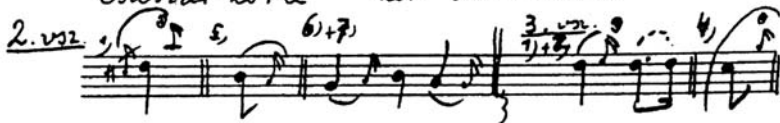
Balla, 1914. XI. 21.



1. Császár. Körte nem vad alma,



Császárkörte nem vad alma.



2. 1: Arrabul lén jó kalona. :|

3. 1: Annak ninsen párfogaja. :|

4. 1: En vagyok a párfogaja. :|

Tull a virem egy kisamony.

Mosogassa fejét lábát.

Hideg a víz, nem álhassa,

Csak ha meleg, azt álhassa.

Krisi kalap a fejébe,

Nap ne rússön a nemébe.



Moldvai csángó leányok, Kalagor. Lükő Gábor felvétele

tekintette, az élet megjobbításának egyik eszközét, feltételét az okos és eredményes reformok kivívására. Sociologia militans – a harcos társadalomtudomány, az igazság és a népek megbékélésének érdekében. Alapító tagja a Magyar-Román Társaságnak és az 1946-ban megindult *Keleti Kapu* című folyóiratnak szerkesztője. A két nép kölcsönös megismerésének és megbékélésének ez a folyóirata alig két számot ért meg, beszüntették. Közben Lükő Gábor elmélyülten tanulmányozta a finn-ugor és török nyelvészeti és néprajzi irodalmat, kapcsolatokat épített ki finn kutatókkal is. 1950-ben Karácsony Sándort elűzték az egyetemről, Lükőnek is mennie kellett Debrecenből. Gyulára került a múzeumba, itt érte az 1956-os Forradalom. A *Gyulai Hírlapban* december 13-án megjelent *Őrizzük meg tisztán a forradalmat* c. írásában az erőszak mentességre szólította fel a forradalomban résztvevőket és Gandhi példájára hivatkozott. A Forradalom leverése után börtönbe zárták és Gyuláról is távoznia kellett. Baján, majd Kiskunfélegyházás dolgozott tovább szintén múzeumi területen. Nagyjelentőségű gyűjtőmunkája mellett számos tanulmányt írt a magyar népművészet kérdéseiről, legtöbbjük akkor csak a fiókba került.

Tisztelői és tanítványai 1999-ben, *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*, Pozsgai Péter szerkesztésében díszkötetes tanulmány-gyűjteményt jelentettek meg. Ebben találjuk meg élete rövid sommázatát és műveinek teljes lajstromát. Lükő Gábor a magyar műveltség kutatásának és a Kárpát-medence megbékélését szolgáló szellemiségnek meghatározó alakja 2001 áprilisában hunyt el Budapesten.

IN MEMORIAM VÖRÖS VINCE (1911-2001)

Amikor az 1980-as évek elején, a Baranya Megyei Levéltár dolgozójaként találkoztunk, a vízmű portásaként dolgozott, hogy a nyugdíját kiegészítse. Életútját megismervén, még méltatlankodtunk is kollégáimmal, hogy a rendszer bűneként egy ilyen embert miért kényszerít ilyen méltatlan szerepre, amelyet a szokott méltóságával viselt. A rendszerváltoztatás azután igazságot szolgáltatott néki: vezető szerepet vitt szeretett pártja, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt újjászervezésében, annak vezetője, majd az első szabad választásokat követően az országgyűlés alelnöke lett. Idézzük föl hosszú, tevékeny, eredményekben és csalódásokban bővelkedő életútját.

A Baranya megyei Kisbicsérdén született Vörös Kálmán és Tóth Mária gyermekeként, 1911. február 23-án, kisbirtokos családban. Jó tanuló volt, a levontékezésen való részvétel és az amatőr színjátszás mellett hamar megkedvelte az olvasást, az írott betű tisztelete vonzotta. Korán, szülei és a falu gazdáinak példáján ismerte meg a földdel való törődés örömeit és kínjait. Igazságérzete, a falu népe iránti tisztelete vitte érdeklődését a közélet felé. Már korán megismerkedett a kisgazdapárti eszmerendszerrel, és mivel az akkori politikai életet is figyelemmel kísérte, útja az első adandó alkalommal ehhez a párthoz vitte. Mivel azonban szülei szegények voltak, a költséges továbbtanulásról szó sem lehetett. A családi birtokon gazdálkodott, amikor behívták katonának. Katonaideje alatt ismerkedett meg későbbi feleségével, a bakonyi Sajgó Máriával, akivel leszerelése után, 1935-ben összeházasodtak. Egy lányuk (Margit 1936) és két fiúk (Sándor 1941 és Béla 1949) született.

Leszerelését követően újult erővel fordult figyelme a közélet, a kisgazdapárt felé, amelyet országosan is, Baranyában is akkor szerveztek újjá. Ekkor ismerkedett meg a bissei Nagy Ferencsel, s a többi helyi és országos kisgazda vezetővel, a népi írókkal. A megyei pártélet újjászervezését 1936-tól a patacsi Kovács Béla, a pécsi Perr Viktor és dr. Kertész Endre mellett Vörös Vince megyei szervező titkárként végezte. Az országos közéletbe az utat a rövid ideig működő Falu Posta Mozgalom, illetve a nagy hagyományra szert tett aranykalászos gazdatanfolyamok jelentették. Mindezek mellett publikációs tevékenységet is folytatott. Szavára falujában is adtak: fiatalon, 25 évesen, esküdtként a község képviselő testületébe is beválasztották. Nagy szerepe volt az 1939-es választások megyei lebonyolításában. Ezt követően a népi írókkal való kapcsolata nyomán rövid időre az akkor megalakuló Nemzeti Parasztpárt egyik országos alelnökévé választották, majd ismétlenül a kisgazdapártban tevékenykedett. Nehéz évek következtek ezután. A világháború, majd a német megszállás visszavetette a pártmozgalmat, sőt a vezetők közül többeket, így Nagy Ferencet le is tartóztattak, Bajcsy-Zsilinszky Endre sorsa pedig ismert...

1944 februárjában ismét behívták katonának, novemberben, szabadsága alkalmával ért el a front szülőfalujához. Ekkor ért számára véget a világháború. A pécsi szovjet városparancsnokságon Kovács Bélával együtt jelent meg. Ezt köve-

tően alakították újjá a kisgazdapártot, amely a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front tagja lett. Az Ideiglenes Nemzetgyűlést Előkészítő Bizottság megbízásából Pécsre érkezett Vas Zoltán és gróf Teleki Géza. A nemzetgyűlés küldötteinek delegálásánál történtek meg az első összeütközések a kisgazda és a kommunista párt között. Az 1944. december 17-iki nemzeti színházi gyűlésen 15 baranyai-pécsi küldöttet választottak, köztük Vörös Vincét is. A szovjet csapatok segítségével jutottak el a küldöttek Debrecenbe, Mohácson, Baján, Szegeden keresztül. Itt nagy megtiszteltetés érte Vörös Vincét, az Ideiglenes Nemzetgyűlés jegyzőjének választották. Tisztéből adódóan ő olvasta föl a miniszteri eskü szövegét.

Hazatérve következett az élet megindítása és a helyi pártszervezetek újjászervezése, a földreform végrehajtása. Tevékenységét országosan is elismerték, amikor a nagyválasztmány összeüléséig főtitkárnak, majd az 1945. augusztus 19-21-ki nagyválasztmányi ülésen főtitkárhelyettesnek választották. Az 1945-ös parlamenti választáson nemzetgyűlési képviselő, a politikai bizottság tagja lett. Ebbéli minőségében részt vett az országos pártpolitikai ügyekben. Főtitkárként, a Parasztszövetség újjászervezésében, tevékeny részt vállalt. Ezért a kommunista vezetéssel megindult baloldali politikai támadás a kisgazda párt mellett a szövetség ellen is irányult. Vörös Vince neve a Magyar Közösség összeesküvés tagjaként tűnt föl hatodmagával, és noha ártatlanságuk bebizonyosodott, a nagy baloldali nyomás hatására a párt 1947. január 18-iki politikai bizottsági ülésén kénytelen volt mindannyiuk párttagságának fölfüggesztését elrendelni. A vizsgálat befejezéséig a nemzetgyűlés mentelmi bizottságának javaslatára és Vörös Vince kérésére fölfüggesztették mentelmi jogát, az utcán állandóan követték, a rendőrségen kihallgatták, de nem tudtak rábizonyítani semmit. A nagy politikai nyomás, Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla és sok más képviselő eltávolítása a politikai életből, a le tartóztatások megtették hatásukat: az 1947-es nemzetgyűlési választásokon, a kommunista párt ún. kékcédulás választási csalásainak következtében is, a kisgazdapárt támogatottsága visszaszorult. Ilyen légkörben nem is csoda, ha Vörös Vince sem tudta megőrizni képviselői mandátumát. A parasztszövetségben tevékenykedett tovább annak 1948. szeptember 12-én történt betiltásáig. Ezt követően hazament Bakonyára gazdálkodni. Az 1950-es években különösen nehézé vált a helyzete. Kulákká nyilvánították, föl kellett ajánlania földjét az államnak, súlyos beszolgáltatási teher nehezedett rá, házuk egyik szobáját pedig orvosi rendelő céljaira vették igénybe. Könnyített a helyzetükön, amikor 1953. január 1-jével farmvezetőként állást kapott a Hetvehelyi Állami Gazdaságban, majd az összevonás után a Bükkösi Állami Gazdaságban. A Vörös-család helyzete Nagy Imre miniszterelnök 1955-ös félreállítása után vált ismét nehézé. A rendőrség a család felnőtt tagjait kitelepítette Bakonyáról, kitiltotta a Pécsi Járásból, sőt a házukat is elvették. Csak nagy nehezen sikerült lakást találnia Kánban. Nemsokára az állami gazdaságtól is mennie kellett, ekkor kénytelen volt napszámos munkával eltartania családját az Alsókövesdi Erdészethnél, amely számára a legnehezebb fizikai munkát jelentette. Könnyebbséget jelentett életében, hogy 1954. június 1-jétől, Zalaapáti mellett, a Keszthelyi Húsipari Vállalat lajosházai telepén kapott állást. Amikor Kovács Béla

hazatért a szovjet fogságból, Dobi Istvánnál, az Elnöki Tanács elnökénél elérte, hogy megszüntessék a kitelepítést, így a család 1956 júliusában hazatérhetett Bakonyára. Új munkaviszonya a Mélyépítő Vállalatnál 1956. október 15-ével kezdődött, ahol 1958. február 28-ig dolgozott. Közben a községi tanács 1956. augusztus 25-iki hatállyal döntött a kuláklistáról való levétele ügyében.

Az 1956-os forradalom idején a kisgazdapárt helyi és országos újjászervezésében vett részt. A szovjet bevonulás a fővárosban érte. Az események hatására rövid időre az amerikai követségre menekült, itt találkozott az akkor már ott lévő Mindszentyvel, majd kalandos körülmények közt elhagyta a követséget. Gépkocsival sikerült társaival Pécsre eljutniuk, majd gyalog tovább Bakonyára. Mivel a Mélyépítő Vállalattól „ellenforradalmi tevékenysége” miatt kellett eljőnnie, tartósan csak úgy tudott elhelyezkedni, ha elmegy a megyéből. Esztergom-Kenyérmezőn, az Országos Sertészizlaló Vállalatnál kapott munkát 1968-ig. Ezt követően előbb az OTP pécsi, Bajcsy-Zsilinszky utcai fiókjánál, majd a XIV. Autójavítónál dolgozott 1972-es nyugdíjba vonulásáig. A politikai helyzet enyhülésével fölvette a kapcsolatokat régi párttársaival. Nagy Ferenchez annak haláláig szoros kapcsolatok fűzték.

Életének új tevékeny szakasza 1989 után indult el, a már ismertetett módon. Az országgyűlés alelnöki teendőit országgyűlési képviselőként 1994-ig látta el, ezt követően visszavonult a politikai élettől. Az áldatlan pártviták személyét sem kerülték el. Torgyán József elnöklete alatt egy időre kizárták a pártból (1992-től 1994-ig), amelyet lelkiileg nehezen viselt el. 1994-ben vették vissza a pártba, amelynek örökös tiszteletbeli elnöke lett. Életpályáját a *Politikai utam* című, 1995-ben megjelent kötetben dolgozta föl. Irathagyatéka a Baranya Megyei Levéltárban található. A kisgazdamozgalom nagy alakja, akinek erkölcsi tartását is példaként állíthatjuk az utókor elé, életének 91. évében, 2001. május 3-ikán hunyt el Pécssett.

Dr. Vargha Dezső

2001. május 9.

ILYEN VOLT REKVIEM EGY KŐKERESZTÉRT

Hagyományokban, emlékekben egyre fogyatkozó korunkban jóleső látvány felfedezni valamit, ami még tartalommal, önmagán túlmutató jelentéssel bír. Főként, hogyha mindezt átalakuló, egyre változó környékünkön találjuk, annál fontosabb. Ilyen, pontosabban csak ilyen **volt** a Vizes dűlő elején álló kőkereszt is. Nem kell, nem kellett vallásosnak lenni ahhoz, hogy a vörös homokkőből faragott feszület, corpus a szomszédos, mai modern lakóházak között valami különös, megfoghatatlan hangulatot sugározzék. Még arra sem volt szükség, hogy a járókelőnek esetleg tudomása legyen arról, hogy valaha szinte minden szőlőhegyen állt egy kőkereszt, volt egy kis kápolna, ahol a jóakarátú szőlőműves fohászkozhatott az ő Istenéhez, s kérje, vigyázzon a termésre, ne vesszen kárba két keze munkája. Ám megváltozott a kor, megváltoztak a szokások, ma már nem szőlőművesek járják az egykori dűlőket, nem a tőkét, a vesszőket vigyázzák az emberek, hanem lakóhelyüket – házukat, udvarukat, kertjüket. Közben észrevétlenül eltűnik mindaz, ami talán egyedüli értéket jelenthet mindannyiunk számára: a múlt. Leggyakrabban hangoztatott frázisunk: az idő pénz. S az idő és az időjárás ledöntötte. A széttörött feszület „problémájának” leggyorsabb, legegyszerűbb, egyben költségkímélő megoldása lehet annak mihamarabb eltüntetése. A kockákra fölszabdalt kereszt darabjai talán már nem is a Vizes dűlőben vannak, de ha még ott is, az eredeti kőkeresztet már vajmi nehezen rakhatnánk ki belőlük, mivel a homokkő nem LEGO. Talán, ha az lenne, nagyobb figyelmet kapott volna...

2001. március 28-án gyorsvágóval apró darabokra vagdosták a Vizes dűlői feszületet, ami több mint egy héttel korábban kidőlt helyéről és így megrongálódott.



Száz éve Pécsett... 1901-ben

- | | | |
|---------|--------|---|
| április | 9. | Ülést tartott Baranya vármegye közgyűlése |
| | 12. | A Zsolnay-szobor pályázatán 17 pályaművet bíralt el a zsűri |
| | 13. | Ülést tartott Pécs Város Közgyűlése |
| május | | Megnyitották az Indóház új épületét |
| | 23. | A Szabadelvű Párt Baranya megyei szervezetének alakuló közgyűlése |
| | 29. | A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara közgyűlése |
| | 4. | Díszebéd a Pécsi Nemzeti Kaszinóban Kardos Kálmán és Fejérváry Imre főispán tiszteletére |
| június | 16. | Lóverseny Pécsett |
| | 18. | Az 52-es pécsi honvéd gyalogezred zenekarának jótékonyági hangversenye a torna csarnokban |
| | 23-24. | Ülést tartott Pécs Város közgyűlése |
| | 2. | A Pécsi Dalárda ünnepélye a Tettyén |
| | | A Pécsi Polgári Daloskör júniálisa a Tettyén |
| | 3. | Ülést tartott Pécs Város közgyűlése |

Hetvenöt éve Pécsett... 1926-ban

- | | | |
|---------|-----|--|
| április | 5. | Emmaus-járás (húsvéti népszokás): A város lakossága kirándult a Tettyére |
| | 12. | Gróf Zichy Gyula kalocsai érseket pécsi működésének 20. évfordulóján díszpolgárrá választották |
| | | Oscar Strauss: Terezina című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban |
| május | 15. | A Pécsi Dalárda dal- és nótaestje a Pannóniában |
| | 19. | A Pécsi Polgári Kaszinó Zsolnay Vilmos serlegünnepélye |
| | 27. | Dohnányi Ernő zongoraművész hangversenye a Pannóniában |
| | 4. | Zichy Gyula felszentelte Kozma Erzsébet Szent Flórián szobrát |
| | 12. | Astri Kalseth és Szterényi József ária- és dalestje a Pannóniában |
| | | Zerkovitz Béla: Csókos asszony című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban |
| június | 19. | Virágh Ferenc megyéspüspök beiktatása |
| | 23. | Felavatták Istenkúton a szőlőhegyi iskolát |
| | 25. | Romain Rolland: Szerellem és halál játéka című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban |
| | 31. | A Hősök Napjának ünnepe |
| | 2. | Karl Becker porosz és Klebersberg Kunó magyar kultuszminiszter látogatása |
| | 11. | A tartui észt egyetemi énekhar hangversenye |
| | 14. | Ülést tartott Pécs Város közgyűlése |
| | 29. | Az Ébredő Magyarok Egyesületének nagygyűlése |

Ötven éve Pécsett... 1951-ben

- | | | |
|---------|--------|---|
| április | 4. | Az Aranycsillag című operett bemutatója a Nemzeti Színházban |
| | 15. | A Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlése |
| | 21. | A Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának szerzői estje |
| május | 26-27. | II. Korányi Frigyes orvosi vándorgyűlés |
| | 1. | A Hatszáz új lakás című vígjáték bemutatója |
| | 13. | Mezőgazdasági kiállítás nyílt Pécsett |
| | 18. | Puccini: Tosca című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban |
| június | 25. | Molière: Tartuffe, bemutató a Nemzeti Színházban |
| | 27-29. | Fizikus vándorgyűlés |
| | 1. | Szigligeti Ede: Liliomfi című színműve a Nemzeti Színházban |
| | 16. | A Palotaszálló című évadzáró vígjáték bemutatója a Nemzeti Színházban |
| | 18. | Ratkó Anna egészségügyi miniszter pécsi látogatása |

Huszonöt éve Pécsett... 1976-ban

- | | | |
|---------|--------|---|
| április | 1. | Átadták az új kenyérgyárat |
| | 9-11. | VII. Országos Kamarakórus Fesztivál |
| | 16. | Ilyés Gyula átigazításában mutatta be a Nemzeti Színház Katona: Bánk bánját |
| május | 24. | X. Mecsek Rallye |
| | 3. | Csuka Zoltán szerzői estje a DOZSO-ban |
| | 7. | Mozart: Don Giovanni című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban |
| | 14. | Ariszthophanész: Plutosz című komédiája a Kamaraszínházban |
| június | 23. | Bozsó János festőművész kiállítása a Déryné utcai kiállítóteremben |
| | 28. | III. Kodály Zoltán Gyermekkórus-találkozó |
| | 2. | Bulgakov: Menekülés című tragikomédiája a Nemzeti Színházban |
| | | Victor Vasarelyt díszpolgári címmel tüntette ki a város |
| | 4. | Megnyílt a Káptalan utca 3. sz. alatt a Vasarely Múzeum |
| | 9-11. | A Magyar Allergológiai Társaság vándorgyűlése |
| | 17-23. | A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat XXI. Vándorgyűlése |

Pécssett ma... 2001-ben

- április
2. A PTE kórusainak és zenekarainak hangversenye a Bazilikában
 3. 78 éves korában Párizsban elhunyt Pierre Székely szobrászművész
Fodor Gabriella (zongora) és ifj. Várdai István (gordonka) hangversenye a Liszt-teremben
 4. Husz Mária: A magyar neoavantgarde textilművészet című könyvbemutatója a Művészetek Házában
A FIDELITAS vendége volt Harrach Péter szociális és családvédelmi miniszter
 5. Klenyán Csaba (klarinét), Déri György (cselló), Csalog Gábor (zongora) koncertje a Művészetek Házában
Ödön von Horváth: Mesél a bécsi erdő című drámája a Nemzeti Színházban
 8. Passiójáték a Tettyén
 9. Kerekasztal beszélgetés Bécsy Tamással a Művészetek Házában
 10. Ó, Isten áldotta ó szép kikelet címmel régi magyar irodalmi est a Pécsi Kulturális Központban
Demszky Gábor budapesti főpolgármester, az SZDSZ elnökének látogatása Pécssett
 11. Kovács József Hontalan: Csonttató című verseskötetének bemutatója a Pácz Aladár Közösségi Házban
Turi-Kovács Béla és Bozo Kovaevi horvát környezetvédelmi miniszter találkozója Pécssett
 12. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
Bach Máté passiója a kertvárosi református templomban a Pécsi Szimfonikus Zenekar és a Pécsi Egyetemi Kórus előadásában
 - 17-19. A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének XI. kongresszusa
 18. Francia grafikusok kiállítása a Pécsi Műhelygalériában
A FIDELITAS vendége volt Kóvér László, a Fidesz elnöke
 20. Zlatko Prica zágrábi festőművész kiállítása a Pécsi Galériában
III. Pécsi Ökumenikus Kórustalálkozó a Pius templomban
 22. Bronzérmes lett a MiZo-PVSK női kosárlabda csapat a messinai Euroliga négyes döntőjében
Energiagazdálkodási konferencia Pécssett a Zöld Kör Közérdekű Egyesület szervezésében
 24. Rozvány György: Gyökérriadó című verseskötetének bemutatója a Civil Közösségek Házában
 25. Händel: Júdás Makkabeus című oratóriuma a Bazilikában a Pécsi Szimfonikus Zenekar és a Pécsi Kamarakórus előadásában
Történelem Szakmai Napok a PTE BTK rendezésében
 26. Vanyúr István szobrászművész kiállítása a Pécsi Galéria Pincegalériájában
 - 26-29. Nemzetközi pszichológiai konferencia a PAB-székházban
 28. 40 éves a Pécsi Balett. Díszelőadás a Nemzeti Színházban
- május
2. A Pécsi Szimfonikus Zenekar Schubert-estje a Nemzeti Színházban
 3. A Pécs-Baranyai Értelmiségi Klub vendége volt Csurka István, a MIÉP elnöke
Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
A Pécsi Polgári Salon vendége volt Isépy Tamás országgyűlési képviselő
 7. Thomas B. Robertson mb. amerikai nagykövet látogatása Pécssett
A Művészetek Háza vendége volt Petrovics Emil zeneszerző
 - 7-11. Észak-Amerikai Napok Pécssett
Csapody Vera Dél-Dunántúl növényvilágát bemutató kiállítás a Természettudományi Múzeumban
 10. A Pécsi Szimfonikus zenekar koncertje a PTE aulában
Millenniumi arcképcsarnok címmel Levéltár-napi konferencia a Művészetek Házában
 11. Az Ércbányász Koncert Fúvószenekar koncertje a Liszt-teremben
Csanádi László orgonahangversenye a kertvárosi Szent Erzsébet templomban
A Munkáspárt politikai nagygyűlése, Thürmer Gyula pártelnök részvételével
 12. A Lamminkainen anyja című jubileumi előadás a Bóbita Bábszínház 20. évfordulóján
 - 12-19. Pécs város nemzetközi nyílt junior teniszbajnoksága a Balokány ligetben
 13. Ugo Betti: Bűntény a Kecskeszigeten című színművének bemutatója a Szobaszínházban
 14. Erdélyi Zoltán DLA, Ybl-díjas építész életmű kiállítása a Művészetek Házában
Nagy Imre: Ágostól Bánkig című könyvének bemutatója a Művészetek Házában
 17. A FIDELITAS vendége volt Matolcsy György gazdasági miniszter
Sajtótájékoztató a Városházán az önkormányzat EU-pályázatairól
Tiszta lap, az Echo című kritikai folyóirat vitaestje a Művészetek Házában
 18. A pécsi Pálos Baráti Kör vendége volt Dávid Ibolya igazságügyminiszter
 21. Szilágyi Szilárd festőművész kiállítása a Pécsi Galéria Pincegalériájában
 27. A Pécsi Szimfonikus Zenekar hangversenye a Beteg Újszülöttekért Alapítvány javára a PTE aulában
 30. Bajnokságot nyertek a MiZo-PVSK női kosárlabdázói. A mindent eldöntő ötödik összecsapáson
71-63-ra nyertek a GYESEV-Ringa Sopron csapata ellen
Író-olvasó találkozó a Várkonyi Nándor Könyvtárban. Vendég: Závada Pál
 31. Együttes ülést tartott Pécs Város és Baranya Megye Önkormányzata, értékelve az uniós felkészülés eddigi tapasztalatait
Baranya Ipartörténeti Konferencia a Pécsi Kereskedelmi Központban

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Dr. Ács Zoltán • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • Dr. Aszódi Pál • Dr. Balatonyi Zoltán • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Dr. Barthó Loránd • Begovác Rózsa • Békés Sándor • Dr. Bellyei Árpád • Dr. Benke József • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Bercsényi László • Dr. Berki László & Dr. Csérei Anikó • Betlehem István • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • **Boda Miklós • Boday Barna • Boday Miklós • Bodogán László • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Dr. Bödő László • **Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc)** • Brandstädter György • Dr. Buda József • Bükködsdi László • Czerpán István • **Dr. Csefkó Ferenc** • Dr. Cserép Attila • **Dr. Csethe András** • Csethe István • Dr. Deli József • Dénesi Ödön • Dr. Dobay Péter • Dr. Ernyes Mihály • Dr. Farkas Ferenc • Fertői Miklós • Ficzek Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Gábor Olivér • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Dr. Gáspár Gabriella • Gasz Zoltán • Grisnik Zoltán • Halasi Károly • Haraszty Gábor • Dr. Havasi János • **Hegedűs Lajos** • Helmrich Ferenc • Hodosi Vera • Hormay Mihály • **Dr. Horn János (Budapest) • Huba József** • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jeszták Lajos • **Dr. Jobszt Kázmér • Dr. Kaiser László • Dr. Kaszás Ferenc • Kazinczy Gábor (Orfű) • Kelle Ferencné • Kellermayer Ildikó • Kerényi János • Kertészfi Ágnes • Dr. Kiss Endre • Dr. Kiss László • Dr. Kocsis Béla • Dr. Kogler Tibor • Dr. Korinek László • Kosári Aurél • Kováts Józsefné • Kovács Szabó János • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Kungl János** • Laczayné Dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Lafferton Győző • Dr. Lehmann Antal • Lengvári István • Dr. Lovász György • Dr. Lovász István • Lovász Lázár • **Major Kamill (Párizs)** • Markó Imre • Marsai Ágnes • Dr. Marton István • **Marton József** • Matkovits Eleonóra • Mendly Lajos • Dr. Mezei Béla • Miklósvári Zoltán • Millei Ilona • **Molnár G. Judit** • Móró Mária Anna • Nagy Csaba • Nagy Marianna • Dr. Nemes János • Németh Norbert • Nöt Béla • Nürnbergger Géza • Paizs Péter • Paláncz Tamás • **Paksy Zoltán • Pálffy Attila** • Dr. Pandúr József • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attila • Patarcsics Zorán • Dr. Páva István • **Páva Péter • Péntek Aladárné** • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • **Petrovics József** • Petrovits Béla • Polgár Mihály • Dr. Rácz Otília • **Ragács György** • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • Rigó István • Rodler Miklós • Dr. Román Lászlóné • **T. Rónaky Edit** • Rozvány György • Rozs András • Sallay Árpád • Sallay Gábor • Sándorné Gacsályi Irma • Sarkadi Eszter • Sey Gábor • **Simora Tamás** • Staub Ernő • Stenczer Béla • **Streitmann Walter** • Sümeghy Gyöngyvér • Dr. Szabó István (Budapest) • Dr. Szabó László Gy. • Szalai József • **Szalay Lajos** • Dr. Székely Miklós • Szeléné Beck Irma • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • **Dr. Szirtes Lajos** • Szluka Balázs • Dr. Szolcsányi János • Tamon Attila (Pellérd) • Tímár Györgyné • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Trischler Ferenc • Uherkovits Ágnes • Ursprung János • Üszögi-Bleyer Jenő • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Varga Koppány (Budapest) • Dr. Varga Levente • **Varga Mihály** • Várnai Ferenc • **Dr. Varsányi Ágnes** • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • **Weller János** • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnoky Ferenc • Zubán Ilona & Molnár Tamás •**

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Csere János Nevelési Központ Könyvtára • Babits Mihály Gimnázium • Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma • Életes Mátyás Iskolaközpont • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola • Jókai Mór Általános Iskola • Kereskedelmi, Idegenforgalmi, Vendéglátó-ipari Szakközépiskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Kodály Zoltán úti Kollégium • Köztársaság téri Általános Iskola • Leőwey Klára Gimnázium • Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont • Martyn Ferenc Művészeti Szabadiskola • Pécsi Művészeti Szakközépiskola • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • Teleki Blanka Leánykollégium • Zipernovszky Károly Műszaki Szakközépiskola • Vasas-Somogy-Hird Iskolaközpont • Baranya Megyei Közigazgatási Hivatal • Baranya Megyei Levéltár • BAT Pécsi Dohánygyár Rt. • Brantner és Társa Bt. Szerecsen Gyógyszertár • Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület • DD Gáz Rt. • Új Dunántúli Napló Szerkesztőség • Egészséges Városért Alapítvány • **Lauber Dezső Városi Sportcsarnok** • Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. • **PEAC • Pécsi Horvát Színház • Pécsi Iparipark Rt. • Pécsvárad Várbaráti Kör** • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE Bölcsészettudományi Kari Könyvtár • PTE Társadalom- tudományi Szakkönyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Kari Könyvtára • PTE Marketing Központ • **PTE Művészeti Kari Könyvtár** • Szivárvány Gyermezház

Az új befizetőket **félkövér** betűvel emeltük ki.